

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- NÁDASDY ÁDÁM versei 233
MARKÓ BÉLA versei 235
JÁSZ ATTILA versei 238
TOMPA ANDREA: Sokszor nem halunk meg (*regényrészlet*) 240
KISS TIBOR NOÉ: Idejöttem, hátha valami megváltozik (*regényrészlet*) 247
SZALAY ZOLTÁN: A gyűjtők (*elbeszélés*) 252
SÁNDOR IVÁN: Tiltott terület (*regényrészlet*) 264
HETÉNYI ZSUZSA: Nyugati, Keleti (*esszéregény, részlet*) 277
BABICZKY TIBOR verse 289
SOMORJAI RÉKA versei 291
IZSÓ ZITA versei 294
VAJNA ÁDÁM: Döglött kivi (*verses regény, részlet*) 297
SZABADOS ATTILA versei 301
KAY RYAN versei 303
TAKÁCS ZSUZSA: Ki beszél? (*Wirth Imre beszélgetése*) (III. rész) 306

*

- P. MÜLLER PÉTER: A vákuumtól a kartonfiguráig
(*A szerephagyományt felforgató drámai-színpadi testekről*) 313
TÓTH ORSOLYA: Az árközi Pimpernel
(*Szabó Magda és a Pimpernel-franchise*) 326

*

- GÖRFÖL BALÁZS: Hang a némaság helyett (*Izsó Zita: Bekerített erdő*) 334
CSONDOR SOMA: Szólnak a harsonák (*Zoltán Gábor: Levegőt venni*) 338
PINCZÉSI BOTOND: A forradalom elodázása
(*Vajna Ádám: Egyébként is, mit akarhatott itt az őrgróf?*) 343
PÁLFY ESZTER: Érzelmek kulisszái
(*Réz Anna: Mardos. A bűntudatról kilenc fejezetben*) 348

2023

MARCIUS

JELENKOR

LXVI. ÉVFOLYAM

3. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

BRANDENBURGI VERSENYEK – FANYAR TÁNC ÉS VIRTUÓZ TROMBITA. A Pannon Filharmonikusok koncertjén Bach és Prokofjev művei csendültek föl február 5-én a pécsi Kodály Központban. Közreműködött *Balog József* zongorán, *Solymosi Péter* trombitán, *Gárdai Viktória* fuvolán, *Murin Roman* oboán, *Deák Márta* és *Papp Dániel* hegedűn, *Prehoffer Gábor* és *Kovács Bálint* blockflötén, vezényelt *Vass András*. A koncertről *Szatmári Áron* írt kritikát honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

LEHETSÉGES JELEN. *Palatinus Dóra* képzőművészeti munkáiból rendeztek kiállítást február 9-e és március 4-e között a Pécsi Galériában. A tárlatot *Gálosi Adrienne* nyitotta meg.

TRASH. A pécsi Janus Egyetemi Színház egyetemista társulatának bemutató előadására január 23-án került sor *Zakariás Máté* rendezésében. A darabról *Oroszlán Anikó* közölt recenziót honlapunkon.

*

IRODALMI DÍJAK. A Baumgarten-emlékdíjat idén *Farkas Zsolt*, *Kemény István*, *Lőrincz Csongor*, *Terézia Mora* és *Tasnády Attila* vehette át. Baumgarten-emlékjutalomban *Deres Kornélia*, *Karádi Éva*, *Kutasy Mercédesz* és *Szálinger Balázs* részesült. – Az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet Modern Irodalmi Osztálya által alapított Erdődy Edit-díjat ebben az évben *Farkas Zsolt*-nak ítelték oda *Pozíciók és kompozíciók* című tanulmánykötetért.

Szerzőink

Nádasdy Ádám (1947) – nyelvész, költő, műfordító, Budapesten él.

Markó Béla (1951) – költő, szerkesztő, politikus, a Romániai Írószövetség Marosvásárhelyi Fiókjának elnöke, Marosvásárhelyen él.

Jász Attila (1966) – költő, kritikus, az *Új Forrás* főszerkesztője, Tatán él.

Tompa Andrea (1971) – író, színházi szakíró, Budapesten él.

Kiss Tibor Noé (1976) – író, a *Jelenkor* tördelőszerkesztője, Pécsen és a szlovéniai Ptujban él.

Szalay Zoltán (1985) – író, kritikus, Pozsonyban él.

Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.

Hetényi Zsuzsa (1954) – irodalomtörténész, műfordító, az ELTE professzora, Budapesten él.

Babiczký Tibor (1980) – költő, Budapesten él.

Somorjai Réka (1994) – költő, drámaíró, pszichológus, Budapesten él.

Izsó Zita (1986) – költő, műfordító, Budapesten él.

Vajna Ádám (1994) – költő, a *Hévíz*, a *Versum* és az *Észak* folyóiratok szerkesztője, Budapesten él.

Szabados Attila (1999) – költő, a BME mesterszakos hallgatója, Budapesten él.

Kay Ryan (1945) – amerikai költő.

Gyukics Gábor (1958) – költő, műfordító, Szegeden él.

Takács Zsuzsa (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.

Wirth Imre (1964) – költő, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pomázon él.

P. Müller Péter (1956) – irodalom- és színháztörténész, kritikus, Pécsen él.

Tóth Orsolya (1972) – irodalomtörténész, Pécsen él.

Görföl Balázs (1984) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztő-helyettese, a PTE Esztétika Tanszék oktatója, Pécsen él.

Csondor Soma (1994) – a PTE BTK Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola hallgatója, Gutorföldén és Pécsen él.

Pinczési Botond (1998) – kritikus, a *KULTer.hu* és a *SZIFONline* szerkesztője, Budapesten él.

Pálfy Eszter (1989) – irodalomtörténész, a PTE BTK oktatója, Pécsen él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Fókusz Könyvtárház, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt

Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

N Á D A S D Y Á D Á M

Cukorszag

*Először azt hittem, hogy negatívnak
kell lenni: leszóltam és kinevettem
a lelkiük partján pusmogókat, édes
tévészmék rabjait. Bárcsak nekem
adódtak volna fájó-ringató
tévészméim, nem a jeges gyanú,
hogy nekik van lelkiük és nem nekem,
hogy meg fogom én bánni, vészesen,
hogy a mellemet csupaszon hagyom,
és oldalról sem vagyok biztosítva.
Az ész, az nem elég, mert betalál
az édes tévészmék grillázs-golyója,
szétolvad bennem, szétolvad cukorrá,
hogy pusmogni valókat izzadok.
Megérezik rajtam a cukorszagot.
Hiába negatív: cukorszagú.
Hiába cinikus, van neki lelke.
A háta csupasz, védtelen, hazug.
Ezt mondták. Illetve némán nevettek.*

Mit tudsz te róla

*Mit tudsz te róla, ha folyton szereted?
A közelség még nem tesz vőlegénnyé.
Ha fogod a kezét, honnan tudod,
hogy milyen az, ha ő fog kézen? Ó!*

*Csukott szemmel térdelsz, mélyen leszívod
a hűségeskü édes illatát.
Teszed, igen, amit szerinted elvár.
De őt is látod, vagy csak magadat?*

*Tudom, van egyenlőtlen kapcsolat,
van hősi, elvakult odaadás:
van, akinek ez fekszik, így akar
megboldogulni. Akkor mi bajom?*

Véstem a padomba

*Fáradt akartam lenni és öreg,
közben dobolt bennem az ifjúság.
Rezignált lenni és reménytelen,
miközben hegyeztem a fületem,
és szégyelltem, hogy minden érdekel,
hogy ragad rám a tudás. Letagadtam;
görnyedni akartam a súly alatt,
keserű ráncot a szájam körül
a sok koravén konzekvenciától,
amikre futólag (csak futólag!) utaltam
ajakbiggyesztő hallgatók előtt.
Férfi akartam lenni, hallgató,
befelé forduló. Nos, ehelyett
nyitott könyvként kapott belém a szél,
borzolta hetykén a lapjaimat,
míg azt hittem, összeszedett vagyok,
és eszperantó jelmondatokat
véstem a padomba, nem volt nehéz,
(se a bevésés, se az eszperantó),
csak mindig, mindig a menekülés,
sövényen átugorni, könyveket
tucatjával eladni, menjen innen
minden okosság, pozitív erő,
győzzön a bánat. Mi lesz így belőlem?*

Meghosszabbított élet

Csak arról képzelődni, ami ezerszer
lezajlott eddig. Csak arra áhítózni,
aminek láttad már minden részletét.
Minden rándulását és elernyedését.
Csak ahhoz közeledni, aki mindig
közel van úgyis. Nem azért, mert
segítened kell a képzeteknek. Dehogy.
Megnyugtató a varjak fekete repülése
nyolc óra körül reggelente. Azelőtt
öt perccel elképzelem, és éppen úgy lesz.
Azt is mondhatnám, hogy elterveztem.
Olyasmit kell képzelni, ami biztosan
megtörténik. Hiszen megtörtént régebben.
A képzelődés nem kaland. És nem
szerencsejáték. Nem is csak reménység.
Inkább egy jól megválasztott előjáték.
Tudom, milyen lesz. Az a boldogság,
hogy pontosan olyan. Nevezhetnék
gyávaaságnak is. Hogy csak a ház fölött
kavargó varjakról álmodom hajnalban
makacsul. Ahogy a lábam elé ejtenek
egy-egy diót. Iszonyú munkával hozzák
idáig, hogy itt aztán elveszítsék. Én is
csak viszlek álmomban, mint egy titkot.
Nap mint nap meg kell fejteni. Sokáig
forgolódom, és eltervezem, mit teszek.
Pedig tudom. Nincs annál szebb terv,
mint ami már többször megvalósult.
Nincs nagyobb öröm, mint megálmodni
téged, aki itt voltál mellettem egész nap.
A megismételt álom az igazi csupán.
Elképzelni, hogy úgy élek, ahogy élek.

Tettenérés

*Amikor este hazaérkezem,
ledobom a táskámat valahova,
kilépek hátul a verandára,
és hirtelen felgyújtom a villanyt.
Láthatóan meglepődnek a fák.
Vagyis tulajdonképpen nem látszik
semmi rajtuk, de érzem, hogy
rajtakaptam őket. Hogy egymáshoz
simultak a sötétben. Összeértek
itt-ott az ágaik. A vakítóan erős
villanyfényben is ugyanúgy állnak,
mégis meztelenül. Mint egykor
a sötét mozaikteremben, ha váratlanul
elszakadt a celluloid-szalag,
és felgyúlt a villany. Szétrebbentek
az egymáshoz bújt fiúk és lányok.
A fák nem tehetik. Esetleg a verebek.
Vagy a tücskök. De külön vannak
nappal az ágak mégis, bármennyire is
átnyúlnak egymáshoz. Esetleg
belegabalyodnak egy vállpántba
vagy egy felgyúrt szoknyába.
Ami a sötétben egészen mást jelent,
mint a napsütésben. Ez a lényeg.
Ugyanolyan közel, de másképpen.
Nem bennem van a különbség,
hanem bennük. Sohasem fogom
megtudni, hogy milyen volt a kert,
mielőtt villanyt gyújtottam. Pedig
nem változhatott. A látott világ
és a nem látható. A nézett kert
vagy a nem nézhető. A tetten ért halál.
Hogy gyaníthatóan olyan, mint az élet.
Egészen pontosan: mint a születés.
De ők tudnak valamit, amit én nem.
Alig várják, hogy leoltsam a villanyt.
Az élet csak nézés? Csak látás?
Megkülönböztetés? És semmi több?*

Metamorfózis

Egymássá kell változni.
Mássá, de nem akárhóé.
Azzá, akit szeretni próbálsz,
és többnyire sikerül. Micsoda
ostobaság, hogy férfi vagy nő.
Hiszen éppen ez a titka
a folyton újratermelődő vágynak.
Hogy a szerelemben nő lesz belőled.
Belőle pedig férfi. Attól függ,
ki mi volt azelőtt. Az eufória,
hogy mássá változhatsz.
Pontosan azzá, akire vágyasz.
A kielégülés. Utána meg az enyhe
szégyenérzet. Mert néhány percig
vagy néhány óráig nem te voltál.
A szó szoros értelmében
összevegyültél valami mással.
Nem a haldoklástól félek,
hanem a haláltól. A többé
soha nem szűnő szégyentől,
hogy nem én vagyok.

Amikor te magad vagy a hely is

ii/11

*Ma hajnal előtt pár órával próbálsz
elhagyni a sötétségedet, felébreszteni
a benned alvó fényt,*

*muszáj lesz lassan ünnepi arcodat is
megtalálni, kérj hozzá segítséget
a várakozás angyalaitól, hisz csak erre
vágynak valójában, tudod,*

*különben nem jön fel a nap reggel, és
ez most csak rajtad múlik pontosan.*

*A szavak néha olyan feleslegesek,
de leginkább persze akkor, ha valaki
azok nélkül is ért téged,*

*ez a legtöbb, vagy még inkább, érez,
érzi a lényed, lényeged, és beszélni
se kell hozzá,*

*csak ülni csendben, szavak fojtogató,
felesleges hálójá nélkül, lélegezni.*

Nem fotózod le telefonnal a naplementét, nem érdemes, nemhogy a horizontális és vertikális teljességet nem tudja visszaadni a fotó, de még a percenként változó giccses színkombinációkat se, ezért állsz meg séta közben az elhagyatott kert mellett, ahol a hatalmas fehértörzsű nyírfa tetején hollófészek ároázkodik sötétben, de nincs benne senki, átszűrődik rajta itt-ott a fény, pedig milyen jó kontraszt lenne, a csupasz fehér ágak fölött fészekből kikandikáló markáns hollófej, nézne csak rád, meg sem próbálnád lefotózni, mert arra a mozdulatra talán örökre elszállna, amilyen okos és óvatos madár, repülne csak szemközt a lefotózhatatlan naplementével, te pedig nyugodtan hallgathatnál, figyelhetnél csak hosszan a történéseket minden kényszer nélkül.

Az utolsó levelet figyeled napok óta a kertben, az ablakból, kávéval kezekben meg-megállsz tűnődve, hogy milyen jól bírja a kapaszkodást, milyen jól bírod a figyelmet, szokássá vált már, megszokássá, amikor egy napsütéses-borús, változékony napon nem találsz a tekinteteddel, kicsit álldogálsz, keresed és megvan, ott lebeg a semmiben, ég és föld között, elengedte már a faágkezdet, de a szél jutalomból, hogy ilyen sokáig kitartott, emeli egyelőre, nem mozdulsz, a levél is mintha egyhelyben lebegne, pedig nem, biztosan a távolság teszi, a szél megemeli, leengedi, játszik vele, finoman ringatja a tenyerén, amíg lehet, majd persze szép lassan a fa alá teszi, a földre, azonnal kimész, hogy az utolsó őszi levelet eltedd emlékebe, lepréseld, vagy csak egy kötetbe könyvojelzőként, de mire megkerülsz a házat, körbemész, a levél már nincs sehol, ilyen nyomtalanul érkezik meg a tél.

A pincéből télire az erkélyről bementett muskátlikat ládástól felhozod a lépcsőforduló ablaka elé, bentre, és figyeled, hogy reagál a sötét és hideg után a melegre, fényre, az elhalványult levelek kizöldellnek-e még, és hogy a pincésötétben is tovább nyíló vörös virágai meddig bírják a változást, a téli álomból való váratlan felébresztést, nem lepődsz meg nagyon, mert a virágok hamar elnyílnak, ahogy az erkélyen is szokták, mint ahogy akkor, levágod őket, abban a tétova reményben, talán újak nőnek hamarosan, mondjuk karácsonyra, és leszedegeted az elszáradt leveleket, miközben a zölden megmaradtak még élettelibbnek tűnnek idővel, talán még a téli fény is tud csodát tenni, nincs más dolgod, várakozol.

Jó, hogy nem élsz örökké, gondolod
magadban, miközben hordod be az egyre
fogyatkozó tűzifát a kemencéhez,

már látszik a fatárolóban, ahogy fogy az idő,
nem ijesztő, nem vigasztaló, de jól látható,
egyre kevesebb a fa,

ebből jössz rá, hogy mégis örökké fogsz élni,
akár már ebben a pillanatban is, de akár
még ezen is messze túl.

Sokszor nem halunk meg

Már sötét van, mire hazaér. Könyökével nyomja le a kilincset, az ajtó könnyen jár, nyitva marad mögötte. Lihegve roskad le az asztalhoz. A férfi ugyanúgy ül, mint amikor az asszony elment, most egy gyufatartót fényesít. Feri, szólal meg az asszony, tedd be az ajtót. Csak ezután csókolják meg egymást sietve.

Visszahoztam, mondja Erzsí. Látom, válaszolja a férfi.

Itt marad, teszi hozzá az asszony. Akkor itt marad, feleli Feri.

Azt kérdezte, hogy te is beleegyezel-e. Azt feleltem, hogy bele. Jó. Eddig is itt volt. De most nem úgy.

Feri ránéz, aztán a gyermekre. Most nem úgy. Erzsí még jobban lehalkítja a hangját, mélyről szól, mintha a gyomrából jönne. Na most, mondja. Ferit nézi, de ölében a gyermek nyöszörögni kezd, ránéz, jajajaj, utánozza halkán, mintha baj lenne, a gyerek csitul. Erzsí hátát nyomja a szék támlája, egy vászonzsák van a hátán, benne konzerv, dobozos tejpor, könyv. Lehet, hamar össze lesznek gyűjtve. Addig itt marad. Csak aki kenyérjegyet kap, van a listán. A kicsi nem.

Akkor azért, bólint Feri. Azért, feleli Erzsí. Nem arra mondom, hanem arra, magyarázza Feri, hogy azt mondták nekünk, készülünk, a jövő héten messze visznek dolgozni. Hogy nem jövünk haza ebédre. Vigyünk ebédet. Ezt mondták, hogy a napokban csinálják.

Erzsí nem érti, amit Feri beszél, folytatja a magáét. Amíg kiengedik őket, addig, mondja Erzsí. Baj-e?, kérdezi. Eddig is itt volt, feleli Feri. Itt voltál, mi?, mondja most a gyermeknek Feri, ránevet. Már tisztára ide vagy nőve, mi? Te Matyi.

Erzsí leteszi a gyermeket a székre, a gyerek nyöszörögni kezd, Erzsí szigorúban csitítja, ssss. Leveti a cipőjét, aztán visszamegy hozzá. Csendbe kell lenni. Mostantól nagy csendbe kell lenni. Feri egy apró, fodros szélű réztányért ad a gyermek kezébe, aki óvatosan és nagyon lassan nyúl érte, két kézbe fogja. Aztán lassan a szájához emeli. Éhes?, kérdi Feri.

Erzsí kibontja a gyermeket a pokrócból, leteszi a két brosurát és az összehajtott pelenkákat az asztalra. A Paul Ehrlich Orvostudományi Egyesület éves beszámolója tíz év előtről. Feri csodálkozva belelapoz, vörös ceruzával, lendületes vonallal néhány név aláhúzza benne. A másik brosurára az Ehrlich nőtagozat közgyűlésének vékony füzetkéje, az első oldalra zaklatott írással két laccímet véstek fel. Erzsí leveszi a gyermekről a két felső ruháskát, az alsót átizzadta. A kis ruhával indul ki az udvarra, meggondolja magát, a kemence korlátjára rakja száradni. A gyermek most összeráncolja a homlokát, mintha erőlködne. Feri és Erzsí figyelik, tekintetükkel segítenek neki az erőlködésben. Aztán a gyerek nyög, az arca kisimul, végül mosolyog. Gyere, kapsz tisztát. Erzsí leszedi a pelenkát, a gyermek lába közt felragadva a puha, nedves törlő, benne egészséges kaka. Összehajtja, megtörli a száraz résszel a fenekét, vizet akar feltenni melegedni.

A gyermek a széken mozogni kezd, lábujjait fogdossa, szétterpeszti a lábát, oldalra fordul, mindjárt legurul. Na, gyere, nagylány, veszi fel Feri. Erzsi begyűjt, aztán a kakás papírtörölt a tűzbe rakja, a nedves papír serceg. Feri a gyermek nyakát csiklandozza, a kicsi felvisít. Mostantól csendben, szól rájuk Erzsi.

Többet nem is kell menjél?, kérdi Feri. Úgy egyeztünk, hogy nem, válaszol Erzsi. Majd ha ki lesznek engedve. Fürösztí egy nagy zománcos tálban a gyermeket, aki visítani kezd örömeiben, Erzsi összehúzott szemmel néz rá. A tálat az asztalról a földre rakja, a gyermek hason fekvé csapkod. Erzsi ijedten szól rá, ahányszor hangosan kiált. Aztán egy csupor meleg vízben felold a halványsárga porból, és megeteti kiskanállal. Végül felülteti a székre, Erzsi a kezébe ad egy kis kenyérbelet. Amikor a kenyeret meglátja, a gyermek felnevet.

Feri fellapozza a kétnapos újságot, amit a városházáról szokott elhozni. Erzsi halkán énekel a gyermeknek a szobában, amíg elalszik. Egy nagy fonott ruhás-kosár a fekhelye, ahogy eddig is. Nincs benne a rendelet, mondja kintről Feri. Lehet, később lesz. Ez még tegnapelőtről való.

Ssss, feleli Erzsi, énekel tovább, Matyi nyöszörög a kosárban, Feri csendben olvas. A kosár recsegéséből hallani, hogy a gyermek még ébren van. A konyha és a szoba közti ajtót Erzsi résnyre hagyja, visszaül a konyhaasztalhoz. A könyvéért nyúl, Feri továbblapoz az újságban. Csak a zsidóvagyton, a zsidórádiók meg a zsidótelefonok, azt mind írják, mondja Feri. Ki lettél fizetve?, kérdi aztán.

Erzsi fekszik a hátán, a lába kihűlt, a teste megdermed, a dereka feszül. A hasa hirtelen fájdalmasan megnőtt. Feri a jobb oldalára fordul, Erzsinek háttal, de bal kézzel hátranyúl. Összekulcsolják a kezüket. Erzsié hideg és száraz, Ferié meleg, a nagy erős kéz melegíti az Erzsiét. Feri visszafordul felé, átkarolja a hasánál, de Erzsi a hátán fekvé marad. Feri karja nyomja a megnőtt hasát, Erzsi nem tolja el a kezét. Az ablaktáblák vékony rései közt besüt a hold. Feri lassan szuszogni kezd, előbb mélyen, aztán egyre halkabban és ütemesen. Matyi még cuppog, az ujját szopja, amit Erzsi nem enged neki, de most nem nyúl hozzá, hogy kivegye. A gyermek nyeldeklik, csámcsog, aztán csend lesz. Óvatosan átteszi Feri karját, aki most átfordul a másik oldalára. Erzsi felül, hallgatózik. Lehajol a kosárhoz. Közélről már hallja a szuszogást. Lehet, fel kéne venni és maguk közé rakni. Akkor jobban tudna aludni ő is. A gyermek éjszakára még sosem maradt náluk. Amíg lehetett, ő hordta vissza, amikor a cselédek már nem mehetek hozzájuk, akkor is gyakran ő vitte, a doktornő sokat dolgozott, egyedül volt a két gyermekkel. Azt tudja, hogy Matyi végigalussza az éjszakát. Jól eszik, jól alszik, jól kakál, mondták már az első héten a gyermekágyban. Ismeri születése óta, látta az üveges ajtón át, amikor felmutatták, Isten dicsőségére, leány!, kiáltott a keresztény nővér a Zsidó Kórház második emeletén, és fejjel lefelé meglóballta az újszülöttet. Jobb a leány most, tette hozzá a nővér. Erzsi vitte be az ebédet, mert savanyú levest kellett vinni és azt nem adtak. A kórházból bőgve jött haza, addig bőgött otthon, amíg ki nem száradt.

Feri korán indul, a gyermek már fent van, csendben nézi a plafont, nézi az ujjait, halk hangokat ad, oldalra fordul. Mikor meglátja Erzsit ébredni, nyúl felé. Erzsi nem veszi fel. Nem szabad. Túl hozzám nősz aztán. A gyermek hangosabban kéri, hogy vegye fel, Erzsi odahajol hozzá egészen közel. Ssss, csendbe kell ma-

radni, néz az arcába komoran. Nagy-nagy csendbe kell maradni. De a gyermek csak nyújtózkodik felé, belekap az ingébe, Erzsi lefejtja a kezét, és az ujjával fenyegeti. Aztán énekelni kezd az ágy szélén ülve, a gyermek megnyugszik és elcsendesedik. Szívem, szól ki Erzsi a férjének, hozzál friss újságot. Kell tudjuk, mi van. Én ma nem megyek ki.

A gyermek felhúzza magát a kosárban, ül.

Kapsz ma egy bölcsőt, Matyi, lép hozzá Feri és megkoppintja az orrát. A gyermek nevet. Ül a baba. Vegyed ki, hogy mozogjon, mondja Feri. Csak felsúrolok, feleli Erzsi. Amíg Erzsi súrol és a szoba padlója szárad, a résnyire nyitott ablakon behajtva hagyja a sötétítő táblákat. A gyermek fakanalat kap és egy tiszta törölt, amit rág. Amikor nyöszörögni kezd és Erzsi felé nyúlkálni, hogy vegye fel, az asszony halkán énekel neki. Hát azt tudod, hogy, és új dalt kezd. „Szállást keres a...” Szentségit, csattan fel, belerúgott a vederbe, kiloccsant a víz. A dühös hangra a gyermek elpityeredik. Na, hadd el, szól neki csendesen, akkor ezt: „Hol jártál az éjjel, cinegemadár?” Miután végigénekelte, felegyenesedik, szétnéz, majd a gyermek felé bólint. Bizony hogy hol jártál. Te aztán jól el vagy menve hazulról.

Késő délután van, mikor Feri hazajön, megcsókolja Erzsit, most hosszabban öleli, jobb kézzel, amiben a régi bőrtáskát fogja. Aztán a kosarában a gyermeket az orra hegyén megcuppantja, a kicsi kacag, csiklandozza Feri rövid, tüskés bajusza. Matyi még sosem kapott férfitől csókot. Nem fog emlékezni rá, a gyermek mindent elfelejt négyéves koráig, írja *A modern gyermek* című könyv, Schmiedné dr. Kálmán Erzsébet könyve. Erzsi kapta egy családnál, mikor először állt be gyermek mellé. Még éppen friss asszony volt.

A fásszínből Feri két széktámlát hoz, leszedi a hajlított támlarészt, kis lábakat szegel a ruhás faládjára, aminek a teteje hasadt. A ládában a gyermek már nem fér el, csak ülve. Erzsi kisúrolja a ládát, aztán Feri a két a hajlított támlát szegezi rá alulról. Az újságot elfeledted, kérdi az asszony, míg vacsoráznak, főtt krump-li, friss hagyma a tavalyi hajtásokból, egy-egy tojás. A gyermek a kosárban ül mellettük, kenyérbelet rág, Erzsi kiskanállal összetört krumplit ad a szájába. Feri odanyújtja neki a hagymát, Matyi óvatosan fogja, beteszi a szájába, elfintorodik, aztán sírni kezd. Csendbe, szól neki Erzsi.

Vacsora után kiterítik az újságot, Feri kettőt is vett. Van benne? Feri nem válszol, lapoz, fejét balra fordítja, hogy lásson a jó szemével. Az első oldalon semmi. Lapoz. Itt az van, hogy a határsávból telepítik ki.

Onnan már rég ki lettek, feleli Erzsi, volt a gazdájának egy rokonja, akit át-dobtak a határon Ukrajnába.

Semmi, lapoz tovább Feri, csak hogy Miskolcon csinálták meg a gyűjtést. És a kijárási tilalom. És a színház. A színházban műsort adnak, de azt írja, hogy teljesen indokolatlan a közönség távolmaradása. Valami operai előadás. Hát akkor most nem megy a nép a Nemzeti Színházba, azt jelenti. Te, mondja Erzsi, és szünetet tart. Feri, van egy darab, ami a megszállásról szól, itt játszódik Erdélybe, mai darab, olvastam riportot róla. Lehet, valami szép irredenta darab, *Péter* a címe. Mostan már nem adnak neked szabadjegyet a városon?

Amíg itt van, nem megyünk sehová színházba.

Te, melyik megszállás?, mondja aztán Feri lassan és komolykodva. Hogyhogy melyik?, kérdi Erzsí csodálkozva. Miért, most nem vagyunk megszállva? A mostaniról persze nem csinálnak darabot, mondja Feri. Könnyű a régi dologról. Mindegy, most úgyse járunk a színházba, szégezi le.

Erzsí összehajtja és lesimítja az újságot, aztán hirtelen felkapja. Jesszusom. Itt van, utolsó oldal. Mindjárt felolvasom. Feri a fejével Matyi felé int: a gyermek előtt? Erzsí vállat von, úgyse érti. Feri közel hajol az újsághoz, miközben Erzsí is olvassa. Példás rendben és micsoda?, Erzsí elhúzza Feri kezét az újságról. Az asszony sokkal gyorsabb, Feri szótagolva olvas, ajka mozog, az összetett szavakat kétszer is elolvassa, előbb az egyik, aztán a másik szót, aztán összeteszi a kettőt. Kényszerlakhely. A nehéz mondatokat megismétli: befogadására alkalmas épületeket bocsásson rendelkezésre. Megismétli: bocsásson rendelkezésre. Kényszerlakhelyre való átcsoportosítását. Kényszerlakhelyre költözködő, szótagolja. A hatóságok által előre megállapított tervek szerint. Ez mit tesz?, kérdezi Feri, de Erzsí még olvas. Felkészülten várta a hatóságok intézkedéseit, folytatja a férfi. 19 ezer négyzetméter fedett terület 16 ezer és hétszázötven embernek.

A lakásokat lepecsételik, teszi hozzá gyorsan Erzsí, aki már a vége felé tart a cikknek és újakezdi. Helyére munkáscsaládokat költöztetnek, 1-2 szoba-konyhát kapnak. Feri hangosan megjegyzi, hogy ha beköltöztetnek másokat a lakásokba, akkor, hát akkor az azt jelenti, hogy oda nem jönnek vissza a következő hóban.

Erzsí olvassa megint előlről az írást. Hogy lehet ott alunni, ha ennyi hely jár egy embernek?, kérdi halkán. Gyárban fognak lakni? Már ott vannak, feleli Feri, azt írja. Van egy emberünk Váradról, egy nagy kalapos kommunista, akinek már nincs kalapja, mert rögtön lefognák. Ő mondotta, hogy ott már megcsinálták. De ott utcákat jelöltek ki, ahol kell lakjanak. Váradon lakásokba laknak, teszi hozzá.

A gyermek kidobja a rongyát a bölcsőből, nyújtja a kezét, míg ők ketten az asztalra hajolva olvasnak. Erzsí szoknyáját éppen eléri, belekapaszkodik, húzza, az asszony most nem törődik vele. Matyi fogja két kézzel, erősen, húzza fel magát, fel akar állni. A bölcső ring, mind jobban kileng, a gyermek a bizonytalan felületen egyensúlyoz, majd jobbra lendül, a bölcső felborul, Matyi arca esik a konyhakövön. Erzsí felsikolt, a gyermek, mint aki meglepődik, előbb nagy levegőt vesz, aztán hangosan ordítani kezd. Vérzik az ajka, beütötte a homlokát a szemöldöke felett. Erzsí csitítja. Gyorsan kést kap elő a fiókból, a hideg pengét rányomja a homlokára, a gyermek még hangosabban visít. Az asszony ölbe veszi, ringatja. A gyermek ajka véres nyomot hagy Erzsí vállán. Feri mindkettőjüket átöleli, Matyi lassan elcsendesül, hüppög. A homlokán tojás alakú dudor nő. Jesszusom, máris, sóhajtja Erzsí, még soha semmi baj nem történt a gyerekekkel, mióta ügyel rá. Az asszony hideg ecetes ruhát tesz a dudorra, majd bekötözi Matyi fejét. Török basa, mondja neki Feri, és megcsiklandozza a hasát. A gyermek nevet.

Nem tud elaludni, ahányszor bele akarják tenni a kosárba, a szája elkeskenyedek, pityeregni kezd. Visszateszik a bölcsőbe. Erzsí almát hámoz, a lassan tekeredő héj belelóg a bölcsőbe, a gyermek a himbálódzó héj után nyúl. Erzsí a szeme sarkából figyel, Matyi nyögdecsel, Erzsí lábával ringatni kezdi a bölcst. A gyerek ülve elalszik. Erzsí óvatosan kiemeli, át akarja tenni a kosárba, amint lefekteti, Matyi felébred, megint sírdogál. Csend legyen már, szól rá türelmetlenül. Ha egy szót hallok, dádá lesz. Szigorúan néz rá. Kimegy a szobából.

Feri azt mondja, hogy ma direkt fel volt küldve a város másik végébe, fel a gáterre, a villanytelepre, ásni kellett, vezetéket elvezetni. Ásni. Lakatosnak, érted? Hogy ne lássák, hogy mi van a városon.

Feri újságot vesz elő, Erzsi egész este az újságot forgatja. Akkor igaz, mondja végül. Azt mondta, viszik munkára őket. Feri csodálkozik. Benne van az írásban, hogy viszik munkára? Nincs, de a doktornő azt mondta, hogy őnekik azt mondták, hogy munkára lesznek elvive. Kenyérmezőre. Egy ilyen helyre viszik. Kenyérmező?, kérdezi csodálkozva Feri. Nem lenn van délen? Nem, ez egy másik Kenyérmező, Magyarországon. Feri bemegy a szobába, a gyerek nyitott szemmel fekszik a kosárban. Feri int neki, hogy csendben kell maradni. Előveszi egy ládából a térképét. A térképnek bőrtokja van, részletes, nagy térkép, még az első háború előtt csinálták. Hosszan keresgél. Majd holnap napvilágnál jobban meglátod, mondja neki Erzsi.

Az asszony már hálóingben ül, lábat mosott, Feri még mindig keres. Jól emlékszel a nevére? Kenyérmező?

Reggel Erzsi ebédet csomagol, kenyeret, vékony szelet szalonnát, hagymát, almát. Feri estig nem jön haza, mondja, beteszi a nótakönyvet is. Erzsi csóválja a fejét, már megint nótakör. A nótakör, magyarázza Feri, István műhelyében lesz most, az a legnagyobb. Erzsi megöleli Ferit, a férfi is úgy öleli, csókolja hosszan. Vigyázzál, mondja neki az asszony. Te is vigyázzál, nevet Feri, és halkán hozzáteszi, ne félj semmit, tőlünk még senkit el nem vittek, bezzeg a kommunisták mind buknak le. Feri mondja, milyen kómikusak a polgári elemek, amikor munkásnak vannak öltözve, s jönnek a gyűlésbe. Bubi is ilyen kék nadrágban jár. Édesanyához is belépek, üzensz-e neki, kérdi Erzsit.

Mondd neki, hogy drága édesanya, most ne jöjjön Erzsihez, kiütéses beteg, ragályos. Nem kell tudja.

Viszont zsírt küldjön, mi?, nevet Feri. És vásznat, rossz vásznat, teszi hozzá Erzsi. Feri azt kérdi, mit mondjon, mire kell. Mondjad neki, hogy varrok alsóinget, gagyát, mert azt el lehet adni. Feri csókkal és puszival búcsúzik a hölgyektől, Erzsi az ajtóból halkán mondja, ne puszilgasd mind, aztán mikor kell elmenjen, akkor ríni fogsz. Nem kell idenövesztetni.

Akkor téged puszilgatlak. Te nem mész sehova.

Állnak, nem tudnak elválni, Ferinek már indulni kéne megint a gáterre. Biciklivel jár, dinamóssal, hátra ügyes kosarat is szerkesztett magának, abban van leszíjazva a táska, az ebéd, még kesztyűt is visz magával. Kis vászonzsákba újságpapír közé pakol két gyufatartót, fodros szélű kistányért, hamutartót, egy kisebb és nagyobb Mátvás-képet, hogy majd beadja a kereskedőnek. Tétován nézi, aztán kiveszi. Erzsi kérdően pillant rá. Nincs már aki eladja, mondja Feri.

Erzsi ül az ágyban, odahúzta az ölébe a könyvet, hogy olvasson, mert hamar vissza kell küldeni, s tegnap semmit nem haladt. Az ablaktábla résnyire nyitva, szellőzik a szoba, bejön a fény is. Olvasás helyett nézni kezdi az alvó gyermeket. Éjszakára oda kellett venni maguk közé, mind nem tudott elcsendesedni, folyton felébredt, sírt, nyöszörgött, a feje vörös volt már a sírástól. Erzsi nyugtatgatta, simogatta. A gyermek aztán kimerült, szinte egyszerre aludtak el mind a hárman. Éjszakára levették a kötést a fejről, a dudor még látszik, az ajkán apró vágás. Az ornyergében egy karmolás, amit Erzsi csak most vesz észre. Matyi a

hátán fekszik, szája résnyire nyitva. Jó-e neki, hogy a hátán fekszik? Nem kéne oldalra fordítani? Mennyit feküdhethet a hátán? Meg kell néznie a könyvben. Este majd tesz egy kispárnát a kosárba, akkor jobban oldalra tud támaszkodni. Kéne egy kiságy neki. Nem fordítja meg, nehogy felébredjen. De a gyermek megnyújtja a nyakát, nyel, kicsit megemeli a kezét, aztán a kéz visszahuppan, a kis test oldalra fordul. Alszik tovább. Erzsi kinyitja a könyvet, olvassa *A szent szégyent*.

Az udvar felőli ablakra Erzsi vastagabb függönyt keres. A vékony függönyön beláthat a hátsó szomszéd, aki az ablaka előtt jár el. Egy agglegény, akinek egy kamarája van mindössze, és hordárként dolgozik a vasútnál. Végül egy nagy abroszt kötöz fel, amit a nagyanyja hímzett hozományként, kötöket varr rá. Akkora abrosz, amekkora asztala sosem volt Nagy Ferencnének. A konyha felőli ablakon sosem volt függöny, most oda is kerül két hímzett törülő, amit eddig se-lyempapírban tartott.

Vizet langyosít, gyermeklisztet kever össze, mindössze egy evőkanál kell. Négy dobozzal hozott tápszert, és egy konzervtejet. A négy doboz másfél óra elég, kiszámolta. Vagy kettőre is, ha spórol vele. Addigra vége lesz. Spórol vele inkább. Puliszka az ebéd, Erzsinek ecetes hagymával. Tej kéne, elfeledte mondani Ferinek. Majd átmegy az első szomszédhoz, ő járat tejet, faluról hozzák hetibe kétszer. Matyi apró, hámozott almadarabot kap, kenyeret. Egész nap ráгна, talán már fogzik. A rongyikát szopja, rágcsálja. A gyermek ujját Erzsi mindig kiveszi a szájából, nem helyes, inti. A felsúrolt szobába pokrócot tesz a padlóra, székkal, párnával rakja körül. A gyermek a hátán fekszik, aztán oldalra gurul, kúszni kezd. Mászik. Belekapaszkodik a székbe. Odahúzza magát, visszahuppan, oldalra gurul. Aztán elfárad, hátára fekszik ismét. Nyújtja a kezét Erzsi felé, aki ruhát foltoz, az asszony inti a fejével, hogy nem veszi fel. Matyi nyújtózkodik. Erzsi rongyot akar adni neki, a gyermek eldobja, hangosan sikkant. Csend, te, súgja Erzsi szigorúan. Nem szabad hangosan. Baj lesz, ha ordítasz. Matyi nyújtózkodik, kiabálni kezd. Erzsi leteszi a varrást, odahajol az arcához. Felemeli, de szigorú arccal fogja, a gyermek megszeppen. Beszédet tart neki. Halkan szól, de erélyesen. Ide figyelj. Ide figyelj, te értelmes gyermek, Székely Matild. Neked most nagy csendbe kell lenni. Megértetted? Ha nem leszel csendbe, elvisz a... Elvisz a fekete ember. Megértetted? Csendbe kell lenni. Nagy csendbe.

Erzsi visszateszi a pokrócra a megszeppent gyermeket, Matyi néz üres tekintettel. Erzsi figyel. A gyermek szája keskenyedik, szája sarka húzódik lefele, sírni készül. Erzsi énekelni kezd. „Árva madár miért keseregsz az ágon, nem csak te vagy elhagyott ez a világon. Nekem sincsen édesapám, se anyám”. Na, édesanya épp megvan. Milyen bús nóta ez a csíki nóta. Énekeljünk a Feri bácsiéből inkább. Valami vidámabbat. Na, most egy se jut eszembe.

Guten morgen, köszön el Feri a papagájoktól. Buták vagytok, csak németül tudtok megtanulni. A papagájok hangos csapkodással, cserregéssel válaszolnak a férfinak. Feri megcsókolja Erzsit, későn jön, mondja, nótázik ma. Orrával megböki Matyit a homloka közepén. Matyi meglepődik, aztán felnevet. Ül a székben két párna között, rágja a gumijátékát. Te, vegyél va-egy dudlit a gyermeknek, kéri Erzsi, monddad, hogy nem szopni kell, hanem fogzik. Azt mondtad, nem szabad neki, válaszol Feri. Hát most már mi mondjuk meg, mit szabad, mit nem.

Pénzed van-e? Úriember nem jár üres zsebbel, mondja Feri. Kések el, háromnegyed hét van. De nincs egy patika se. Mind be lett zárva. Át kell vegyék, s akkor nyitnak. Elvették mind, mondja Feri dühösen. Nem kajtatok én most patika után.

Péntek van, Erzsi takarít minden pénteken. Beáztatott borsót tesz fel főzni, az első levét leönti, mert az csinálja a belekben a szelet. Tesz bele zöldséget, szárított tarhonyát a végén. Neked majd szét lesz passzírozva, ne félj semmit. A gyermek spárgával összefűzött diókat csörget, amiket Feri fűrt ki neki. Egyiket a szájába veszi.

Megszólalnak a szirénák. A fene hogy ott egyen meg, mérgelődik Erzsi. Már reggel is kell csináljátok.

Néhány perc múlva hatalmas dörrenés rázza meg az ablakot, a szirénák folyamatosan zúgnak. Újabb becsapódás. Erzsi felkiált, gyorsan nyitja az ajtót, egy embert lát futni az udvaron. Az óvóhely a szomszéd utcában van, belép a cipőjébe, felkapja a gyermeket, indul ki. Visszaszalad, a levest elhúzza a kályha szélére, egy csupor vizet önt be az égő fára, felcsap a füst. Újabb fülsiketítő dörrenés, ablakcsörömpölés, zúg az ég, folyamatosan bombáznak. Erzsi elhúzza a konyhasztalt, felnyitja a pincelejárót, visszaszalad egy pokrócért, nehezen egyensúlyozva a gyermekkel és a pokróccal lemegy. A gyermek a kapkodásban némán ül Erzsi karjában, majd amikor a sötét pincelejáró fedele lecsapódik, felsír. Egyre hangosabb az égzengés. A zúgás, a folyamatos robbanások hangja lehallatszik. A pincében Erzsi csak guggolva tud haladni, a ruhája széle beakad a lépcsőbe, elhasad. Leül egy félig tele krumpლისsákra, a pokróccal betakarja a gyermeket. A pince nyirkos és sötét, gyertyát nem hozott. Bal keze remeg, a bal combja is, amin a gyermeket tartja. Egész közelre esik egy bomba, a pince falán pereg a vakolat. Meleget érez szoknyáján, bepisilt. A gyermeket egészen rászorítja a testére, úgy fogja, jobb kezével is tartja a remegő balját. A szorításban Matyi megnyugszik. Végig alszik, amíg tart a bombázás. Mélyen, nyugodtan.

Sokáig hallatszik a két elnyújtott jelzés, a légiriadó elmúlt.

Miután minden elcsendesedett, Erzsi sokáig marad még. Próbál felállni az alvó gyermekkel, de a bal oldala, mint a rongy, csuklik össze. A szája sarka, az ajka, keze, lába még mindig reszket, a bal szemét alig tudja kinyitni. Jobb kezére támaszkodva alulról próbálja kitolni magát. Aztán fogja a pokrócot, belecsavarja Matyit, leteszi maga mellé, miután a sötétben kitapogatta, hogy van-e valami a földön. Csak szétszórt krumplik és hagymahéj.

Verik az ajtót kívülről. A kilincset nyomják, be van riglizve. Erzsi, az isten áldjon meg, Erzsi, nyisd már ki. Erzsi!

Az asszony nehezen feltornázza magát fél kézzel a lépcsőn, a bal karja nem fog, a bal lábát is húzza. Feri áll porosan, zihálva az ajtóban, inge a vállnál elszakadt, keze véres. Gyermek. Hozzad fel a pincéből, feleli Erzsi. Feri kapja az elem-lámpáját, na hál' istennek, szalad le a lépcsőn, Matyi hunyorog, mikor felérnek a fényre. Te, ez a gyermek végig úgy aludt, mint a tej. Hát mit akarsz, feleli Feri, tudja, hogy mi a jó. Ha bombáznak, közel a szabadulás.

Idejöttem, hátha valami megváltozik

regényrészlet

Legfeljebb harminc kiló, a kulcsontján megfeszült a ráncos bőr, a lapockái apró, csökevényes szárnyak. A pálcikalábai kilógtak a takaró alól, a szeme szürke, vizenyős. Az utolsó képem róla. Ötödször vagyok ebben a kórteremben. Az ágy üres, de látom a lepedő gyűrődéseit, a test körvonalait. Csak suttogni tudott, a padláson két csirke, a hűtőben találsz minyont, valami bacilus van a levegőben, valami nagyon kevés a szervezetemben. Néztük egymást, ő beszélt. Úgy beszélt hozzám, mintha a lánya lennék, aztán a férjét kereste, szidott. Forgasd el a tévét, hogy jobban lássam, de itt nem volt tévé, csak gurulós szekrények és infúziós állványok. Az ablakrácson túl kémények halvány füstje, a párkányon galambok. A galambokról azt hitte, a rokonai, akik el akarják venni tőle a pénzét. Közben rázkódott, a fogai összekoccantak a szájában. Reszkető csontváz, egy csomag szétszóródott francia draszté. Nem engedem be őket, nem engedek be senkit, kincsem. Kincsem. Ugyanazzal a hangsúllyal ejtette ki a szót, mint húsz évvel ez előtt. Öntudatlanul ült az ágyon, párnákkal felpolcolva, egy másik világban, mégis felismert. Kirázott a hideg.

Nem értettem, hogyan élte túl az első éjszakát. Alig volt pulzusa, és az állapota azóta sem javult számottevően. Szerettem volna optimista lenni, de sajnos nincsenek csodák. A hűtőszekrény bekapcsol, a zúgás elnyomja a doktor hangját, a háta mögött piros műanyag macska integet. Anyámtól tudom, hogy a piros szín az egészséget jelképezi. A gázcsövekről színes girlandok lógnak, a függönyrúdon karácsonyi égősor, a kanapén pálmafás plédék. A doktor csillogó szemüvegerete. Megpróbálom kibetűzni a nevét, de csak a piros keresztet látom az ingzsebére csíptetett kártyán. Bemutatkozásakor drága hölgyemnek szólított, megszorította a kezemet, és csak nehezen engedte el, közben hosszan a szemembe nézett. Ez a legrosszabb típus. A hangja távoli, színtelen, a beteg vércukorszintje, a beteg veseelégtelensége, a beteg szívmeagnagyobbodása. Beteget emleget, de úgy érti, halott. Fogadja részvétem. Nem hittem volna, hogy könnyezni fogok. A világ legszomorúbb társalgója. Egymáshoz csavarozott várótermi székek, gumitalpú mankók, összecukott tolokocsik, nincsenek csodák. A defibrillátor mellett tökéletes férfi felsőttest. Csukott szemű, meztelen, kar nélküli terminátor. A vállcsonkban csavarfurat, duzzadó mellizmok, fénylő műanyag mellbimbók, bordák, köldök. A doktor a kezét nyújtja.

Egy hónapig tartott az egész, az alatt szinte semmit sem változott. A ráncai elernyedtek, az arcán tucatnyi tyúktaréj. Szórszálak az állán, talán még most is növekszenek. A bőre mintha átlátszó lenne, kirajzolódnak a csontjai. Halványvörös foltok a nyakán, a vállai kilógnak a lepedő alól. A neonfényben mintha vibrálna az arca. Amikor még élt, mindig ugyanolyan tekintete volt, dacos, férfiasan kemény vonalak. Szeretném még egyszer látni a szemét, hátha találok benne valamit, együttérzést, magyarázatot, de minden üres. A falicsapból csöpög a víz. Valaki a folyosón csoszog. Szürke fémszekrények, gurulós fémkocsik, hideg. Idejöttem, hátha valami megváltozik, de nem történt semmi.

Az elkerített tölgyesben dámszarvasok ácsorognak. A drótkerítésbe kapaszkodom, soha nem láttam még ilyen közről őket. A hímek agancsa bársonykorona, mohával benőtt lapát, a szemükben beletörődés. Megbabonáz az állatok egykedvű kérdése, visszaöklendezik az ételt, majd újra lenyelik. Képesek napi nyolc órán keresztül ezt csinálni. Legszívesebben átmásznék a kerítésen, lefeküdnék a dámszarvasok közé. Szalmát rágnék, várnám az estét, az éjszakát, a reggelt, a hajnali harmatcseppeket, a friss szalmát a vadetetőben. Így telnének az órák, a napok. Az égbolt halvány drapéria, belesimul a napfény, a levegő lassan melegíti az arcomat. Körülöttem minden kora tavaszi zöldben. Ha sokáig nézem a dámszarvasok pötyyeit, elszédülök.

Anyám kocsija bármelyik pillanatban befordulhat a parkolóba, nem szokott ennyit késni. A narancssárga szatyrot szorongatom, még mindig nem kopott le róla a Centrum Áruház felirat. Nagyanyám kórházi holmijai, a nővér nyomta a kezembe. Nem volt erőm átnézni, csak annyit láttam, hogy benne van a kedvenc hálóingje, amit saját maga hímzett. A kedvenc hálóingje, a kedvenc csárdája, a kedvenc vadpörköltje. Megkondul egy harang, még mindig csak dél, jó lenne már túlesni ezen a napon.

Anyám rendel egy kávét, a csárda előtti hosszú egyenesben majdnem elaludt. Ez hiányzott volna csak, még egy autóbaleset. Egyedül vagyunk az étteremben. Halkan szól a rádió, a konyhán arról beszélgetnek, hogy ki kellene próbálni a robotot. A bejárat mellett régi kredenc, üveges vitrinnel, lakkozott székek, elektromos gyertyák. Az étlapot lapozgatjuk, a félkilós műbőr mappában laminált oldalak, zsírtól ragacsos műanyag, baconos sertésszelet, kijeji jércemell, cigánypecsenye, betyártál. Anyám szerint gyerekkoromban szerettem, ha itt ebédeltünk. Én nem emlékszem másra, csak a vadasparkra, a gesztenyepürére, és az általános iskolai ballagásom bankettjére. Az ünnepség végén apám Balogh Julcsit ölelgette, összetévesztett velem.

Közöttünk egy ideje a halál jár. Egyikünk sem gondolt bele, mi lesz akkor, ha nagyanyám meghal. Megbénít a tudat, hogy el kell intézzük a temetését, apámról nem is beszélve. Tudom, hogy anyám is ugyanerre gondol, miközben gépiesen beszél arról, mikor evett utoljára brassói aprópecsenyét. Én cézár salátát rendeldek, kevés öntettel, ha végre megjelenik a pincér. Az anyám feje fölött lógó

festményen karikás ostort pörget egy csikós. Felhozom anyámnak az integető macskát, de rögtön megbánom. Semmiről sem akar tudni, ami a nagyanyámmal kapcsolatos. Egyikünk sem akar beszélni arról, ami az elmúlt néhány hónapban történt. A csipkefüggönyön keresztül látom, hogy a dámszarvasok az itató körül gyülekeznek, a kemence előtt zümmögve gurul el egy robotporszívó.

Az otthon nemcsak a pokol. Szánkózunk, tollasozunk, társasozunk. Megnéz-
zük a Toy Storyt a városi moziban, kapok pattogatott kukoricát, anya nevet.
A nappaliban apámmal Első Emeletre táncolunk, a kezéből mikrofont formál,
éneklí a refrént. A karácsonyfa tetejére minden évben én tehetem fel a csúcsot.
Apa felemel, kalimpálok a levegőben, eljátszom, hogy félek. Verset szavalok a
szomszédoknak, én szavalok a legjobban a lakótelepen. A lakótelepen megnyílik
a kisbolt, bevezetik a kábeltévét, anyám videóra veszi a klipeket az MTV-ről.
Apámmal nézzük a Sky Channelt, egyetlen szót sem értünk az adásból, de ami-
kor a műsorvezető nevet, mi is nevetünk. A zsebpénzemből tölcseres jégkrém
veszek. Ellopom anya sminkkészletét, összekennem magam a rúzzsal. Nézd,
anya, nem jön le a körömlakk, hiába sikálom. Bújócskázunk a panelek között, a
legjobb hely a lépcsőházak alatti sötét betonkocka. Tíz, kilenc, nyolc, hét, eltaka-
rom a szemem, eljátszom, hogy nem félek, alig várjuk, hogy apa kiküldetésbe
menjen, hogy bárhová elmenjen, hogy végre elbiciklizhessünk anyával a kínai
büfébe. Még újak a székek, csípi az orromat a műanyag szag. Nézd, anya, beleáll
a kanalam a ragacos lébe, pedig ez egy leves. Közelebről megnézve réparesze-
lék, gombadarabok, húscafatok, téglalapok, kockák. A téglalapok bambuszrü-
gyek, a kockák tofudarabok. A fafűlgombán nevetek. A kínai néni mögött inte-
gető macska, a kezemben szerencsesüti, amit el kell törni. Hat, öt, négy, meg-
eszünk egy zacskó dianás cukorkát, és berúgunk tőle, nevetünk. Vagy azt
képzeld, hogy berúgunk tőle, és nevetünk. Én is kapok egy lakkcipőt, aminek
kopog a sarka, azzal alszom, abban megyek az üvegviszaváltóhoz, apa leszid
miatta. Fára mászunk, íjat készítünk, sokszor találok a céltábla közepébe, a fiúk
irigykednek. Felraknak a kismotorra, robogunk, köhögünk, porzik utánunk a
dűlő. Estig csavargunk a kukoricatáblák között, apa leszid miatta. Arany alma
arany ágon, mi a legszebb a világon, anyával esténként verseket szavalunk,
együtt énekeljük az angol ábécét, tanuljuk a számokat, three, two, one, aki búj,
aki nem, megyek.

Az elsuhanó fák ágaiban nagyanyám kezét látom. A göcsörtös, kerges bőrét, a
szeme a felhőkben úszik. Kopár, fénytelen táj. Leeresztett sorompók, néhány
csillogó sárfolt. A fémoszlopok földbe ásott robotok, a villanykábelek a végtelen-
ben találkoznak. Madarak alszanak a távvezetékeken, apró, fekete hangjegyek
az alumíniumszürke égen. Milyen jó volna, ha most itt lennél.

Neonok vibrálása, nagyanyám jéghideg bőre. Míntha áramütés ért volna, ami-
kor megérintettem a karját. Még most is összerázkódom, ha erre gondolok, bi-
zsereg a lábam, a karomon feláll a szőr. Csak a testem reagál, dermedten nézem,

idegen. Belül üres héj vagyok, mintha elfelejtettem volna, mit jelent érezni. Az aszfalra leszáll a pára, a szürkületben minden fekete-fehér. Az árok mentén sűrű bozótos, kettéhasított fatörzsek nyúlványai. A táj csupa sebesülés. Lánctalponyomok a földbuckák között, lezárt bekötőutak egymás után. Az út szélén fabódék, figyelmeztető táblák, megállni tilos, belépni tilos. Életveszély, halálfej, sár és sár és sár és sár. A katonai gyakorlótér élettelen pusztaság. Seholy állat, egy virág, egy szín. Nem fékezek a kanyarokban, csak leveszem a lábam a gáزرól, apám büszke lenne a mozdulataimra. Ezek nem is kanyarok, ezek csak enyhe íránymódosítások. A kocszi rázkódik a bukkanókon. Világoszöld kartonfenyő a visszapillantó tükrön, narancssárga szatyor az anyósülésen. Szorít a mellkasom.

Monoton út, egyik falu a másik után, bármelyik lehetne. A templomnál jobbra, át a patak fölött, az autóröncs mellett, az italbolt előtt, az utolsó utcáig. A házszorral szemben kukoricatábla, az árok mentén sűrű bozótos, madarak alszanak a távvezetékeken, a villanykábelek a végtelenben találkoznak, egyik falu a másik után. Gyerekkoromban a nyarakat a nagyanyámnál töltöttem, az ötödik ház az utolsó utcában. A csibékhez nyúlni tilos, a kukoricadarálót bekapcsolni tilos, nehogy levágja a karomat a gép. Egyik nap a karomat, másik nap a kezemet, a nagyanyám hol a kezemet mondta, hol a karomat. Átkarolok a kismotoron, a fejemet a hátadhoz szorítom, robogunk, ez is tilos, letöröm a kezedet, ha még egyszer elmész velem. Hátra kötöm a sarkadat, szíjat hasítok a hátadból. Másnap fánkot süt, kenhetek rá lekvárt, kakaókrémet is, mosolyog, megsimogatja az arcomat. Csak meg ne égesd a nyelvedet, kincsem. A sparheltben lassan elalszik a tűz, a tetején kattog a vaslemez. A bojler mellett bekeretezett kép, a nagyapám egyenruhában, puskával az oldalán. Anyám szerint szerettem őt, de én nem emlékszem semmire. A nagyanyám egyik kezében fakanál, a másikkal simogat. Érzem az ujjait a bőrömmön, honnan jön ez a hideg.

Nagyanyám körvonala az üres kórházi ágyon, nagyanyám holtteste a kórház alagsorában. A hímzett hálóing és a fejemben visszhangzó tébolyult suttogás. Látni anyámat, érezni a törekenységét, miközben apám ott kísért közöttünk. Még egy temetés. Kétszázhetven kilométer, keresztül a pusztán, aztán a dombokon. Felkanyarodom a keskeny, meredek utcába, remeg a lábam, amikor behúdom a kéziféket. Felvillan a karórám számlapja, a pulzusom kilencvennyolc. Nem szállok ki a kocsiból, csak nézem a sötét ablakokat, a kerítéslécek körvonalaikat. A mi házunk. Az erdő felől rávilágít a hold, fátyolos, enyhe fény, a szemem lassan hozzászokik. Az éjfék égbolton ezer csillag világít. Néhány sötét folt, a kémény tömbje, a fenyőfák szabálytalan nyúlványai. Hetvenkilenc. A szélvédő lassan bepárasodik a leheletemtől. Kiszállok a kocsiból. Rozsdás, súlyos vaskilincs, a faragott nagykapun tizenkét tulipán alakú lyuk. Belenézek az egyikbe, az udvar sötétjébe, a semmibe. A következő lépésnél bekapcsol a mozgásérzékelő.

Nagyanyám kegyetlen volt. Annyiszor próbáltam szépíteni ezen, hiszen mégis csak a nagyanyám. A család az család, de a nagyanyámmal kapcsolatban ez a szó sosem jutott eszembe. Eleinte csak feküdt a hátán. Hálóingben, bepelenkáz-

va kalimpált, mint egy újszülött. Máskor felpolcolták, összefüggéstelen dolgokat suttogott. Aztán elment a hangja. A semmibe révedve tátozott, nem tudtam eldönteni, hogy mondani akar valamit vagy csak levegő után kapkod. Banán és joghurt, ezeket lehetett beleerőltetni. Eltűnt a szájában a műanyag kanál, percekig csócsált, cuppogott, mit lát a plafonon, Erzsike néni. A nővérek bársonyhangú angyalok. Mi az úristent néznék, nincs ott semmi, válaszolta volna nekik a nagyanyám. A fél országot átutaztam miatta. Apám nem jöhetett, pedig neki kellett volna ott lennie, az ő anyja. A századik dolog, ami miatt gyűlölöm, pedig húsz éve nem láttam. Nekem kellett odamennem, odatelefonálnom, senki más nem maradt.

Huszonegy fokra állítom a termosztátot. A gázkazán belobban, a ventilátor felpörög, túl késő van, nincs kedvem begyűjtani a cserépkályhát. Egyedül olyan más. Nekidőlök a kályhának, hideg. Amióta lebontották a kultúrházat, mindenki fával fűt. Ingyen elvihető faanyag, irodabútorok, moziszékek, a ruhatár hosszúsútság pultja. A kályhában minden elég, gumiabroncs, ruhaadomány, könyv. Nem lehet mindent elégetni, de hiába mondjuk. Tönkreteszi a kályhát, elorsvasztja az agyat, rákkeltő, és akkor mi van, túl érzékeny a ti városi orrotok. Nyáron a vágóhíd, télen az eltüzelt hulladék orrfacsaró szaga. A bűznek nincs mértekegysége, nem lehet műszerekkel mérni. Mindig itt volt, és mindig itt lesz. Az ablakon páralecsapódás, a hold sárga folt. Cukor álmában nyújtózkodik, mézet csurgatnak a teába, a hátam lassan felmelegíti a cserépkályha oldalát. Jó volna, ha most itt lennél.

Az erdőben biciklizem. A kerék csúszkál a sárban, a váz nyikorog alattam, meg kellene olajoznom a biciklit. Nyikorog a lánc, pedig az erdőben nem is szoktam biciklizni. Nyikorognak a fák, hol a gépszír, a kunyhóban, hol a kunyhó. A fák ágai göcsörtös, nyikorgó karok, ölelnek, megragadnak, elhajítanak. Nagyanyám hideg keze, a kezének nyoma az arcomon. Piros bicikliváz, piros pixelek, a két szám között villogás, nulla, kettő, kettőspont, kettő, hét. Nagyanyám nyikorgó pálcikalábai. Kinyitom a szemem, hangosan nyikorog a bicikli, pedig nem is ülök rajta. Világítanak a számok a digitális ébresztőórán, felhúrom a kabátomat, nyikorog a lábam a gumicsizmában. Két óra huszonnégy perc, négy fok celsius, kibotorkál az ajtón, felébreszt a hideg szél. Füst száll fel a magasba, a fák koronája körül gomolyog. Orion, Nagymedve, csillagok, fénylő csend. A teraszról dereng a kunyhó, szél rángatja az ajtaját, nyikorognak a zsanérok. Leakasztom a kulcsot a kampóról, és elindulok felfelé a téglából kirakott ösvényen. A lábam cuppog a gumicsizmában. A kert végén vadsövény, sűrű bokrok, azután az erdő. Áthatolhatatlan, fénytelen falanszter. A kunyhó mellett a som apró csomókban virágzik. A szél tépdesi a göcsörtös ágakat, csak néhány vékony törzs mozdulatlán. Két csillogó pont a sötétben. Nyikorognak a zsanérok, halk fújtatás a bokrok között, lélegzetvételek dermesztő hangja. Nem vagyok egyedül. A csillogó pontok szemek, vékony törzsek, egy agancs koronája.

A gyűjtők

Reggel nyolckor hirdették ki először a harsogóból, hogy jönnek a gyűjtők. Anyyira recsegett, alig értettem belőle valamit, csak hogy nyugalomra intették a népeket, de hogy mi adott volna okot a nyugtalanságra, azt nem lehetett hallani.

Kint voltam már a tyúkoknál, amikor felrecsegett a masina, és én nem szerettem, ha ilyenkor zavarnak. Nyolckor látogatom meg őket másodszer, az első út a kora reggeli, amikor kiengedem őket és kiszórom eléjük a monnát. Olyankor még csipás a szemem, és ők is otrombán viselkednek. Szerintem azt sem tudják, hol vannak, csak az éhség dolgozik bennük, borzosak, idegesek, csipkedik egymást és mindent, ami a csőrük elé kerül. Ilyenkor legszívesebben fogná a nagyobbik hólapátomat, és akkorát suhintanék közéjük, hogy a javuk átrepülne a Miska szomszédhoz, a maradék meg fennakadna a drótkerítésen. Persze soha nem teszek ilyesmit, mert ilyenkor csak arra vágyom, hogy visszamenjek a konyhába, feltegyem magamnak a kávé, és ott ülhessek végre a kávé néma feketeségébe meredve. Az adja vissza a lelkemet.

Amikor másodszer megyek ki a pipikhez, akkor már mindenki sokkal jobban van. Ilyenkor csak nézegetem őket. Talán ilyenkor a legszebbek. Ahogy rájuk loccsan egy adag reggeli napfény, attól a tollaik egyszoriban a szivárvány minden színében kezdenek játszani. Ez csak pár pillanatig tart, utána ugyanolyan seszínűek, mint mindig. Nem szeretem, ha bármi elvonja a figyelmemet erről a néhány különleges pillanatról.

Aznap reggel a recsegő elvonta a figyelmemet, ráadásul nem értettem belőle jóformán semmit. Csak annyit, hogy jönnek a gyűjtők, és mindenki maradjon nyugodt. Nem tudom, honnan kellett volna tudnom, kik azok a gyűjtők. Azt viszont tudni lehetett, hogy az anyakönyvvezető úgymint megjelenik, és mindenkinek egyesével a szájába rágja, amit kihirdettek. A mi házunk melletti recsegő szólt talán legtisztábban az egész községben, szóval a többiek még ennyit sem értettek a hirdetésekben.

Az anyakönyvvezető fél kilenckor már a kiskapunak támaszkodva várt. Halottam, hogy Miska bácsinál épp csapódik be a ház ajtaja, őnála lehetett előttem. Még a műanyag szalagos előszobai függöny suhogását is hallani véltem Miska bácsiék felől – ilyenkor reggel elég kiélezettek voltak az érzékszerveim.

Az anyakönyvvezető arcán a szokásos lenéző gög ült, és verejtékcseppek gyöngyöztek a homlokán. Az arcára, a kezére és a ruhájára aprócska csillámszemek tapadtak, mintha csillámporban hempergőzött volna. A csuklóján kopottas bizsukarkötők csörögtek, a fülét aranyszínű csillogású függő húzta le, a renyhén hullámzó keblei között ringó aranykeresztnek pedig olyan hosszú volt a szára, mint a középső ujjam.

Az anyakönyvvezetőt legszívesebben mindenki leköpte volna, mert áradt róla a dölyf, és tudtuk, ha alkalma adódik, bárkinek kiszolgáltat bennünket. Többet tudott ugyanis rólunk, mint bárki – a könyveiben sorakozó ezernyi számból ki tudta olvasni, kik vagyunk valójában. Persze senkinek nem árulta el, hagyta, hadd gyötörjük magunkat rajta, amíg meg nem bebedünk.

Ma megérkeznek a gyűjtők, mondta sejtelmesen. Fogadd őket szívélyesen, és bármi történne, ne nyugtalankodj.

Jó reggelt, válaszoltam, minden pimaszságot beleerőltetve a hangomba, amit így reggel fél kilenc körül sikerült összeszednem. Annyit értettem a recsegésből is, hogy nem kell nyugtalankodni, mondtam neki. De amikor azt mondják a népeknek, hogy ne nyugtalankodjanak, akkor a népek már fenni kezdik a kaszájukat. Ezt maga szerintem tudhatná.

Tudhatnám?

Maga olyanokat is tud, amiket mások nem, azt ne tudná, amit mások is, vontam vállat.

Felegyenesedett, már nem támaszkodott a kiskapunak, amit még a tata faragott meg ilyen szépre. Igaz, azóta az egyik része szétrohadt, a másikat meg lyukacsossá rágták a szúk, de én még láttam benne a szépséget.

A kezét tanulmányozta, mintha aznap még nem látta volna. Vagy talán azt ellenőrizte, csillog-e még a csillámpor.

Nekem csak azt kell átadnom, hogy bánj velük tisztességgel, és kínáld meg őket egy csésze teával. Ez talán nem túl nagy kérés.

Talán nem, bólintottam két akkorát, hogy megértse, épp ideje befejezni ezt a beszélgetést.

Ilyenkor már munkába kellett állnom – persze csak azután, hogy ellenőriztem a tojásokat. Még kilenc előtt indultam az első tojásgyűjtésre, ami egyetlen nap sem maradhatott el. Ilyenkor találtam a legfinomabb tojásokat – a kipihent, jóllakott, nyugodt, a reggeli napfényben megfürdőzött tyúkjaik tojták a legszebbeket.

A tojásgyűjtés után a tyúkolakat raktam rendbe, amíg korogni nem kezdett a gyomrom, és mivel soha nem reggeliztem, erre általában elég hamar sor került.

Ebédkor hirdették ki aznap másodszer.

Megint sikerült beletrafálniuk egy olyan időpontba, amit szentnek tartottam. Ha az ebédemet valami elrontotta, az egész napom nem volt már az igazi. Márpedig a harsogó olyan otrombán szólt megint, hogy az ízek egész egyszerűen elillantak a rántottámból. Pedig mesés szépségű volt a sárgája, csak úgy áradt belőle az életerő. Mire a számba tettem az első falatot, mégis csak kesernyés ízt éreztem, mintha tyúkszart szopogatnék.

Ezek után szó sem lehetett arról, hogy ledőljek ebéd után, mert azt csak a jól sikerült ebédek után engedtem meg magamnak. Ezt is a tatától tanultam, mint annyi fontos életbölcsséget: csak a jó ebédet érdemes álommá érelni. Ha idegesen ebédel az ember, abból csak zaklatott délutáni alvás lesz, ami tönkreteszi a napot és a következő éjszakát is. Így aztán most folytattam a munkát egészen délutánig.

Vártam, hogy délután is kihirdessék még egyszer. Hátha az uzsonnámat is tönkre akarják tenni. De a harsogó hallgatott a nap hátralevő részében. Az egész

községre szokatlan, nyomasztó csend telepedett, mint a novemberi ködök idején, amikor a Nagymocsár felől érkező tejfehér gomolygás magába szippant minden szót és melegséget.

Most viszont kora tavasz volt, és már régen nem szállt le a köd.

Nem hallottam a lépteit, ahogy azt sem, hogy dörömbölt volna a kiskapun. Nem szólt hozzám, csak megállt, ugyanott, ahol reggel az anyakönyvvezető. Magas volt, és fiatal, alig lehetett több húszévesnél. A vonásai finomak, kisimultak. A haja vékony szálú, és a szeme kristálytisza. A kabátja egyszerű volt, de mégis úri külsőt kölcsönzött neki. Vagy talán nem is úrit: a messziről jött ember méltóságát.

Nem emlékszem arra a néhány pillanatra, amikor beengedtem. A következő szempillantásban már mindketten a konyhában ültünk, és egymásra néztünk. Mondtam neki, hogy ahol ül, ott szokott ülni a nyanya, de nehogy már felálljon, nem azért mondom, csak hogy az a hely nekem nagyon kedves, mert tudom, hogy mindig ott ült. Néha, amikor odaülök, mintha érezném a teste melegét a széken, pedig tudom, hogy ez képtelenség, mert azóta sok idő eltelt. Az anyakönyvvezető talán pontosan meg tudja mondani, mennyi.

Kérdeztem, főzhetek-e neki egy teát. Nem válaszolt, de én már közben feltettem a vizet, és kivettem a kredencből két zacskót. Kérdeztem tőle, hogy milyet kér, kamillásat-e vagy erdei gyümölcsöset, de erre sem reagált, amire én felröhögtem, hogy persze tökmindegy. Képzelve el, mondtam, hogy azelőtt többféle íze volt a teáknak. Nemcsak rá volt írva, hogy ilyen meg olyan ízű, de tényleg többféle íze is volt, nem csak ugyanaz a savanyú, mint most. Én csak két kortyot iszom meg belőle, a többit kiöntöm. Olyan, mintha a Taknyosból innék. Persze nem pont olyan, mert a Taknyosból már egy fél korty is halálos, de nekem olyan érzésem van tőle.

Méltósággal ült azon a széken, és mintha végig leheletfinom mosoly játszadozott volna az arcán. Úgy értem, hogy játszadozott, hogy amikor odanéztem, akkor elugrott a szemem elől, mint amikor az ember olyan tekerős amőbókot lát a szemében. Főleg amikor erősen tűz a nap, akkor szok jönni ez az amőbók, de nem lehet rendesen megnézni, mert mindig elugrik. Ilyen volt ennek a fiúnak a mosolya.

Nem vetette le a kabátját, pedig nem volt hideg bent, betűzött a délutáni nap. Bő volt rá ez a kabát, a hosszú ujjai alig látszottak ki. Én ilyen hosszú ujjakat még nem láttam, ilyen hosszú, törékeny ujjakat, mint a kaszáspók lábai, olyanok voltak, de azért annál szebbek.

Amikor letettem elé a teát, mondtam neki, hogy jó lenne, ha most idehívhatnám a nyanyát meg a tatát, mert biztosan szívesen megnéznék ők is maguknak, és mondanának neki valami régi történeteket, mert ők még tudtak régi történeteket. Én már csak egyetlen történetet tudok, a sajátomat, ami igazából nem rólam szól, hanem Rebekáról, csak az a baj az egész történettel, hogy a végét nem tudom elmesélni. Csak odáig tudom, hogy Rebeka volt a legszebb emberi lény, akit valaha láttam, és együtt nőttünk fel, és én el akartam venni Rebekát feleségül. Látja, ezt is csak ilyen egyszerűen tudom elmesélni, és nem találom meg azokat a szellemes fordulatokat és frappáns kifejezéseket, amiket a tata szokott

használni, amikor arról mesélt, hogyan vette feleségül a nyanyát. Amin én mindig röhögni szoktam, mert a nyanya rusnya volt, a tata pedig büdös, és nem értettem, hogyan tetszhetett az egyiknek a másik, a másiknak meg az egyik. Legálábbis így mondtam, így mondtam most ezt a fiúnak, hogy a tata meg a nyanya, de nem sokkal később már nem voltam benne biztos, hogy volt bármi értelme annak, amit mondtam.

Egyetlen különös dolog történt még, amíg ott volt a fiú. Miután belekortyolt a teájába, előhúzott valahonnan egy fekete, kemény borítójú füzetet meg egy csillogós, drága tollat, és belefirkált valamit a füzetébe. Egy-két percig firkálgatott, mintha ott sem lennék, aztán beszúrta a füzetet és a tollat a kabátja belsejébe, és megint ugyanazzal az elillanó mosollyal nézett felém.

Csak felém nézett, de nem rám, nem mondhatnám, hogy a szemembe nézett volna.

Talán épp ettől éreztem olyan kellemetlenül magamat. Nem tűnt faragatlan-nak ez a fiú, ellenkezőleg, nagyon is jólneveltnek gondoltam, nem viselkedett tolakodóan, minden mozdulatából kellem áradt, és én mégis rosszul éreztem magam tőle. Nem nézett rám, mégis viszkedett az egész testem a tekintetétől.

Ugyanúgy távozott, ahogy érkezett, észrevétlenül, és én csak arra ocsúdtam, hogy egyedül vagyok, és ott állok a tyúkok között a hátsó udvarban, mint akit lepottyantottak oda.

Másnap nem hirdettek semmit, mégsem telt zavartalanul a reggel. Az anyakönyvvezető megint ott könyökölt a kiskapunál, és én legszívesebben a vasvilámmal hessegettem volna el. Nem kérdezett semmit, csak biccentett egyet, ami csakis azt jelenthette: mi volt a gyűjtővel. Merthogy azt már összeraktam, hogy ő volt a gyűjtő, a fiú, aki megjelent a házamban.

Valami nincs rendben velem, mondtam, és most nem esett nehezemre elég morcoságot gyűjtenem a hangomba. Miért nem szólt egy árva szót sem? A fiú miért hallgatott egész végig?

Az anyakönyvvezető kiegyenesedett, és azt mondta, ma talán egy másik keres fel. Többen vannak, és itt lesznek egy darabig. Ahogy tegnap is mondtam, ne nyugtalankodj, semmi okod az aggodalomra.

Most már megértettem: az anyakönyvvezető természetesen tudta, hogy aggodalmaskodni fogok a gyűjtők miatt, és fel akart készíteni. Azt akarta, hogy kezelni tudjam az indulataimat.

Aznap valamivel később érkezett. Nem ugyanaz a fiú volt, hanem egy másik, zömökebb alkatú, kissé komorabb, de ugyanolyan jólnevelt. Őt is behívtam, és ezúttal vissza tudtam idézni, ahogy belép a kapun, és végighalad az udvar leggyűrt gyepén. Betessékeltem őt a konyhába, és ugyanoda ült le, ahova az előző napi vendég.

Elmondtam neki, hogy a tata még mindenkit ismert a községben, mert akkoriban még összejártak az emberek, és együtt dolgoztak és vigadoztak, és történeteket meséltek egymásnak. Ezek a történetek nemcsak a községről szóltak, hanem távoli vidékekről is, amik a Nagymocsáron túl vannak. Tataék fiatalkorukban jártak a Nagymocsáron túl, ladikkokkal keltek át, és nem lett tőle semmi bajuk, sőt, még élvezték is, mert szinte harapni lehetett a levegőt a Nagymocsár

fölött. De nemcsak a Nagymocsáron át tudták elhagyni a községet, hanem a Sárga-szirteken keresztül is, jobban mondva arra, amerre most a Sárga-szirtek vannak, amik akkor még nem voltak. Akkor arra még végtelen legelők és rétek terültek el, amit a tatáék úgy hívtak, Istendülő. A stólás nem szerette, ha így hívták, Istendülőnek, mert a stólás azt mondogatta, Isten nevét nem szabad kiejteni, csak a templomban, de persze ezt ő maga sem tartotta be. Manapság meg pláne nem tartja be, alig hallani tőle mást, mint hogy az Isten faszába ezzel az egész nyüves községgel, meg ilyeneket. És a tatáék, amikor átkeltek az Istendülőn, mindig történetekkel tértek haza a községbe, és ezeket egymás között továbbadták. Aztán pedig mindig azon mulattak, milyen formában jutottak hozzájuk vissza ezek a történetek, mert mindig mindenki egy kicsit torzított rajtuk, szereplőket rakott beléjük, történetszalakat fabrikált hozzájuk, csak a lényegüket nem másították meg. A tata volt az egyik legjobb ezeknek a történeteknek a mesélésében, mondtam a gyűjtőnek.

Szinte fel sem tűnt, hogy közben elővette a noteszét, egy hajszálra ugyanolyan noteszt, mint előző nap a másik fiú, és amíg én beszéltem, ő írt bele, gyorsan, mint egy igazi gyorsíró.

Amikor kifogytam, abbahagyta az írást, felállt, és szó nélkül kísétált.

Ő sem szólt hozzám egyetlen árva hangot sem, és ettől egyre rosszabbul éreztem magamat.

Arra gondoltam, átmegegyek a Repeszhez, mert a Repesznél volt pálinka, ráadásul olyan bivalyerős pálinka, amiből elég volt egyetlen kupicával, és kiűzött az emberből minden rossz érzést. Csak valahogy gyengének éreztem magam, ez a gyűjtő legyengített, vagy talán az gyengített le, hogy ennyit beszéltem, mert én nem szokok ennyit beszélni, hiszen nincs kihez beszélnem. Rendesen egész nap nem találok jóformán senkivel, csak a tyúkjaimmal, és velük nem kellett ennyit beszélnem. Nem értettem, miért beszélek ezeknek a gyűjtőknek, ha egyszer nem is kérdeznak semmit. Nem ismerem őket, nem tudom, honnan jöttek, mit akarnak, és mégis beszélek nekik, és ettől ideges lettem, és gyenge is, mint akit valaki a földre vitt egy hosszú, kimerítő birkózásban.

Másnap csütörtök volt, és reggel elhatároztam, hogy bemegyek az anyakönyvvezetőhöz, és kifaggatom ezokról a gyűjtőkről, de nekem csütörtökön meg kellett várnom a Bendőt, mert a Bendő volt az egyetlen, aki vásárolt a tojásaimból, és ő mindig csütörtök délelőtt jött hozzám. Azért hívták Bendőnek, mert mindent megevett, amit mások nem, például a tojásaimat is, amik másoknak nem kellett, mert monnát ettem a tyúkjaimmal, és a községben mindenki undorodott a monnától, csak én nem, mert én mindig is ezeket a tojásokat ettem, és alig ettem mást rajtuk kívül, meg a Bendő, aki mindent megevett. Vagyis majdnem mindent, mert a Taknyosból való halakat ő sem ette meg. A Taknyosból való halakat csak a Repesz ette meg, mindenki más úgy tartotta, hogy a Taknyosból való halaktól meg lehet halni. Inni sem lehetett a Taknyosból, mert az ember olyan taknyot kapott tőle, ami egy-két nap alatt elvitte. Ezért hívták Taknyosnak, mert azelőtt valami szebb neve volt, a tatáék még azon a néven hívták, de mi már Taknyosnak hívtuk, és messziről elkerültük, ami nem volt könnyű, mert átfolyt a községen, és néha még ki is lépett a medréből, és olyankor

az egész község búzlott, és minden ragacsos volt attól a savanykás üledéktől, amit magával hozott.

Meg kellett tehát várnom a Bendőt, és a Bendő késett, amitől még idegesebb lettem, és már ott tipródtam a kapuban, és láttam, hogy a gyűjtők már ott vannak a községben. Legalábbis úgy gondoltam, akiket látok, azok a gyűjtők, mert nem ismertem őket, és olyan furcsán idegen öltözkük volt. Csak azért nem lehettem biztos abban, hogy ezek a gyűjtők, mert nem ismertem mindenkit azok közül sem, akik a községben laktak, nem nagyon jártam ki ugyanis az utcára, csak ha muszáj volt, ha el kellett mennem a boltba vagy a Repeszhez, a legrosszabb esetben pedig az anyakönyvvezetőhöz. Most épp ez a legrosszabb eset állt fenn, és a Bendő csak rontott a helyzeten azzal, hogy jó rendesen megvárakoztatott. Amikor megjött, gyorsan a kezébe nyomtam a két tojástartót, ő meg nekilátott, hogy előhalássza a zsebéből az aprót, ami persze végtelen hosszú ideig tartott neki. Közben elmondta, hogy nála is voltak a gyűjtők, és valahogy olyan furcsa érzés fogta el, mert olyan dolgokat mondott el nekik, amiket másoknak nem szok, de mielőtt reagálhattam volna bármit arra, amit Bendő mondott, azzal folytatta, hogy este nézzek el a Repeszhez, mert most nemcsak pálinkája van, hanem vitaminja is, és a Bendő kacintott egy nagyot, amikor ezt mondta.

Jó nagy léptekkel siettem az anyakönyvvezetőhöz, és nem volt elég, hogy amiatt idegeskedhettem, ami az előző napokban történt, de most még amiatt is, mert ki kellett tennem a lábamat otthonról, és az anyakönyvvezető nem is volt egyedül, mert ott volt nála a stólás, ott beszélgettek az anyakönyvvezető irodájának az ajtajában. Amikor a közelükbe értem, elhallgattak, és gyanakvóan néztek rám, mire a stólás megjegyezte, hogy rohannia kell a kápolnába, mert ma imnap van, és ma egy Mémoszüné nevű angyalért fognak imádkozni a hívekkel, vagy valami ilyesmi nevet mondott, de nem úgy tűnt, mintha fel akarna vágni azzal, hogy tud ilyen flancos angyalneveket, hanem mintha rémülten mondta volna ezt, fátyolos tekintettel, és én mindjárt arra gondoltam, nála is jártak a gyűjtők, és ő is azért jött az anyakönyvvezetőhöz, hogy beszámoljon neki a furcsa tapasztalatairól.

Az anyakönyvvezető behívott az irodájába, ami tele volt hatalmas gyertyatartókkal, a falakon ismeretlen nők és férfiak képei lógtak, akik mind gazdagon fel voltak ékszerezve, még sokkal gazdagabban, mint az anyakönyvvezető, és még sokkal dőlyfősebb volt a tekintetük. Az anyakönyvvezető leült az asztala mögé, és én vele szemben, és láttam a lánya fotóját, ami ott volt bekeretezve az asztalon, és hiába nem láttam soha élőben a lányát, felismertem, mert hasonlított az anyakönyvvezetőre. Az anyakönyvvezető lánya nem a községben élt, mert eljutott a szitibe, sőt még azon túl is, eljutott egészen a távoli, mesésen gazdag Landonba, és ott tanult filozófnak. Landonban voltak a legjobb főiskolák a világon, ezt mindenki tudta, de azt senki nem tudta, hogyan lehet oda eljutni, nyilván repülve, de ebbe inkább bele sem mertem gondolni, mert a repülés olyan drága lehetett, amennyi pénzből az egész községet meg lehetne venni úgy, ahogy van, már ha kellene bárkinek is.

Az anyakönyvvezető végtelenül büszke volt a lányára, aki Landonban tanul filozófnak, de egyúttal szomorú is volt miatta, mert nem láthatta őt, és nem tud-

hatott róla az égvilágon semmit. Pedig volt telefonja, nem olyan, mint nekem, amin csak a Bendőt meg a Repeszt tudtam felhívni, hanem olyan, amin Internet is volt, csak épp szignál nem volt a községben, amióta a Sárga-szirtek eltakarták. A szignál valahonnan az úrból jött, így nem értettem pontosan, hogyan tudják a Sárga-szirtek eltakarni, hiszen azok nem értek az úrig, de mindenki így mondta, hogy amióta ezek itt vannak, azóta nincs sem szignál, sem Internet, és telefonon csak a községben lakókat lehet felhívni, még akkor is, ha az olyan drága és nagy telefon, mint amilyen az anyakönyvvezetőé.

Ahogy ott ültem és néztem az anyakönyvvezető lányának a képét, nem jutott eszembe, mit akartam tőle kérdezni, miért jöttem egyáltalán ide, csak azt a képet néztem, amin az anyakönyvvezető lánya kiköpött olyan volt, mint az anyakönyvvezető, csak nem csillogott annyira a csillámportól. Az anyakönyvvezető azt mondta, úgy tudja, eddig minden rendben zajlik, és ennek örül, mert most már az egész nem tart olyan soká, és ő is annak örülne a legjobban, ha már lezáródna. Ha már végre minden lezáródna, tette hozzá, és mintha keserűség lett volna úrrá a szavain. Kapkodtam a tekintetemet az anyakönyvvezetőről az anyakönyvvezető lányára és vissza, és nem értettem, miért is mondja ezt, hogy minden záródjon le, és mit ért azon, hogy minden. Hirtelen megsajnáltam, ami addig még soha nem történt meg velem, és az jutott eszembe, hozhattam volna neki pár tojást, de aztán mindjárt észbe kaptam, hogy hiszen nem enne meg, kidobná úgy, ahogy van, és milyen nagy kár lett volna azokért a tojásokért.

Amikor hazamentem, egyenesen hátramentem a hátsó udvarba, és elnézegettem a tyúkokat és a kakast is, akit Eduárdnak hívtam, mert olyan fenséges volt, és az Eduárd királynév, így emlékeztem valahonnan, és nálam ő volt III. Eduárd, ha nem a IV., de az sem kizárt, hogy már az V., mert szerettem a kakasaimnak ezt a nevet adni. De most nem Eduárdot nézegettem a legtöbbet, hanem Fruzsínát, mert most ő volt a kedvencem, egy dús, barna tollazatú, fiatal, kecses tyúk, akinek a tollai a reggeli napfényben különleges aranybarnán csillogtak, ami engem rendesen megigézett olykor, hogy majdnem beleszerettem Fruzsínába, és legszívesebben megcsókolgattam volna azt a gyönyörű aprócska csőríkéjét. És Fruzsínának a mozdulataiból furcsa kellem érárt, már-már arisztokratikus, mintha egy igazi grófnő lenne, és néha még el is játszottam vele, hogy amikor szórtam nekik a monnát, akkor pukedliztem Fruzsina előtt, mire ő finnyásan félrehúzódtott, mint aki nem kér egy ilyen semmirekellő hízélgéséből.

Szerettem nézni, ahogy csipegetik a monnát, amit vastag falú, zománcozott edényekbe gyűjtöttem, mert a monna reggel mindenhol ott volt, lecsapódott, mint a harmat, de nem mindenhol maradt meg, az udvaron elolvadt, mint a hó, ezért ügyelnem kellett rá, hogy összegyűjtsem, és a tyúkok eleget kapjanak belőle, mert ez volt a fő eledelük, ettől tojtak olyan szép sárgájú tojásokat. Mások a községben reggel elbűjtak, amikor lecsapódott a monna, mert azt állították, hogy kimarja a bőruket, azt beszéltek, hogy a monna azokból a távoli kéményekből származik, amik ott vannak valahol a Sárga-szirteken túl, és valójában a Sárga-szirtek is monnából állnak, vagy legalábbis részben, mert amikor azokat a kéményeket felhúzták, és okádni kezdték a sárga füstöt magukból, akkor kezdtek nőni-növekedni a Sárga-szirtek is, amíg akkorák nem lettek, hogy elvágták a köz-

séget a szititól meg az egész úgynevezett külvilágtól. És hogy ebből a sárga, mérgező füstből van a monna is, ami reggelente beledi a községet, és ez mérgezte meg a Taknyost is, de én ezt már csak azért sem hittem el, mert a Taknyosból való halakat én sem ettem meg, de a monnát evő tyúkjaim tojásától semmi bajom nem lett.

Aznap délután egy újabb gyűjtő jött, aki hasonlított a legelsőre, mintha a testvére lenne, de ezt tapintatlannak találtam volna megkérdezni tőle. Behívtam, és neki is főztem egy teát, már automatikusan, és amikor letettem eléje, ő már hevesen jegyzetelt, miközben én arról beszéltem neki, milyen szép volt a bőre Rebekának, mert nem olyan sárga és kinyúlt bőre volt neki, mint mondjuk a Repesz húgának, akit a Repesz mindig ajánlgat nekem, de nekem nincs rá gusztusom, mert tudom, hogy a Repesz mindennap rámászik. Szóval a Rebekának nem ilyen petyhüdt bőre volt, és neki nem volt semmije sem túl nagy. A községben pedig mindenkinek túl nagy valamije, valakinek az orra, valakinek a füle, nekem épp a tenyerem túl nagy, ezért hívnak Tenyérnek, mert a tenyerembe belefér egy egész vekni fehérkenyér is. A legtöbбекnek persze a tokája nagy, ami nekem elég visszataszító, mert nekem nincsen tokám, szerintem azért, mert sok tojást eszek. Egyetlen ember van a községben, akinek mindene nagy, ez pedig a stólás, mintha neki az úristen mindenből túl nagyot adott volna, pedig szerintem ez nem áldás, hanem inkább átok. A stólás nem is fér be a gyóntatószékbe a kápolnában, hanem a sekrestyében szokott gyóntatni, amíg még volt kit, mert már jó ideje nem jár senki gyónni, és a kápolnába se nagyon, nem is csak amiatt, mert nem tudják, mit csináljanak ott, de attól is félnek, hogy a fejükre omlik, mert a kápolna falai be vannak repedezve, és a csillárok már le is zuhantak és ripityára törtek, és a kereszt is leesett a torony tetejéről, de nem teljesen, mert fennakadt egy kis kiszögellésen a torony oldalában, és azóta is ott lóg, mert senki nem tud vele mit kezdeni. Csak egy-két öregasszony van, aki eljár oda, mert ők szerintem szeretik nézni a stólást, szeretik nézni, hogy neki mindene olyan nagy, az orra, az álla, a nyaka, mindene, de ez csak azért lehet, mert ezek az öregasszonyok már teljesen tökkelütöttek, és az is mindegy nekik, hogy a kápolna egyszer csak rá fog omlani a fejükre.

De nem ezt akartam mesélni, hanem Rebekát, akinek semmije nem volt túl nagy, hanem mindene akkora volt, amekkorának lennie kell, és én egész nap mást sem csináltam volna, legszívesebben csak bámultam volna, mert annyira jó volt nézni, de itt valamiért megakadtam, és megint azt éreztem, hogy elfog a düh, és nem tudtam, hogy erre a gyerekekre vagyok-e mérges, aki nem kérdez, nem szól egy szót sem, én pedig egyvégtében csak beszélek neki, vagy valaki másra, vagy csak egyszerűen mérges vagyok, bár azt nem tudom, lehet-e bárki mérges anélkül, hogy valakire haragudna.

Mivel nem tudtam folytatni, a fiú eltette a jegyzetfüzetét, én pedig kikísértem, és láttam, hogy a többi gyűjtő is járja a házakat, és akkor pillantottam meg őt, az utca túloldalán, a hosszú haját, a kecses nyakát, de mielőtt jobban szemügyre vehettem volna, megszédültem, elsötétült előttem minden, és amikor magamhoz tértem, ott álltam hátul, a hátsó udvarban, és Fruzsina ott kapirgált a lábam mellett.

Erőt vettem magamon, és átmentem a Repeszhez, és a kezébe nyomtam azt az aprót, amit a Bendő fizetett aznap délelőtt a tojásokért, és a Repesz elvigyorgott, elővarázsolt valahonnan egy vitamint, és azt mondta, sörrel öblítsem le. Kissé bizalmatlanul néztem a Repeszre, akinek az arcának a jobb oldala nagyrészt hiányzott, mert elvitte egy lövedék a háborúban. A Repesz ugyanis járt abban a háborúban, ami a Sárga-szirteken túl robbant ki valamikor régen, és amiről valakik azt mondták, még mindig tart. Nem volt világos, ki harcol abban a háborúban ki ellen és miért, és ezt a Repesz sem tudta megmondani, csak annyit lehetett tudni, hogy ott járt, ellőtték a fél arcát, és hetekig, ha nem hónapokig élet-halál között tengődött valamelyik kórházban, amiből csak arra emlékezett, hogy a fiatal nővérek engedték, hogy megmarkolja a kemény seggüket, amikor elviselhetetlen fájdalmak gyötörték. Végül összetoldozták-foldozták, és hazajöhetett. Azóta a Repesz nem tud aludni, állítólag évek óta nem aludt egyetlen percet sem, mert amikor lehunyja a maradék fél szemét, látja maga előtt a fél arcát, ahogy lebeg a levegőben, mint egy kegytárgy. Ettől a látványtól a Repesz úgy dühöngeni kezd, hogy mindent ripityára zúz maga körül, és a szerencsétlen húga sem ússza meg ezeket a rohamait, ilyenkor csak az segít, ha bekap egy vitamint. Egy olyan vitamint, mint amilyent most odavarázsolt a tenyerébe, hogy sörrel lenyeljem.

Közben betette a hifitoronyba a kedvenc zenéjét, a Prodidzsít, és olyan hangosra állította a hangerőt, hogy az egész község beleremegett.

Az első hatásai a vitaminnak olyanok voltak, hogy tiszta hülyét csináltam magamból, mert azt játszottam, hogy mi minden fér el a tenyeremben, és a Repesz meg a Bendő egyre nagyobb ökörségeket találtak ki, hogy tegyem a tenyeremre, és nekem egy hátzicsák és egy lábtörlő is elfért a tenyeremen, és akkor a Repesz kitalálta, hogy a húga nagy segge is elfér-e rajta, és odacitálta a hűgát, és ráültette a tenyeremre, és nekem úgy tűnt, a hűgának valójában nagyon is tesszik, hogy ezt csináljuk vele, de ekkor beütött a második fázis, és én egyszerre ijesztő és mulatságos képeket kezdtem magam előtt látni, például az anyakönyvvezető fejét a stólas testén, amitől harsány röhögésben törtem ki, vagy épp Fruzsínát láttam szép hosszú grófnői ruhában, és kecses angyalbakkal, de aztán egyre csúfabb szülemények bukkantak fel, mindenkinek egyre nagyobb lett mindene, és úgy éreztem, menekülnöm kell előlük, és bemenekültem a Repeszék házába, ahol a Repesz húga lehúzott a földre, és benyálazta az ujjait, és benyúlt a gatyámba, de a Repesz hűgának a szájából egyszer csak egy jó hosszú fasz kandikált ki, amitől megrémültem, és ellöktem magamtól a Repesz hűgát, aki irtózatosan nyeríteni kezdett, és én jobbnak láttam hazaiszkolni, amilyen gyorsan csak tudok.

Másnap pedig úgy ébredtem, hogy nem tudtam, hogyan kerültem ágyba, és mindenhol ragacsosnak éreztem magam, és rohantam ki a kúthoz, hogy lemossam magam, de nem tudtam úgy megmosakodni, hogy ne érezzem magamon továbbra is azt az undorító lepedéket, amit az éjszaka összeszedtem.

Pokoli éhség gyötört, és felrúgva a rendes napirendemet megragadtam a nagykést a konyhában, és kimentem a hátsó udvarba, és elkaptam Fruzsínát, és ott helyben levágtam a fejét, és hosszú percekig lihegtem bele a vért spriccelő

nyakába, miközben a fejét ott csipegették körülöttem Eduárd és a tyúkjai. Habzsolva faltam be a konyhában Fruzsina ropogósra sült mellehúsát, de semmi ízét nem éreztem, és utána még rántottát is sütöttem a reggeli tojásokból, de annak sem éreztem semmi ízét, csak rosszul lettem, és mindent kiokádtam a hátsó udvar közepébe, ahol még ott voltak Fruzsina vérnyomai a porban.

Teljesen kifacsartnak éreztem magam, amikor délután megérkezett a gyűjtő, de erőt vettem magamon, és behívtam, lejátszva a szokásos rituálét, megfőzve neki az íztelen teát, és mesélve neki Rebekáról, és arról, hogy nyanya és tata menynyire örült, hogy itt van nekem Rebeka, akit egy szép napon feleségül vehetek.

És amikor kikísértem a gyűjtőt, aki most egy kicsivel idősebb, érettebb fiatalember volt, sűrűbb hajú, sötétebb bőrű, de ugyanolyan néma és idegenül mosolygó, mint a többiek, odakint, a kapuból megint megpillantottam az előző napi lányt, aki minden bizonnyal szintén gyűjtő volt, és akinek a látványa megint teljesen megszedített, hogy émelyegve botorkáltam hátra a tyúkok közé.

A következő napon késő délelőtt ébredtem, és úgy éreztem, valami borzalmas dolog történik velem. Nem tudtam megnevezni ezt a dolgot, de leginkább a semmihez hasonlított. Valakinek el kell mondanom, ami történik velem, gondoltam, de az anyakönyvvezetőnél tett minapi látogatásom emléke kiábrándított. A stólás sem segíthet, hiszen saját szememmel láttam, mennyire össze van zavarodva. Az egyik szomszédos községben, ahol még volt iskola, lakott egy öreg tanító, akiről azt beszéltek, sokat tud a világ titkairól, talán ő segíthetett volna, de ki tudja, él-e még, és ha él, mára vaknak, süketnek és tébolyodottnak kell lennie. Ahogy így ábrándoztam, egyszer csak azon vettem magam észre, hogy ott ülök a konyhaasztalnál, és az anyakönyvvezető ül velem szemben. Jobban csillogott és verejtekezett, mint rendszeren, de a lenéző gőg helyét furcsa zavarodottság vette át az arcán.

Arról beszélt, ki kell bírunk, amíg a gyűjtők elvégzik a munkájukat. Bíznom kell benne, hogy az emlékeim jó helyen lesznek náluk. Mire emlékezem még egyáltalán? Magam elé tudom képzelni a nyanya és a tata arcát? Végig tudom még mondani akár egyetlen történetüket? És igen, ami a legfontosabb, tudok bármit is arról, hol vannak? Mi történt velük? Miért hagytak engem egyedül? Emlékszem-e még egyáltalán Rebeka szemére, hangjára és az utolsó szavaira, amiket nekem mondott?

Csak bámultam bele az anyakönyvvezető nagy, hájas arcába, mintha a telihol-dat fürkészném, és megint azt a semmit éreztem, amiről beszélni akartam. Az anyakönyvvezető azzal folytatta, a gyűjtők jót akarnak, azt akarják, hogy maradjon valami a méltóságunkból, mert az emlékeinkben van a méltóságunk, és az emlékeink rohamos gyorsasággal enyésznek el. Azért jöttek, hogy ne a szemétdombra kerüljünk mindannyian, igen, én, a nyanya, a tata, Rebeka, és a többiek mind... Lassan mondta, tagolva, hogy megértsem, hogy a gyűjtők nem vesznek el tőlünk semmit, csak összeszedik, ami nélkülük örökre elveszne, mert amiről mi azt hittük, hogy mindig a miénk lesz, az napról napra, percről percre enyészik el, és ha most nem gyűjtik össze, egyszer csak nem marad belőle semmi.

A következő pillanatban az anyakönyvvezető nem volt ott, és én nem tudtam, milyen napszak lehet, és ekkortól már folytonos kihagyásokkal és zökke-

nőkkel észleltem mindent magam körül. Kimentem a hátsó udvarba, aztán egyszer csak az utcán találtam magam, nem messze a Taknyos partjától, a következő pillanatban ott voltam a Nagymocsár felé vezető úton, és láttam, ahogy a súlyos, sötét gázokat eregeti az ég felé a mogorván fortyogó felszín. A következő pillanatban pedig odabent voltam, a házamban, és velem szemben, a konyhaasztal túloldalán ott ült a gyűjtő, aki teljesen más volt, mint az eddigiek.

Ő volt az a lány, akit az előző napokban többször láttam az utcán.

Hosszú barna haját széteresztve viselte, aprócska orra körül szeplők díszeltek, se nem túl sok, se nem túl kevés, a szája sarkában kis gödröcskék bújtak meg, az álla finoman előreugrott, a szemében pedig bizsergető játékoság csillogott. Beszéltem neki a gyerekkoromról, amiből a legjobban a nagy mennydörgésekre és a nyári zivatarokra emlékeztem, és azokra a pillanatokra, amikor tátott szájjal álltunk ki az esőbe a tatával, és nyeltük a húsos esőcseppeket, amik mint megannyi kis bomba robbantak szét a nyelvünkön. És a fürdőzésekre is emlékeztem, egy mély folyóban, aminek elemi, gonosz sodrása volt, és mi a tatával erőnkön felül tempózva szálltunk szembe azzal a sodrással, és közben a sötét mélységet fürkésztük, amiben egyszerre félelmetes és vonzó lények tanyáztak, néha felemelkedve a felszín közelébe, hogy érdes farokúszójukat figyelmeztetésül a bokánkhoz érintsék. És a tábortűzről is beszéltem, ami mellett a tata a csillogokról mesélt egész éjszakákon keresztül, és arról, hogy az úrben a ködök nem olyan tejfehérek, mint azok, amik a Nagymocsár felől szállnak rá a községre, hanem millió színben kápráznak, olyan színekben, amilyeneket itt a földön elképzelni sem tudunk.

A gyűjtő hallgatta, amit mondtam, és én közelebb léptem hozzá. Nem tiltakozott, amikor megfogtam a haját, ami olyan finom szövésű volt, mint a pókháló, és akkor sem, amikor megsimítottam a hosszú, de nem túl hosszú, kecses nyakát. Mivel nem tiltakozott, én gyorsítottam, és egyre mohóbban tapogattam, és levettem a kabátját, és ledobtam a földre, majd kigomboltam a blúzát, és ő továbbra is csak nézett felém, de nem nézett rám. Levettem a melltartóját, és a mellbimbója rózsaszín udvarát simogattam, és lehúztam a nadrágját, ami férfi-nadrág volt, és alatta régimódi bugyit fedeztem fel, és még az ellen sem tiltakozott, hogy lehúztam a bugyiját, és a combját szétfeszítve megsimogattam a hamvas, kicsi, de nem túl kicsi pináját.

Nem tiltakozott, hanem csak nézett felém, valamerre, de nem nézett rám, és nem mondott semmit.

Akkor egyszeriben ránéztem a pinájára, és láttam, ahogy a hatalmas lapáttegyerem betéríti azt a kicsi, finom, tündöklő pinát, és megértettem.

Megértettem, hogy nem vagyunk ugyanolyanok, és ez a gyűjtő talán egyáltalán nem érti, mit csinálok vele. Nem érti ezt a nagy tenyerű embert. És érdekes dolog történt: egy pillanatra mély nyugalom áradt szét bennem, mély, fenséges nyugalom, ami azonnal elilliant, hogy átadja a helyét a haragnak.

És most már őrá haragudtam. Közben felhúzta a bugyiját, a nadrágját, magára vette a melltartóját, és épp felvette volna a blúzát, de én kitéptem a kezéből, és kettészakítottam a lágy szövésű ruhadarabot. Vicsorogva vetettem magam a gyűjtőre, és hatalmasra nőtt tenyeremmel úgy pofon basztam, ahogy csak bír-

tam. Egyszer, és még egyszer, és még egyszer, és közben azt üvöltöttem, szólalj már meg, szólalj már meg, te tetves picca, szólalj már meg, mert addig ütlek, amíg meg nem gebedsz.

És a következő pillanatban már ott koslattam a sűrű gazban a Taknyos partján, még mindig égett és vöröslött a tenyerem, de nem törődtem vele, ahogy azal sem, hogy a gyűjtő ott maradt, ott maradt mozdulatlanul a konyhában, a kövön fekve. Ha megszólalt volna, akkor talán minden máshogy alakul, de nem szólalt meg, és én nem tudtam megőrizni a nyugalمامat. És tudtam, hogy van egy ladik innen párszáz méterre, és ha átkelek a Taknyoson, akkor nekivághatok egyenesen a Nagymocsárnak, mert a Nagymocsáron is át lehet kelni, ha az anyakönyvvezető lányának sikerült, akkor nekem is sikerülni fog, csak át kell botorkálnom ezen a nyamvadt dzsungelen, és megtalálni azt a lélekvesztőt, aminek ott kell lennie a Taknyos partján. Ha már idebent vagyok ebben az embermagas dzsungelben, csak a szagot kell követnem, hogy eljussak a Taknyoshoz, ami nem könnyű, mert ezek a gyomok is bódító bűzt árasztanak magukból, és ezeknek is mindenük nagy, mint a stólásnak, nemcsak a száruk és a leveleik, hanem a virágaik és a tüskéik is, és szúrnak és szaggatnak, és a szaguk felkúszik az orromba, és belemászik a fejembe, de nem szabad hagynom, hogy elbódítson, mert addig kell innen kijutnom, amíg dolgozik bennem a harag, és amíg emlékszem, amíg emlékszem, hogy van kiút.

Tiltott terület

nyitottam a tölgyfadobozt. Az első lapon: *Rózsa Naplója*. A következőn tervrajz, a tervező olvashatatlan neve. A dátum: 1924

Három szoba, manzárd, olvastam. A jobboldali a miénk. A középső a nagyszülőké. A manzárd Károly bácsié, ő a Nagymama testvére. A középső szobából terasz nyílik a kertre.

Közeledik a 15. születésnapom. Együtt lesz a család. Felköszöntenek. Talán a Nagymama is. Ritkán beszél. Amit leírok, Károly bácsitól hallottam. Szeret emlékezni. Mesél a világháborúról is. Katona volt. Harcolt a doberdói csatában. A halottakon kergettek minket rohamra, mesélte.

Ő is, a Nagymama is Galíciában született. Tízéves volt, a Nagymama nyolcéves, amikor egy pogromban rájuk gyűjtötták a házat. Károly bácsi elmagyarázta, mi a pogrom. Gyilkolják a zsidókat. Ők ketten, mesélte, az udvaron játszottak. Menekültek. A szülei bent égtek a házban.

Menekülők vették fel őket a szekerekre, mesélte Károly bácsi, olvasom Rózsa naplóját. Hosszú volt az út. Fáztak. Éheztek. A Nagymama szótlan volt. Árvaházba kerültek. A Nagymama húszéves volt, amikor összeházasították a Nagypapával. A Nagypapa huszonöt. Az ő apjának nőiruha-üzlete volt Budapesten a Rákóczi úton. A Nagypapára hagyta, amikor meghalt. A Nagymama volt a pénztárban, mindig bokáig érő fekete ruhában, mesélte Károly bácsi.

A Nagypapa kölcsönöket vett fel, abból építette meg ezt a villát. Rólam nevezte el. A nevem ott van a házfalon.

a napló utolsó sora olvashatatlan

kiemelem a dobozból a következő lapot

Vörös Csillag Gépgyár szakszervezeti üdülője. Az államosítás dátuma: 1948. április 19.

lefotózom

fénykép következik. Egyenruhás baka. A hátlapján: Károly bácsi a háborúban, 1916

Szeretek a kertben sétálni, olvasom a következő lapon. A fiatal gesztenyefa alatt van egy kőpad. Ott írom a Naplómát. Nem akarom, hogy lássák.

A közös reggeli a teraszon van. Utána kimegyünk a strandra. Apukánk bérelt kabint. Begyalogolunk a tóba. Utána a parton napozunk. Anya bekeni a hátamat napolajjal. Az arcomra krémet ad. A nyaralók között vannak ismerősök. Ping-pongasztal is van. Elég jól játszom.

Minden nyáron tótfalvai teniszverseny. A kisbíró is kidobolja.

hiányzik a napló folytatása

a következő oldalon a Vörös Csillag Gépgyár jutalomüdülést elnyert dolgozóinak névsora, 1951

másik világban járok, egymásra rétegeződnek a távoli és a még távolabbi események. A dobozt bizonyára mások is felnyitották, gondolom. Kik? Mikor? Miért? Majd próbálom időrendbe rakni

egyelőre külön-külön lefotózom az oldalakat, olvasom a következő lapot

A Móring vendéglő kerthelyiségében külön asztalunk van. Ott ünnepeltük a születésnapomat. A Nagymama is eljött. Hallgatott. Két pusztit adott a homlokomra. A dobogón tangóharmonikán játszott egy fiatalember. Hölgy kísérté zongorán. Énekelt. Dúdoltam vele egy új slágert, ez lett a veszted, mind a ketőnk veszte, egy csillagos, mély, forró nyári este.

Hozták az ünnepi tortát. Elfújtam a tizenöt gyertyát. Anyával felszeleteltük a tortát. A parketten párok táncoltak. Odajött az asztalunkhoz egy magas, göndörhajú fiú. Anyától kérdezte meg, felkérhet-e táncolni. Anya mosolygott. Tetszett neki a fiú udvariassága. Tangót táncoltunk. Visszakísért, megkérdezte Anyától, hogy másnap meglátogathat-e. Volt gyerekszobája, mondta Anya, mikor kifelé mentünk, de légy óvatos.

Másnap sötétedéskor érkezett. Köszönt a szüleimnek. Sétáltunk. Beszélgetünk. Jövőre érettségizik. Szereti a matematikát. Leültünk a parkban a gesztenyefa alatt a kőpadra. Átkarolt. Megcsókolt. Ezt félek leírni. Álomban én is megcsókoltam. Reggel elmondtam Anyának. Az álmot is. Nektek már egyszerűbb, mondta. Amikor olyan korúak voltunk, lányok, mint most te, kimentünk a közeli Keleti pályaudvarra, ott várt az udvarlónk, mintha éppen az érkező vonattal jött volna, hozzá futottunk, mint akik családtagot vártak, így lehetett csókolózni. Ezen mind a ketten nevtünk.

a következő lap a VI. számú Építőipari Vállalat ajánlata a villaépület kibővítéséről. A munkálatokért az új szobák közül hármat megkapnak a vállalat dolgozói számára. Aláírok a tulajdonos vállalat és az ajánlattevő párttitkárai és szakszervezeti vezetői, 1958

ezt is lefotózom

újabb lap

MTI-jelentés: 1943. január 24. A Don-kanyari ütközetekből visszavonuló csapataink sikeres elszakadó hadműveleteket folytatnak.

Hogy lehet visszavonulás közben sikereket elérni?

semmi nem tartozik össze a lapokon, mégis úgy érzem, elválaszthatatlanok. Az ilyen érzések, magyarázta adjunktusunk, hozzátartoznak a munkánkhöz. Szétszedni-összerakni, magyarázta. Kik egészíthették ki ismereteikkel, dokumentumaikkal a naplót? Holtak és élők, mintha kézen fogva együtt bujkálnának

álomban táncra kértem Rózsát, mosolygott, hozzám simult, vezette a lépéseket a parketten, sétáltunk a villasorban, üldögtünk a gesztenyefa alatt a kőpadon.

éjfélkor kimentem az erkélyre

a kőpadon még ott ült a szomszédom. A sötétben is jegyzetelt

később ébredtem

rendbe szedtem magam, reggeliztem, hívtam az adjunktusunkat, beszámoltam

jó úton jár, Fürkész, ha ismételten összekeveredik, amit rendezni próbált, mondta, ilyen az idő természete, folytatta, mintha előadást tartana, múlt nélkül

nincs jelen, figyelmes munkával megtalálhatjuk a kapcsolatokat, addig kell keresni, amíg egy támpontig jutunk... csengettek, ajtót kell nyitnom... majd hívom várakoztam

nem hívott

olvastam tovább a naplót

A legjobb szórakozás a teniszpálya. Néha Anyával, néha egyedül sétálok át. Az alapvonal mellett fonott karosszékek vannak a jómódú nyaralóhölgyeknek. Mi a padokra ülünk.

Tegnap megjelent egy katonatiszt. Főhadnagy. Fehér nyári zubbonyán kitüntetések. A játékvezető bekiáltotta a soron következő játékosok nevét. A tisztét és az ellenfelét. A tiszt elsietett az öltözőhöz. Teniszdresszben jött vissza, trikóján a kitüntetések szalagjaival. A karosszékekben a hölgyek megtapsolták. Az egyik fiú a padoknál azt mondta, ez még a fürdőruhájára is feltűzné a kitüntéseit.

Kijött a másik játékos. A karosszékekben a hölgyek összesúgtak. A helyi péklegény volt. Jártunk a pékségben, ismertük. Elmondta, hogy pesti fiú, a rendelkezések miatt nem vették fel az egyetemre. Gyárba ment dolgozni, nyári munkára lejtött a pékségbe. Mindig a frissen sült kenyérből választott nekünk.

A háló két oldalához mentek. A tiszt hátralépett. Zsidóval nem játszom, mondta, a hölgyek tapsoltak. Meghajolt felénk, visszament az öltözőbe, elsietett.

A fiúk közül az egyik odament a játékvezetőhöz. Mondott neki valamit. Bement az öltözőbe, dresszben, teniszütővel jött vissza. Kezet nyújtott a pékségben dolgozónak. A bíró bement az adogatót. Szépen játszottak. A pékségben dolgozó nyert. Újra kezet fogtak. Néhány fiú tapsolt.

Beszámoltam Anyának. Váltottam vele néhány szót, mondta, az orvosi szakra jelentkezett, kitűnő eredménnyel érettségizett.

jelez a mobilom. Félreteszem a naplót

hol is hagytuk abba, mondja az adjunktusom... igen... keressen támpontot, amiben összefutnak az időben a távoli események is. Úgy emlékszem, azon a házfalon volt egy név és egy évszám

eltűnt a név is, az évszám is. A repedést is kijavították, új vakolást kapott a fal

ez is lehet támpont, mondta, az eltűnés... az eltüntetés... beszélünk a tágabb környezet fontosságáról... a történelmi eseményekkel való kapcsolatáról... abban is működik az eltűnés... pontosabban az eltüntetés... jó úton jár... megyek az órára...

nyitottam a gépemet. Az interneten kerestem eseményeket abból az időből, amikor Rózsa a naplóját írta. Rátaláltam Horthy Miklós Adolf Hitlerhez írott egyik levelére

Excellenciás Uram!

Annak idején én voltam az első, aki szót emeltem a zsidók destruktív magatartása ellen, s azóta megfelelő intézkedéseket is tettem befolyásuk visszaszorítására. A zsidók kikapcsolására vonatkozó intézkedések folyamatban vannak, s amint meglesznek az elszállításuk feltételei, azt végre fogjuk hajtani. 1943. május 7.

elmentettem

olvastam tovább a naplót

Minden vasárnap a Móríng vendéglő kerthelyiségében ebédelünk a törzsasztalunknál. Apa is velünk van. Péntek este érkezik a hétvégére.

Tegnap hangos társaság ült az asztalunknál. Söröztek, énekeltek. Apa hívta a vendéglőst. Móring úr kövér, virágmintás kötényben intézkedik. A homloka iz-zad. Nagyon sajnálom, mondta, de a kerthelyiségben nem lehet önknek. Töb-ben szóltak, egyesek tiltakoztak. A Nagymama váratlanul megszólalt. A ven-déglőben is hallgatott. Az ételt is Nagyapa rendelte számára. Hagyja fiam, mondta Apának, hagyja, ismerős eset.

A közhangulat, kérem, nagyon sajnálom, szabadkozott Móring úr. Van egy tartalékasztalom a belső teremben. Ott nagyon meleg van, mondta Apa. Móring úr ismételtette, nagyon sajnálja. Hagyja, fiam, ismételte Apának a Nagymama.

Ő, így nevezem a Naplómban, mióta megcsókolt. Újra eljött. Sétálunk. Leme-gyünk a tóhoz. Világít a Hold.

Anyával vásároltunk a vegyesboltban. Minden kapható. Illatos szappanok, két-féle puder, három különböző színű rúzs. Választhattam rúzsst. Anya a halványat ajánlotta. Kis üvegszekrényben kölnik. Azokból nem érdemes, mondta Anya, pa-csulik, majd adok az enyémből. A pacsulit még nem hallottam. Olyan, mint a sza-gos víz, magyarázta.

A Móring vendéglőbe nem mentünk többet. Plakátok hirdették, különleges műsor lesz a Sirály étterem kerthelyiségében, híres fővárosi előadóművész érke-zik, Szentiványi Rudolf. Próbáljuk meg, mondta Apa. Asztalt foglalt.

Kicsit erős volt a halászlé, de finom. A szomszédos asztaltársaságban felfe-deztem a főhadnagyot, akit a tenispályán láttam. A kitüntetései ott voltak a zubbonyán.

A cigányprímás járta az asztalokat. A mienknél is megállt. Apa a *Feketeszárú cseresznyét* rendelte. Kedves nótája volt. Az ő apja tanította meg neki. Apai nagy-am a születésem előtt halt meg. Annyit tudtam róla, hogy falun éltek, boltos volt.

A cigányprímás Anyuhoz hajolt, aztán hozzám. Húzta, Apa énekelt, fekete-szárú cseresznye, rabod lettem szép menyecske, ne bánj velem, mint raboddal, hanem úgy, mint galamboddal.

Bejelentették a műsort. Apa fehérbort rendelt, pénzt adott a prímásnak.

Három énekes lépett a dobogóra, három lány, bemondták a dal címét. *Magyar Hiszekegy*. Ismertem a rádióból. Szépen énekeltek, Csonka-Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország. A prímás a bandával tust húzott. Ki-lépett Szentiványi Rudolf zsinóros mentében. Nagy tapsot kapott. Szavalt. Ameddig piros lesz a vér, ameddig fehér lesz a hó, ameddig zöldell a rét füve, lesz jel eszünkbe juttató. A lányok újra énekeltek a *Fohászt*. Ő is énekelt. Szép hangja volt. Újra szavalt: Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek egy isteni örök igazságban, hiszek Magyarország feltámadásában, Amen. Álljatok fel, kiáltotta. Mindenki felállt. Apa ránk nézett. Mi is felálltunk. Ismételjétek ve-lem, kiáltotta. Zúgott a kert az ismétléstől. Tapsoljatok, kiáltotta. Valaki a szom-széd asztalnál közbekiáltott, ki az idegenekkel, a hazaárulókkal. Apa intett a főpincérnek, fizetett. A palackban maradt bor. Adja a prímásnak, mondta Apa.

Ide se jövünk többet, jelentette ki az utcán. Anya átkarolt.

megszakadt a napló szövege

a következő lapon az amerikai ikertornyok elleni terrorakció fotója volt. Fel-irat: 2001. szeptember 11. A halottak száma: 1996. Az akciót az Al-Kaida terror-szervezete végezte

abban az évben születtem, gondoltam. Hallottam, olvastam a pusztításról, de hogy került a dobozba a fotó. Ki helyezte ide? Mi volt vele a szándéka? Miféle kapcsolódásokra akarhatta felhívni a figyelmet?

töprengtem

pihentem

leadtam a szobakulcsot a recepción

az épület előtt mindennap közmunkásmellényben dolgozott egy idős ember. Tisztította az utat. Seprű, nyeles lapát, gereblye, sövénynyíró, metszőolló. Talicskába gyűjtötte a hulladékot, tolt a utca végén elhelyezett konténerig, belapátolta. Jött vissza. Folytatta a tisztogatást

figyeltem a kiszámított mozdulatait. Mintha örökösen ezt csinálta volna. Lehetett nyolcvanéves. Söpört, lapátolt, nyírt, rakodott, tolt a talicskát

megszólítottam

nem válaszolt

jó napot, ismételtem

maga az új főnök?, fordult felém

nem vagyok főnök

söpört tovább

mindig itt dolgozik?

megállt. Máshol is, mondta

mióta?

régóta... maga kicsoda?

a panzióban szálltam meg. Nyugalmas hely. Itt dolgozom néhány napig. Érdekel a környék. Ez a munkám

az is munka?

nekem az. Dolgozott a házban is?

az egyik fatörzsnek támasztotta a söprút

innék valamit

bementem a bárba, vásároltam egy doboz alkoholmentes sört

ivott néhány kortyot, nyújtotta a dobozt felém

tegye csak el, mondtam

a szerszámai mellett volt a tarisznyája. Oda tette

merre dolgozik még?

sokfelé... a faluban... a nyaralók utcáiban

takarít?

látja

mást is?

ami akad... csatornázás... betonozás, szőlőmunka... szüretkor puttonyozás, darálás, préseles... tavasszal metszés... ahová hívnak télen?

hólapátolás... pincemunka... fejtés

elővette a sörösdobozt. Ivott. Letörölte az izzadságot a homlokáról

kitől tanultak?

édesapámtól

mindenhez értett?

kellett... volt a háborúban is... azt is kellett

kiitta a dobozból a maradék sört
még egyet?, kérdeztem
most ennyi
mesélt az édesapja a háborúról?
hallgatott
sokfelé dolgozott, mondta kis idő után
itt a háznál is?
mikor építették, itt is... kölyök volt még, söpört... talicskázott... amit kellett
beszélt azokról, akik építették a házat?
csak a munkáról... dolgoztam itt én is, mikor kölyök voltam
kiknek?
akik hívtak... szobát is festettem... mégis innék még egyet
újabb sört hoztam
eltette a szatyrába
megfizetik jól a munkát?
megvagyok vele
látom, jól bírja
édesapám is
a faluban harang szólt
tanítom az unokámat... a legkisebbiket... ahogy én tanultam
sokan vannak közmunkások?
ez a rend
mindig?
nem válaszolt
söpört tovább
megtelt a talicska
tolta a konténerhez. Beborította. Jött vissza. Rakodott
készítettem róla egy fotót. Elköszöntem. Visszamentem a szobába. Magam
elé húztam a napló következő lapját

A faluban búcsú volt, olvastam, mézeskalácsos, hinta, céllövölde. A tömegben
kicsit szédültem. Ő átkarolt, vezetett. Csak akkor engedett el, amikor a céllövöl-
déhez értünk.

Három célzásból hármát talált. Választhattam a nyeremények közül. Barna
plüsskutyust választottam. Csillogó üvegszeme volt.

Jó katona lesz az úrfiból, jól kezeli a puskát, mondta a céllövöldés.

A kutyust a párnámnál tartom. Vele alszom.

Tegnap éjjel sikoltozásra ébredtem, a szomszéd szobából. Átrohantam. A Nagy-
mama az ágy szélén ült. A Nagyapa mellette, átkarolta, csak álom volt, nyugtat-
ta. Nem álom, mondta a Nagymama, égett a ház, ott égtek, én futottam. Csak
álom volt, csitította a Nagyapa. Égett minden, suttogta a Nagymama.

A Nagyapa rám nézett, ujját a szájára tette. A Nagymama felállt, homlokon
csókolt. Szeretnék kimenni Karel sírjához, mondta. Persze, kimegyünk, mondta
a Nagyapa. Be kell fizetnünk a sírápolást, feküdt vissza a Nagymama.

lefotóztam a lapot, olvastam a következőt

Anya barátnője ajánlott egy embert a konyhakert rendezéséhez. Kapával a
vállán jött. Harminc év körüli lehetett. Kikapálta a sort. Paradicsom, zöldpapri-

ka, répa, hagyma. Anya megkérdezte, vállal-e meszelést a konyhában. Ami kell, mindent, mondta. Azt a pár szőlőtőkét is metszeni kell, meg hát azt a fiatal gesztenyefát is gallyazni, ha gondozzák, élél száz évig is.

Mikor befejezte a munkát, Anya fizetett, amiben megállapodtak. Az ember utánaszámolt, jól jön, mondta, a múlt héten fiúgyerek született, tessék hívni máskor is.

ahol a közmunkásemberem apja egykor a veteményest kapálta, most autóparkoló van, gondoltam, a gesztenyefa is lehet már százéves

visszahelyeztem a lapokat a dobozba

tettem egy kört a parkban

üldögéltem a gesztenyefa alatt a kőpadon

faggatom még a közmunkást, gondoltam. Elmegyek az egykori Móring vendéglő helyére, a Sirály étterem helyére is

a szomszédom szobája elsötétedett. Indul ő is a sétájára

lassan közeledett

fömlálltam

maradjon csak, mondta

ültünk szótlánul

elővett egy kis füzetet. Jegyzetelt. Különleges tolla volt, gombostűfej nagyságú világítóval a hegyén

ilyen tollat még nem láttam, mondtam

a múlt évben, amikor itt dolgoztam, egy gazdag holland vendég ajándékozott meg velem, amikor érdeklődött, hogy mivel foglalatok. Maga mivel?, hajolt felém

néhány szóval összefoglaltam

figyelemre méltó

felbátorodtam. Érdeklődtem a munkájáról

hasonló, mondta, az emberi természet

biológia? Pszichológia?

képek... maga hol tart?

anyagot gyűjtök... múltról... jelenről

érdekes... a folytonosság... az ismétlődések... olyanok, mint a panaszos kiáltások

előkapta a jegyzetfüzetét

nem akartam megzavarni, elbúcsúztam

a szobában nyitottam a dobozt. Olvastam tovább a naplót

eltettem a jegyzetfüzetemet és a világító tollamat

a 3-as szoba erkélyére kilépett a szomszédom. Intettem. Visszaintett. Bement, felkapcsolta az asztali lámpáját

üldögéltem még. Felszedtem egy lehullott gesztenyét. Elhajítottam

a szobámban elolvastam, amit a kőpadon feljegyeztem. Legalább százéves lehet a pad. A fa is

a képek színekkel, formákkal fejezik ki a tárgyukat, de mi az, hogy *Tárgy*, írtam, talán az, ami a szavakkal nem közelíthető meg, ami a kép nyelvén jobban megközelíthető... lehet a képnyelv közös nyelv? Ehhez közös tudat, közös felfogóképesség is kell

tíz óra volt. Nyitottam a következő albumot

Giorgio de Chirico huszonöt éves, amikor 1913-ban festi a *Piazza d'Italia* című képét. Jártam az árusokkal, nézelődőkkel zsúfolt olasz tereken. A festményen nyoma sincs a nyüzsgésnek

középen ősi szarkofágra emlékeztető kőtömb, mint az időtlenség tárgya. A háttérben magasba emelkedő torony. Kétoldalt építmények, egymás tükrei, hasonló nyílásaik, kapuk. A bal oldaliak világosak, a jobb oldaliak sötétek, labirintusba vezetnek

felfedeztem a háttérben két alakot. Inkább csak a sziluettjüket

mikor Chirico a képet festette, az első világháborúra készültek a hatalmak. Talán a jövőt jelezték a labirintusokba nyíló kapuformák

töprengtem

elfáradtam

lefeküdtem

álomban üres téren sétáltunk a szomszédommal, beléptünk egy sötétségbe vezető kapun, fogtuk egymás kezét

arra riadtam, hogy jelez a mobilom, a barátom hívott a kiadóból

mi van veled?

elaludtam... sokáig dolgoztam

túlhajszolod magad... maradj a földön

egyelőre az ágy szélén ülök

haladsz a munkával?

azt mondtad, rám bízod, nem sürgetsz

megkaptam a történész tanulmányát, azt írja, nincs valóság, valóságok vannak, a különböző korszakok hasonló struktúrái a fontosak... mit szólsz hozzá?

mennék a fürdőszobába

a régi vagy

te is

a reggeliző már üres volt. Bekaptam néhány falatot a svédasztalról... utána narancslé

visszamentem a szobámba

magam elé húztam Chirico következő képét az albumból, ezen is üres terek, magányos világok. 1888-ban született. Kilencvenévesen halt meg. Átélté a huszadik század traumatikus évtizedeit

újra jelzett a mobilom

figyelj, mondta a barátom

mást sem csinálok

miről álmodtál?

sétáltam

velem?

van itt egy fiatalember. A szomszéd szobában. Ő is dolgozik

megkaptam a történész...

ezt már mondtad

elküldtem a többi felkértnek. A filozófus egyetért. A frontbeszámolót író is én is...

akkor mit akarok?

nyugtalan vagy... dolgozom

kikapcsoltam a mobilomat

Chirico képein minden valóságos és minden álomszerű, jegyeztem fel, vizuális bölcelet, elsüllyed az időben... mi az, hogy elsüllyed, folytattam, elsüllyesz-
tik, kiirtják, az elnökök, miniszterek, tábornokok meg a talpnyalóik, írtam, úgy,
ahogy valamikor a császárok, a tömeggyilkosok

átküldtem az elkészült részletet a barátomnak

a filozófus szövegét olvasom, válaszolta

ez nem válasz

dolgozom, mondta és kikapcsolt

hasonlóak vagyunk, gondoltam, ez megnyugtató

Chirico következő képét figyeltem. Az *Őszi táj* közepén antik szobor. Balra épület. Ezen is sötétségbe vezető nyílásformák. A háttérben szédítő távolság. Mintha minden forogna, ami a képen látható, eszembe juttatta egy emlékemet

érettségre készülve annyira feszült voltam, hogy fejfájás, szédülés, apám el-
küldött egy neurológus barátjához, forgó mozgást érez?, kérdezte, túlterhelte
magát, az agysejtek felfogóképességéről magyarázgatott

hasonló érzés tört rám, miközben a festményt figyeltem, ugyanis a szobornak
nem volt feje, pontosabban volt, de nem a nyakán, mintha forgó szédület hajította
volna el a nyakáról a kép szélére, már nem is fej volt, csak a mása, kódarab, a szel-
lem kifáradása, archivált emlék, az értelem felszámolódása, jegyeztem fel a címet
idézve, már: őszi táj

vártam, amíg múlt a szédülésem. Lapoztam az albumban

a következő kép: *Ariadné* 1913-ból. Egy év múlva megszólaltak a fegyverek.
Ezen a festményen is kétoldalt nyílásokkal osztott alakzatok hosszú árnyékai.
Középen szarkofágban Ariadné. Szerettem ezt a mítoszt. Töprengtem, mit érez-
hetett Thészeusz, amikor belépett Minótaurosز labirintusába, hogy kiszabadítsa
az áldozatnak szántakat. Ariadné a segítségére siet. Mutatja a gombolyaggal,
amit feléje hajít, az utat a labirintusban. Thészeusz gombolyítja, halad a fonál
nyomán, szembeszáll a szörnyvel

a festményen a szarkofágban fekvő Ariadné nem hajítja el a gombolyagot.
Nem képes rá. A fonál rabláncként rátekeredik. Nincs szabadulás. Nincs úttalá-
lás a labirintusban

valami bevégeztetett, festette Chirico a háború előérzetében, a mítosz sem
segít, a szörny felülkerekedik

becsuktam az albumot

lementem az étkezőbe, ebédeltem

pihentem

Chirico üres terekről, feloldhatatlan magányról, az értelem veszendőségéről,
a labirintusok bejárhatatlanságáról vízionált

megszállott festő volt, a képanyelv megszállottja

magam elé húztam a következő albumot

Országgh Lili képein romok, sírkövek, elpusztult, elpusztított sorsok, megper-
zselt papiruszokon betűk foszlányai

mintha a feltjaik

egymáshoz szorított testek volnának

talán az ezerkilencszáznegyvenhárom marhavagonba taszítottsága élményként

véletlenül előhalászott magyar állampolgárságát igazoló dokumentum mentette meg

hosszabban figyelve, a betűfoslányok szír és héber írásra emlékeztetnek, a sírköveken idézve az antik világ romjait, intő jelként a jövőnek

újravoltam a jegyzeteimet. Próbáltam tömörebbre fogni

este lementem a tópartra

világított a Hold

távolban magányos csónakot pillantottam meg

mintha az ismeretlen felé evezett volna a csónakos

intett

visszaintettem

talán nem is láttuk már egymást.... mégis...

elsétáltam a gesztenyefáig

üldögéltem a kőpadon

a szomszédos 3-as szobában világított az asztali lámpa. A fiatalember még dolgozik, gondoltam

mikor két éve itt dolgoztam és pihenésképpen kikölcönöztem a hall üvegtárlójából a tölgyfadozot, miután a naplót elolvastam, ugyanolyan sorrendben helyeztem vissza a lapokat. Mint valami koporsóban, régóta nyugodtak

mi lehetett a naplóíró sorsa?

hová lettek a későbbiek? A jutalomnyaralók?

akkoriban az időt megörökítő festmények foglalkoztatták

a szomszédom leoltotta az asztali lámpáját

talán sétára indul

közeledett

nem zavarom?, kérdezte

intettem

leült mellém

hol tart?, kérdeztem

zavartan hallgatott

igyekeztem megkönnyíteni a helyzetét

ismerem a tölgyfadozot tartalmát, régebben olvastam, mondtam

sorrendben voltak a lapok?

nem... csak gondolatban próbáltam időrendet teremteni

próbálkozom én is... egyelőre nem találok a folytonosságot

a kocsiparkolóban felkapcsolták a világítást. Kis Fiat érkezett. Hátizsákos alak ugrott ki belőle

emlékek, mondtam. Nem könnyű összerakni a sorrendjüket... támpontot keresek

eljutott már a filmet hirdető plakátig?

nem

hol tart a naplóban?

belekezdenék Rózsa egyik levelébe

Rózsa nevét úgy ejtette ki, mint közös ismerősünkét

úgy emlékszem, a levél után következik egy plakát, mondtam. Vetítést hirdet a tófalvai kertmoziban. A szélén jegyzet volt: nézzétek meg. Egy emlékező nyaraló – 1981

támpontot keres?

bólintott

elővettem a mobilomat

rákerestem: Tomorrow Belongs to Me

megjelent a kép, megszólalt a zene

ennek a filmnek a plakátja van a dobozban Rózsa levele után, mondtam

a képen falusi söröző kerthelyisége. Hosszú asztalok. Padok. Családias hangulat

vonzó arcú, nyílt tekintetű fiú énekel: a napsugár behinti a rétet, szabadon fut a szarvas az erdőben

kíséri a láthatatlan zenekar

többen bekapcsolódnak az énekbe

lánykacsoport, ők is lelkesen dalolnak

a kép az álmodozó tekintetű fiú ruháját mutatja

a karon horogkeresztes szalag

szögletes arcú, durva vonású férfi is harsogja a dalt: gyülekezzünk, üdvözöljük együtt a közelgő vihart

magányos, lehajtott fejű öregember az egyik pad szélén

a holnap az enyém, éneklí a fiú megváltozott, elszánt tekintettel, a még láthatatlan dicsőség vár ránk

a zenekíséret, mint menetelő tömeg dübörgő lépései

néhányan felállnak, távoznak

a durva arcvonású üvöltve énekel: mutassuk fel a jelet, a gyerekeink is várják

a fiú Hitler-sapkát tesz a fejére, kinyújtott jobb karjával mutatja az utat. Közledik az idő, éneklí, mikor az egész világ az enyém lesz

lelkes lányka folytatja: a holnap az enyém, a holnap az enyém

az öreg gesztenyefa alatt, a kőpadon is üvölt a kórus a mobilomon

kikapcsolom

hallgatunk

megkérhetem, hogy küldje át a jelenetet?

átküldöm

lehet ez is támpont, mondom egy idő után. Mikor eljut a Rózsa-levél végére, a következő lapon ott a film plakátja. Mikor a filmjelenet játszódik, Rózsa hétéves. Ezerkilencszázharmincegy. Hitler két év múlva kancellár

köszönöm, mondja a fiatalember

én köszönöm

mit, uram?

eszembe juttatta... a sorokat is a kertmozi plakátján: nézzétek, ezerkilencszáznolcvanegy... nálunk akkor mutatták be a filmet

készítenék egy fotót, mondta a fiú, amint a mobiljára hajol és nézi a jelenetet

bekapcsoltam, előhívtam az álmodozó tekintetű éneklőt

ha kérhetem, kissé hajoljon előre

így jó?

kissé hajtsa balra a fejét
mögém állt, elkészítette a képet, megköszönte, elbúcsúzott
néhány perc múlva megjelent az erkélyen, intett, intettem, láttam, bekapcsol-
ja az asztali lámpáját
együtt fotózott a Hitler-Jugenddel. Amint figyelem. Mintha mindketten hoz-
zátartoznánk a ház történetéhez. A munkájához
jelzett a mobilom
nem zavarom, művész úr?
felismertem a londoni szerkesztő hangját
beszámoltam az igazgatónak. Elolvasta néhány munkáját. Kihoztuk az első
leprellőnkát. Fiataloknak. Sikeres. Folytatnánk. Talán mégis megjön a kedve
a piac hajtja, gondoltam
most hol van, mit csinál?, folytatta
éppen ülök egy gesztenyefa alatt. Az emberi természetről töprengök
nagyyszerű... a természetről... akár a fákról... sorozat... kezdhethetnék a gesz-
tenyefákkal, aztán tölgyek, akácok, fűzek, platánok... természet... nagyon idő-
szerű...
más munkában vagyok, vettem közbe
van egy másik ajánlatunk is. Tanulságos mesék, gyerekeknek. Szépségről,
fényről. Elsőnek a *Varázsfuvola*ra gondoltunk... Mozart...
felálltam. Megint szédültem. Megkapaszkodtam egy lehajló faágban. A forgó
mozgás visszarepített az időben
apám ül a karosszékében, a televíziót nézi. Zenebolond volt. Minden opera-
bemutatón a törzshelyén ült. Fiatalon zongorázott. Nem voltam kiemelkedő te-
hetség, mondta, a természettudományt választottam, a biológia titkai és a zene
mélységei valahogy együtt éltek bennem
egy alkalommal együtt néztük a televízióban Ingmar Bergman *Varázsfuvola*-
filmjét
a te világod, képek, képek, mondta apám, mikor a vértékbe öltözött harcosok
megjelentek és a fáklyáik bevilágították a sötétségbe. Figyeld, a felvilágosodás
üzenete
a kamera a közönséget is mutatta, kiemelt egy lánykaarcot. Ámulva követte a
mesét, emlékeztem vissza a gesztenyefa alatt, miközben az angol szerkesztő ma-
kacsul folytatta, az operamesét a gyerekek is értik, hadarta, a fény útja hozzátar-
tozik a természethez, más munkában vagyok, válaszoltam, de köszönöm, hogy
emlékeztetett az operára
elbúcsúztam
felmentem a szobámba
előkerestem a gépemben a *Varázsfuvolát*
Mozart 1791-ben fejezte be. Bergman majd kétszáz évvel később forgatta a
filmjét. Rendelkezett az eltelt idő tapasztalataival. Valami közben elmúlt. A fel-
világosodás eszményei porladtak. Az igazság fénye elsötétül. Elsüllyed. Győzel-
me a múlté. Ezt követi a lánykaarc változása. Sarastro győzelmének reménye
még derűt varázsol rá, de az Éj Királynőjének végső megjelenésekor a kamera
ránccokat mutat a lányka homlokán, lemondást a tekintetében

néztem a végső jelenetet a szobámban, Bergman majd félévszázad előtti felismerését az eljövendőőről. Képekben
kikapcsoltam a gépemet, visszamentem a gesztenyefához
üldögéltem
az angol telefonja, a film felidézése még mindig feszültségben tartott
léptek közeledtek
jó estét, professzor, tényleg jó munkahely a panzió. A kiadóban már találkozunk
a tényfeltáró újságíró volt. Ő érkezett nemrég a Fiatjával
hogyan van a bal karja?, kérdeztem
már használom
nem ült le
a 3-as számú szobában felkapcsolták az asztali kislámpát. A fiatalember dolgozik, gondoltam
munkához látok, mondta a frontot járt
elsietett
rövidesen felvillant a kislámpa a 4-es szobában is

Nyugati, Keleti

részlet

Odessza, 1975–76

Zsilipelés

Az épületek romszerű állapota miatt eszembe sem jut, hogy egy valaha működő városban járok, és a széles, most zöld vaskapukkal lezárt mocskos kapualjakon egykor lovas kocsik hajtottak be, és a kis oldalajtó mögött egykor a portás ülhetett. Most egy ilyen fülkéből nyílik a kivándorlási engedély első fázisát intéző hivatal. Estétől kell foglalni a helyet a sorban, ott aludni az aszfalton, vagy megfizetni valakit, hogy helyettesítsen, mondják. Elveszetten toporgunk, közelebb óvakodunk, szimatoljuk a helyzetet, hol is nyílhat egy kiskapu. Mert kiskapu Odesszában mindig van, ebben is hasonlít Pestre. Végül félrehív egy sovány férfi, és a fülembé súgja, hogy ad nekünk reggelre egy sorszámot, három rubel. Sok, de így elég volt hajnalban odamenni. Bent zsilipeléssel jutunk előre, részletesen kikérdeznek minden előszobában, amelyek mögött újabb előszobák nyílnak. Az utolsó előszobában kiderül, hogy két igazolást kell még hozni. Egyet arról, hogy a kiutazó az egyetem elvégzésekor nem köteles bevonulni katonai szolgálatra, egy másikat arról, hogy felmentik a „szétosztás” (raszpregyelenyije) alól, nem kell letanítania a félvezető fizikusi egyetemi diploma megszerzése után kötelező öt évet a kijelölt helyen, jellemzően egy falusi iskolában. Mindkettő megszerzésére jó esélyünk van, mert férjem *szerecsére* tébécés. (Harmsz jut eszembe: „Szerecsére az egyik padról leesett egy gyerek és mindkét oldalt összetörte az állkapcsát, ez elterelte figyelmünket a vitánkról, azután mindenki szépen hazament.”) Indulunk és belevágunk az igazolások beszerzésébe.

Miután abban a bizonyos kapualjban leírtuk az új teendők listáját, dokumentumvadászatra indultunk. Estére megtudtuk az egyetem honvédelmi tanszékén, hogy a katonaság alóli felmentéshez be kell nyújtani az egészségügyi igazolást a tébécéről a tüdőgondozóból, az egyetemi kötelező tanítás alól történő felmentés igazolásához viszont, amelyhez ugyanezt szintén be kell nyújtani, mindezen felül szükséges még egy papír a kivándorlási hivataltól, hogy beadtuk a kivándorlási kérelmet. Indulnánk vissza a kapualjba, újabb sorszámért, de lassan eljut a tudatunkig, hogy a fentiekhez három helyen kellene egy időben lennünk, úgy-hogy mélyen elgondolkodunk, mi is a helyes sorrend. (Újra Harmszot alkalmazhattuk volna, ha akkor már ismerjük – „vajon a hatos után mi következik előbb, a hét vagy a nyolc?”)

Végül új sorszámot váltottunk a kapualjban másnap hajnalra, amikor is megjelentünk, végigarszoltunk az előszobákon, és kértünk egy igazolást arról, hogy kivándorlási kérelmet szándékozunk beadni. Sajnos ilyen formanyomtatvány nincsen, mondták. Írunk tehát egy kérvényt, hogy igazolások beszerzésének szándékával folyamodunk egy ilyen igazolásért, majd hazamentünk, vagyis a kollégiumba, hogy három hét múlva érdeklődjünk, hogy kérhetünk-e egy újabb sorszámot.

Feketézés

Ha utaztunk, annak a költségeit elő is kellett teremteni. A mindennapi élethez sem volt elég kettőnk ösztöndíja, ezért bekapcsolódtunk az akkoriban tekintélyes tételekben folytatott feketekereskedelmi láncolatba. A szovjet–magyar relációból hazafelé irányuló áruforgalom egyáltalán nem érdekelt bennünket, csak a fordított, a kevés forintból sok rubel viszonylat. Így soha nem hoztunk haza búvárszivattyút, csak egy Akkord lemezjátszót, és hozzá rohadt súlyos bakelitlemezeket, magunknak. A jogdíj nélkül kiadott klasszikusokat világklasszisok előadásában fillérekért árulták. Soha annyi reneszánsz lantost és olasz barokk zenét nem hallgattam, mint abban az évben, amikor a kollégiumi betegség-bezártágban ők lettek fő vigaszom, és haza is jöttek velem.

Kereskedelmi tevékenységünket könnyen szállítható szűk, ámde megbízható áruválasztékra alapoztam: Amo szappan, férfiingek, márkajelzéses műanyag szatyor. Utóbbi egyenesen gazdasági csodát jelentett, mert a nulla forintos befektetéssel, csupán a nagyban kereskedő magyaroktól összeköttetések révén beszerzett reklámzacskókért három rubelt fizettek kint. Egyebekben a mi váltási árfolyamunkon a haszon általában tízszeresére jött ki. A megmaradt, elnyúlhatetlen, egyszínű, vasalásmentes férfiingekben még hosszú évekig járt férjem és apám is. A 2007-es lakásfelújításnál is találtam gondosan, mert csupán lazán összetekert, ezek szerint valóban soha le nem bomló Marlboro, Pall Mall és Stuyvesant feliratos műanyag reklámszatyrokat. Lajcsitól kaptuk, aki nagy lábon élt, diplomataútlevéllal utazott, gyönyörű orosz feleségétől volt egy kislánya is, de szinte soha nem élt velük együtt.

Lajcsi teljesen más világban élt, üzletiben vagy diplomáciaiban, nem volt világos. Láthatólag nem dolgozott semmit, csak utazgatott ide-oda orosz és magyar lokációk között, de lényegében farcovcsik minőségben ügködött. Szerintem még jó húsz évig nem ismertem erre a megfelelő magyar szót, ami az odeszszai zsargonban feketéző viszonteladót jelentett. Bárki hiánycikket vagy divatos, főleg külföldi holmit keresett, magától értetődő módon viszont és viszont eladva, kézen-közön és kéz alatt szerezte be. Ruha, ital, kütyü, divatcikk, ékszer, betiltott könyv és friss lemez szerepelt a legkurrensebb áruk listáján.

Amikor Lajcsi megtudta, hogy még soha nem jártam éjszakai bárban, már Pesten elvitt a Maxim bárba, az EMKE szálloda aljába. Gyakran jártam arrafelé, de az utca másik oldalán, a Gorkij moziba, ahol főleg szovjet filmeket játszottak. Megnéztem, mi lett a helyén: ma a Jehova Tanúinak imaterme – nem is olyan nehéz összekapcsolni a kettőt. A stringbugyis táncosnők egészen másképpen,

mint Lajcsit és a férfiakat, de szórakoztattak, úgy éreztem magam, mint valami féle állatkertben. Roppantul élveztem, hogy (így képzeltem) egy alvilági bűnös helyen voveurködhetek. Leesett az állam, mik is történnek az én városomban, két lépésre a villamosvonalától, ahol nem is olyan régen szorgalmasan bumliztam a gimnáziumba, és ugyanabban a háztömbben, ahol ifjú zsidó zsenik verseltek és tárgyalták meg Martin Buber és Franz Rosenzweig írásait. Lajcsi az elmaradhatatlan rózsaszín ingben és zöld nyakkendőben éjjel gálánsan hazavitt taxival. Üzleti kapcsolatunkat nem zavarta meg, hogy végtelenül szánalmasnak láttam, és úgy tanulmányoztam, mint egy gombostűre szúrt tetszetős, de alapjában féregszerű lepkét. Egyszer tanúja voltam, hogyan alázta meg a felesége, és attól kezdve tiszta szívvel képes voltam sajnálni is.

Az eladandó áru hírét ismerősök adták szájról szájra, de ez a lánc meg-megszakadt, így a moszkvai utazás előtt kikényszerültünk a tolcokra, ami helyi ukrános elnevezéssel a feketepiac (orosz zsargonban tolcuska). Messze is volt, hideg is volt, tiltott is volt, nem hasonlított a gyerekkoromban megismert kedélyes Ecsereire, ahová anyámmal ki-kijártunk nem is annyira beszerezni, mint szórakozni. Mint a térképről ma kiderül, az odesszai Ipar utca és Kémia utca kietlen kereszteződése pár saroknyira, bár messzi saroknyira esett a zsidó temetőtől, de ez akkor nem állt össze. Bódékat vagy asztalokat egyáltalán nem lehetett látni a külvárosi placcon (nem úgy, ahogy negyven év múlva a moszkvain, ahol már üzletsorokban árultak mindent). A tolcok a szó jelentéséhez híven valóban lökdösődős tömeg formájában tárult elém, egy csomó varjúszerű ember dugdosta szürke és fekete kabátja alatt, amit el akart adni, senki nem merte letenni portékáját az agyondöngölt, éppen kicsit sáros földre, különösen nem a könyvárusok, akik pedig érdekelték volna. A kockázat a milícia berepülése és az üzleti csalás között oszlott meg. Utóbbi egyszerű cselének lényege abban állt, hogy a vevő átveszi az árut, de nem fizet. Mindkettő ellen azzal védekeztünk, hogy egyszerre csak egy inget, vagy szappant, vagy zacskót mutattunk vagy adtunk át. Kínosan feszengetem, mert a sok szerencsétlen szegény és a még több dörzsölt kereskedő közül erősen kilógtunk. Csöppet sem élveztem a helyzetet, ahogy kilátogató honfi- és egyetemtársaim tették, akik pár hétre érkeztek csak, és turistaként szagoltak ki. Engem az is nyomasztott, hogy a többség ide nem azért jött, hogy valami érdekeset vegyen, hanem hogy mindazt megtalálja, ami hiányzott az élethez az üzletekből. Fél óra elteltével áldásként érkezett egy pasas, aki némi alku után árengedménnyel minden inget megvett tőlünk, ami pedig megmaradt, azzal eltakarodtunk melegedni.

Szirok Szergej. Krím, 1976

A Túró Rudi szinte hungarikum, a tömegével külföldre kényszerült magyar fiatalok számára a haza jelképe lett. Valójában szovjet találmány. Ízesített túró csokiban.

Amikor a kolerakaranténból kikerülve lábadoztam, tavasszal már nem akartam kihagyni a Krímbe, a görög nevű Feodoszijába szervezett egyetemi tanulmányi kirándulást. Ez a városka valaha, még a szovjet idők előtt jeles irodalmi

központ volt, a különc költő, Makszimilian Volosin vett ott egy birtokot a közeli tatár nevű Koktebelben és nagy házában hetekig vendégül látta író társait.

A prekolera időkben, már az első 1973-as egyetemi csoportos utazásom alatt megjártam még a csodás Jaltát, benne a Csehov-múzeummal. Pedig hancúrozás miatt kialvatlanul indultam, és a hajóúton odafelé elkapott a tengeribetegség, így félholtan érkeztem. Annál jobban elvarázsolt a már nem imbolygó város és a novemberben is lágy levegő. Most is csábított a Krím irodalmi levegője.

Szépen indult minden. A szimferopoli reptérről, bármily abszurd, két és fél órás trolibuszút vezetett át a hegyeken a tengerparti Alustába. A troli a hágón megállt, hogy élvezhessük a félsziget legmagasabb pontját. A Krím-félsziget délkeleti negyedét elfoglaló hegység hangulatát, a tengernél meredeken vízbe zuhanó sziklás partot, a fennsík mediterrán erdeit és zöldjét, fentről a végtelen víz látványát jó húsz évvel később viszontláttam Nabokov nosztalgikus soraiban, innen emigrált 1919-ben. A *Tündöklést* harminc évvel később fordítom majd le. „az a bizonyos éj, a meleg krími éj, a holdfényben a ciprusoknak a mézfehér és kísérteties tatár házfalakon kirajzolódó kékes feketéje... a ciprusok, az eksztázisba emelő ég, ezüstösen csillogó pikkelyeivel a csodálatos kék tenger”. Kerge Krímnek is nevezte. Nyilván tarka történelmére gondolt, nem sejtve, mi jön még a 32 ezer éves ősember, a görögök, rómaiak, szkíták, hunok, gótok, kazárok, mongolok, velenceiek, bizánciak, szlávok, tatárok, törökök, ukrán kozákok, oroszok és náci németek után a szovjet, ukrán, majd orosz fennhatóság alatt.

Ami a többiek ettek, nekem veszélyesnek tűnt, a kirándulás első napján inkább minden étkezésnél kétszersültet majszoltam. Végül este vakmerően vásároltam magamnak reggelire két darab szirok nevű terméket, ami egy csokoládéval bevont édes túrókocka, vaj nagyságú fóliázott csomagban (szirok v sokolagye). Mondanom sem kell, Odesszában ilyen nem volt, mert a város a harmadik ellátási övezetbe tartozott, és annak választékába a Túró Rudi – ami szabad fordításban talán lehetne Szirok Szergej – nem tartozott bele, úgy látszik. Amikor naivan megkérdeztem, vajon miért a harmadik (legrosszabb) ellátási övezetbe tartozik a város, azt felelték, hogy mert a lakosság kétharmada zsidó. És melyik az első övezet? A fővárosok, a zárt városok, a Baltikum... És mi harmadik övezet még? Az északi vidékek, távolkeleti központok, például Kolima (a lágervidékek). Nem hangzott túl biztatóan.

Hivatalosan azonban nem egészen így volt. Az övezetek az árakra vonatkoztak, nem az ellátásra, és a harmadikban volt a legdrágább minden, körülbelül tizedével drágább ugyanaz az áru. És még egy csavar, hiszen a bonyolultság és átláthatatlanság a szovjetrendszer veleje: a harmadik övezetben helyenként viszont kárpótlásul magasabb fizetéseket adtak, éppen plusz egytizednyi úgynevezett északi pótlékot, következésképpen a második övezet lett a legdrágább és legmostohábbban ellátott. Ezzel sincs vége a szisztéma titkainak: egyes árukat csak egy övezetben árultak, például habzó bort csak a második övezetben. A takarékos élethez mindent más és más övezetben kellett beszerezni, ami természetesen elősegítette a testvéri összefogást a távoli vidékek között, a kölcsönösen jövődélmező barátkozást.

Szóval a szirokokat gondos háziasszonyként éjszakára a kinti ablakpárkányra, hűvösre helyeztem, és a tavaszi madáracsicsergésben elaludtam a kollégiumi

priccsen. Reggel boldogan nyúltam az édes reggeli után, de mindkettő barbár módon felszagotott csomagolásban hevert a párkányon, és jócskán hiányzott belőlük. El nem tudtam képzelni, ki dézsmálhatta meg, csak nem lop valaki a szobatársaim közül? Nem túl hamar, de rájöttem, hogy a csicsergő madarak tekintették saját reggelijüknek. Komoly kétségek között vergődtem, megegyem-e a maradékot, és nyilván megettem, mert estére már görcsökben fetrengtem. Na igen, Mr. Laktóz ördögi cselvetései... Másnap délelőtt visszareptettek Odesszába, ápolásra.

Soha nem láttam meg Volosin legendás házát, aki 1917 novemberében is ott dekkolt, és a nagy petrográdi felfordulás hírére 2022-re is nagyon érvényes verset írt, *Béke* címmel. Éppen a pályaudvari hetek után került a kezembe, az orosz irodalom nagy átértékelési hullámában, és visszhangzott bennem az apokaliptikus önvád. Kábé így hangzik, nem versformában.

Oroszországnak vége... Végül
Szétgajdoltuk, szétfecsegtük,
Szétszotyoláztuk, szétittuk, szétköpdöstük,
Beszennyeztük a mocskos tereken,

Kiárusítottuk az utcán, kinek kell
föld, pár köztársaság, némi szabadság
vagy polgári jogok? És a nép maga vonszolta ki
a hazát a rothadó szemétdombra, akár egy dögöt.

Ó Uram, szaggass szét, szórj szét bennünket,
Küldj ránk lángokat, fekélyeket, korbácsokat,
Nyugatról germánokat, Keletről mongolokat.

Vess szolgaságba újra és mindörökre,
hogy alázatosan és mélyen megváltsuk
Júdás bűneit még az Utolsó ítélet előtt.

Apokalipszis, a nyugat és kelet között vergődő, sőt pusztuló ország vallásos fohászkodása... Sajnos, Volosin előtte és utána is azt hitte, hogy Oroszország nagy, szent, kivételes és messiás szerepű, és ennek jegyében rögtön tisztséget is vállalt a bolsevik kulturális életben. Elpanaszkodtam ezt orosz kollégánomnak is, de nem volt vevő a kételyeimre. „Nagyon szépen rajzolt” – válaszolta diplomatikusan.

Limán. Iljicsovszk

Odessza környéke, a Fekete-tenger északi partja tele van limánokkal, amelyekről eladdig azt sem tudtam, eszik vagy isszák. Törökül sokáig Hodzsza-bej néven jelelték Odesszát (ezt Zsabotyinszkijtól tudom, az *Öten* című regényből, 1903, magyarul nincsen meg), és ez meg is maradt a Hadzsibej limán nevében. Ezek a szárazföldre mélyen benyúló sekély, és ezért langyos vizű folyótorkolatok idővel

tengeröblökké alakultak, sőt a tengertől elzáródva hosszúkás tavakká. Ideális strandok, sokan gyógyfürdőzésre használták. Limánra utazni oroszul egyet jelentett a gyógyító, gondtalanul tespedő nyaralással, ott ugyanis semmi más nincsen, csak homok, nap és víz. Már Oszip Rabinovics 1859-es műve kigúnyolja a limán gyógyerejét. A postakocsi egyik utasa „álomkórban szenved, néha hat álló napig alszik egyfolytában és ezért megy Odesszába, az ottani limánokon keres gyógyulást. Sem önök, kedves olvasóim, sem én eddig nem tudtuk, hogy a limánban fürdés jót tesz álomkór esetén. Arról már hallottam, hogy a limán segít görvélykór esetén, mégpedig úgy, hogy a limánt messze el kell kerülni”.

Kör ide vagy oda, fürdőzésre gondolni sem mertem a tengerpart szennyezettsége miatt, amit táblák is jeleztek.

Egy hatalmas limánra épült Iljicsovszk, ahol barátunk, Bogus/Bohus lakott, és egyre unszolt bennünket, hogy látogassuk meg. A város korántsem keltette pihenésre kitalált település benyomását, sőt, egy óriási lakótelepnek tűnt, vagy alvóvárosnak. Bohus, akiben szemernyi szovjet lelkesedést sem fedeztem fel soha, most dagadó kebellet mutatott körbe: ez aztán egy modern ipari központ. Iljicsovszk partjait gigantikus, óriásdaruk tucatjaitól rozsdásan nyekergő teherkikötő uralta. Amikor csalódottan szóvá tettem, hogy alig látom a tengert, Bohus elvitt egy olyan homokos nyúlványra, ahonnan a kikötő messziről és szemből látszott. Ez a szélfúttá senki földje nem véletlenül volt olyan, mintha egy neorealista filmből került volna elő, mert fontos beszélgetésre került itt sor. Bohus bevallotta, hogy származása saját maga számára is kideríthetetlennek bizonyult. Erős járomcsontja arra az erős mongol-tatár (nevezzük így) beütésre utalt, amely elől kevés nő menekülhetett el a szláv sztyeppéken a középkori hordák átvonulásakor. Két méter magas volt, ezért kissé hajlott hátú, de széles vállú, barna bőrű. Hosszú haját és szakállat viselt, mint minden lázadó akkoriban. Bohus személyijébe (ahol a szovjet időkben kötelezően feltüntették a nemzetiségi származást) azt jegyezték be, „moldovan”, vagyis moldovai-moldáviai román. Helyesebben azt jegyeztette be a család, vallotta meg Bohus, tiltakozásul, hogy ne legyenek oroszok. Próbálták ugyan magukat még zsidónak és ukránnak is vallani, ellenzékiségből, de azt nem sikerült bizonyítaniuk.

Da capo al fine. Odessza, 1989

Amikor 1976 után legközelebb visszatértem Odesszába, túl öt év gimnáziumi tanárságon, egy év újságíróskodáson és két gyerekszülésen, ismét meglátogattam Bohust Iljicsovszkban. 1989-ben már volt lakásuk, a négy szobában békétlenül elfért mind a négy testvér családotul és öregedő szüleik is. Igen, gondoltam, így férünk majd mi is el, ha gyerekeim majdan megházasodnak, mert a magyar lakáshelyzet és tanárfizetés sem volt sokkal rózsásabb a rendszerváltás előestéjén. Igaz, amikor saját lakásunkba először beléptünk, első gondolatom mégsem ez volt, hanem az, hogy a lakást közepén kettészelő hosszú előszoba az egyetlen ablaktalan helyiség, ahová be lehet húzódni, ha az utcán lőnek.

1989-ben tizenhárom év kihagyás után először utaztam a Szovjetunióba, ráadásul életem első külföldi konferenciájára, hiszen addig a gyerekek miatt nem

tudtam mozdulni. Akkor senki sem figyelt arra, hogy hozzávetőleg tíz év esik ki a nők karrierjéből. Mostanra annyira változott, hogy már beszélnek róla.

Odessa újra minden tekintetben tanulságosnak bizonyult. A konferencián egy neves moszkvai kutató a fülem hallatára előadta azt a szerintem fantasztikus koncepciómat, amelyről magam nyomtam kezébe nagy büszkén saját cikemet pár hónappal korábban, amikor vendégelőadónak hívtuk meg Budapestre. Akkor kezdtek lassan szabadabban utazgatni a szovjet kollégák, és mi lelkesen segítettünk nekik ebben. Szólásra emelkedtem, összefoglaltam cikemet és felmutattam a cikk nálam lévő különlenyomatát. Kellemetlen feszengéssel lezárták a megvitátást. Aztán egy fiatal kutatóval sétálgattam, elmeséltem neki magyar nyelvű Babel-könyvem további tételeit, és nagyon biztattam. Nos, tőle sem állt távol a plágium, sőt, pár éven belül kiderült, hogy megátalkodott antiszemita és vadorosz nacionalista. Egy harmadik hasonszórú kollégával a konferencia után, a többi előadást mellőzve ki is adták ők hármascskán saját kötetüket, kikiáltva azt „az első Babel-monográfiának”, mintha bizony nem született volna legalább húsz már korábban Nyugaton. Ezt csak azért mesélem, mert sem az orosz szakmai bezárkózást, sem az idegen tollakkal ékeskedést nem tudták levetkőzni mind a mai napig a szakmai közkatonák, sőt most fog csak ez igazán visszatérni, a bojkott ilyen és olyan változatainak következményeként. Hiszen ismét gyanús, és ezért veszélyes minden, ami külföldi, az ukránok és oroszok pedig kölcsönösen nem hivatkozhatnak egymásra. A tudományos mutatókhoz viszont nyakra-főre egymást fogják idézgetni az oroszok belterjesen.

Egy helyi kolléga meghívott széder estre. Amikor megérkeztem, szegényes teríték volt az asztalon négy borospohárral és pár szendviccse. Én, a nem zsidó, főleg egyre mélyülő Iszaak Babel-tanulmányaim miatt már kezdetleges tájékozottsággal rendelkeztem arról, hogy a kovászos-élesztős kenyérnek semmi keresnivalója egy széder asztalon. Nem szóltam, hiszen senki nem volt vallásos, de a bornál azért megjegyeztem, hogy szokás Illés prófétának kitenni még egy poharat, és majd az ajtót is ki kell nyitni, hátha eljön Illés. Hálásan vették az új információt, készséggel, sőt lelkesen hoztak még egy poharat, beszélgettünk, iszogattunk, majd, amikor már minden üvegnek nyakára hágtunk, házigazdánk felkapta Illés próféta poharát, és kihörpölte azt is. Nem csoda, ha Illés nem jött el aznap, hiszen az üres pohárra már nem is volt értelme az ajtót sem kinyitni.

Az áprilisi konferencia alatt még lakatlan tengerparti üdülőekben szállásoltak el bennünket. Lelkesen villamosoztam a szállásra kedvenc tengerparti villamosvonalamon. Lehűtött a süvítő tavaszi szél, de még jobban az, hogy a fűtés már nem működött. Az ebédlő sem. Se vacsora, se reggeli, a strandközeli üzletek még zárva. De legalább nyílt egy kis kilátás a tengerre.

A helyi viszonyokra felkészülten érkeztem, néhány csomag keksszel, teljes tisztító és pipere felszereléssel, magyar újságpapírral a koszos polcok letakarására, tiszta lepedővel, szagos szappannal a bogarak ellen. Az első fagyos reggelen arra ébredtem, hogy éktelenül fáj a fülem, és a szobában feketén nyüzsögnek a hangyák. Egy pillanatra még meg is örültem, hogy nem svábbogarak, de amikor felöltözés előtt hosszan ki kellett rázogatom és söpörgetnem a hangyákat minden ruhából és kifúrt csomagolású kekszéből, már borúsabban láttam a helyzetet. Éppen ezért este kifeszítettem a szintén mindig velem utazó szárítókötelet a

szekrény zsanérja és az ablak közé, kettészelve a szobát, arra aggattam föl sorban minden ruhámat, azzal (fülelen egy zoknival) nyugovóra tértem. Reggel a háttamra fordulva ébredtem, nyitogattam a szememet. A látvány lenyűgözött. A szárítókötélen sűrű, fekete sorokban, alul-felül és kétoldalt is hangyalégiók vonultak. Da capo al fine.

Mindez nem jutott volna eszembe, ha nemrég meg nem kérdezik a hallásvizsgálaton, nem volt-e valaha súlyos fülgyulladásom, mert kezdek süketülni. Nem, feleltem, furcsa, mert nem volt soha, bár minden influenza elején éktelenül fáj. Ha nem kezdek bele Bohus identitástörténetébe, nem fűzik fel magukat egymásra az emlékek, mint a hangyák, akkor nem jut eszembe, hogy a tavaszi tengeri szél, közvetve Odessza még a fületem is elintézte.

Az már egy másik történet lesz, miért következett ezután újabb tizenhat év kihagyás, mire újra átléptem az akkor már nem szovjet, hanem orosz határt. Iszaak Babel hamarosan összehozott nekem egy második házasságot is, és férjemmel szolidárisan személyes bojkottot tartottam. Hosszú volt az a bűnlajstrom, ami miatt haláláig nem látogatott vissza Moszkvába, miután 1974-ben emigrált.

Temető Odesszában

Zsinagógát kezdettől kerestem, de nem találtam. Mivel Prágában jártam már, annak ismeretében zsidó temetőt is kerestem. Ilyesmit az akkori várostérképek nem jelöltek. Zavaros fogalmaim és gyér ismereteim is akadályoztak a felderítésben.

A szálloda ablakából látott épülethez hasonlóan megcsodáltam bár, de nem ismertem fel egy zárt, komor szürke neogót épületben az egykori Brodi zsinagógát. Levéltárnak használták, és mindig zárva állt. Nem is hallottam akkor még az oroszországi asszimiláló zsidóság eme hírneves intézményéről. Itt került először nem középre, hanem a keresztény oltár mintájára falhoz a bima, a tóraolvasó emelvény, ahogy nálunk a Dohány utcában. Egyedül itt énekeltek zenei előképzettségű kántorok, méghozzá az orosz birodalom egyetlen zsinagógai orgonájának kíséretére. Még amikor jóval később olvastam róla, akkor sem tudtam az épülettel azonosítani. Ez volt jellemző az egész rohadt tiltott és cenzúrázott múltban kapirgálásban, semmi nem állt össze a véletlenül és elszórtan felbukkanó tényforgácsokból.

A Második zsidó temetőt szóbeszéd alapján sikerült lokalizálni. Hol lett volna az első, a régebbi, akkor nem sikerült kideríteni. Pedig a Hadzsibej limánnál már Odessza alapítása, 1794 előtt is laktak és temetkeztek zsidók, akik a krónikák emlékezete szerint évszázadok óta jártak erre kereskedelmi útvonalakon, a görög időktől kezdve.

A régi városhatárnál, a mostani pályaudvarnál az 1930-as években számoltak fel a bolsevikok egy régi temetőt, alighanem az Elsőt. A vele szomszédos keresztény és muzulmán temetővel együtt. Ott, a már akkor is használaton kívüli temetőben hantolták el az 1905-ös pogrom során széthasogatott és meggyalázott Tóra-tekerceket is. A harmincas években még „csak” széthányt és kirabolt sírok maradványait a források szerint a „helyi kollaboráns nacionál-fasiszták” (ukrá-

nok) rombolták le és szántották be a második világháború alatt. A régi temető helyén ma stadion áll. Amikor az 1990-es években uszodát is építettek mellé, a gödörből konténerekkel szállították el a csontokat. Négy sárga oszlop maradt meg a régi temetőből, két ház közé szorított szánalmas kis sárga falba építve.

Kivillamosoztunk hát 1976-ban a külvárosba a Második zsidó temetőhöz, de nem lehetett bejutni. Megcsodáltuk monumentális falait, vagyis annak romjait. Világos, hogy azokon ugyan nem üldögélhetett Arje-Lejbe, aki Iszaak Babelnak regélt a hősi közelmúltról. A novellából kiindulva biztosan kell legyen annak a falnak alacsonyabb része is, gondoltam. Ahogy körbejártuk, az egyik sarkon valóban felfedeztünk egy elég ingatag, sőt romos részt. Igaz, arra villamos is járt, túl sok kíváncsi szemet szállítva oda. Tanakodtunk, hogy este vagy hajnalban próbáljunk behatolni. Végül este mentünk. A gyéren pislákoló utcai fényben csak a szélső sírsorok mentén lopakodhattunk. Óriási csalódással néztem a rácsketrecekbe zárt modern, egyhangú obeliszkoszlopos síremlékeket és kriptákat, semmiben sem különbözött az orosz temetőktől, és semmiben sem hasonlított a prágaihoz. Néhány egymás melletti síron egyforma vastag, alacsony, íves tetejű, kicsit gúla formájú tömbök sorakoztak.

Most néztem utána, hogy éppen lerombolása előtt láthattam a bezárt temetőt, 1978-ban már a földdel volt egyenlő. Valóban itt volt eltemetve Babel apja, és későbbi könyvemnek (*Örvényben*) nem is egy orosz-zsidó író hőse, és az 1905-ös nagy pogrom áldozatai is. Ma már a Harmadik zsidó temetőbe hordják halottaikat az odesszai zsidók, ha ugyan maradtak még ott ilyenek. A pogrom áldozatainak megsemmisített sírjait egy emlékmű helyettesíti. A Második temető helyén csak park lett, ezek szerint csak lerombolni volt sürgős és lényeges.

De még a rombolás sem olyan egyszerű. A monumentális falat, amely (mint olvasom), a jeruzsálemi Siratófalat másolta, a lebontás után részben vissza kellett építeni. Kiderült ugyanis, hogy egyik kapuja egy francia kommunista asszony mártírhalálának színhelyeként méltó arra, hogy a szovjet emlékezetben megmaradjon. Marie és társai 1919-ben a helyi francia intervenciósök körében olyan sikeres propagandát végeztek, hogy azok nem voltak hajlandók többé a szovjet-oroszok ellen harcolni. A franciák tábornoka a temető falánál éjjel, titokban végeztette ki az agitátorcsapatot, öt zsidó férfit és hat nőt. Közülük csak az egyetlen francia Marie kapott emléktáblát, és az ő emlékművének – a szovjet abszurd jegyében – visszaépítették a két kapu közül az egyiket. A rabbisíroknak bizonyult íves tetejű gúlákat pedig átvitték a Harmadik, mára egyetlen odesszai temetőbe.

Szóval amit láttam, arról nem tudtam, micsoda, és amit látnom kellett volna, nem láthattam.

Az út

A hazaköltözésnél (férjem számára a Magyarországra telepedésnél) a vonatban nyolc „helyünk” volt, ahogy orosz vasútnyelven mondják a csomagokat. Két bőrönd, két kartondoboz, két hátizsák, a hallatlanul korszerűnek hitt és hallatlanul súlyos Akkord sztereó lemezjátszó és egy óriási és jó mély, kétfülű műanyag lávór, amelyben egész évben mostunk és mosakodtunk is, most pedig, ha már

egyszer volt két füle, szállításra használtuk fel. Mindez két kézben nem fért el, sőt kétszer két kézben sem. Márpedig egy szovjet utcán vagy pályaudvaron egy törött bögrét sem lehetett őrizetlenül hagyni, mindent szemmel kellett tartani. Ezért kidolgoztuk a sok csomaggal haladás két személyre, négy kézre szabott logisztikáját. Elindul egy személy két csomaggal vagy egy nehéz csomaggal, és körülbelül húsz méter után leteszi, megfordul. Elindul visszafelé. Vele azonos időpillanatban elindul a másik személy a már lerakott csomag felé, azt szemmel tartja. Eközben értelemszerűen a visszafelé elindult személy szemmel tartja a hátra maradt csomagokat. Amikor odaér, meggyőződik róla, hogy a másik is odaért az elől lévő csomagokhoz, majd felvesz újabb két csomagot, és újra elindulnak szemben egymással, szemmel tartva, stb. Ezzel a módszerrel tetszőleges távolságot lehet megtenni, és a visszaséta akár pihenőnek is felfogható. Ezt alkalmaztuk a Lvovi átszálláskor is. Lvovban (ma Lviv) tudatosítottam magamban, megkönnyebbülten, hogy nem egyhamar fogom megtenni ezt a bejáratott útvonalat, amelyet 1973 novembere és 1976 júliusa között legalább két tucatszor megjártam, nem kevés kalanddal.

A kupéban minden tárgynak kifundált dugihely jutott, ellenőrzés és vasúti tolvajok esetére. Már gyakorlottan csomagoltam be az egy rubelért bérelt két rongyos lepedő egyikébe a durva gyapjútakarót úgy, hogy ne érjen a bőrhöz. Rutinosan foglaltam el az egyetlen pózt, amelyben képes voltam aludni a polcon.

Az orosz-szovjet vonatkozás semmihez sem hasonlítható tapasztalat akkor is, ha nem napokig vagy hetekig tart, mint a Távol-Keletre tartó vonalakon. A kétszer félnapos út is túlélőösztönöket fejleszt ki. Beszálláskor vadászkutyaként élesített érzékekkel méri föl az ember az utitársait és a körülményeket. A szaglását azonban felejtse el – különben a hetekig mosatlan zokni és a húszévente cserélt cipő szaga kiüti. Mindenki potenciális provokátor, besúgó és tolvaj. Vagy negédes végtelenített fecsegő. Vagy fröcsögő antiszemita. Soha ne beszélj senkinek az inged mandzsettájába varrott vagy vécépapírba csavart papírpénzről. Soha a borítójától megfosztott vagy hamisan moszkvai kiadásnak feltüntetett nyugati könyvekről, különösen ne a Bibliáról.

Mindössze egyszer bíztam meg valakiben, és hagytam őrzése alatt a Lvovi pályaudvaron a bőrröndömet, hogy a közel háromórás átszállási várakozás alatt végre megnézzem kicsit a kora reggel ébredező várost. Maga a pályaudvar, ahol a nemzetközi vonat azért persze külső vágányra érkezett, otthonosan hasonlított a Keletre. Fogalmam sem volt róla, hogy már 110 évvel korábban kiépítették a vasútvonalat innen Csernovicba, ahol valaha őseim éltek. Alig tudtam valamit az őseimről, és nem is érdekelték. Foghíjasra cenzúrázott tankönyveink és félrecsúsztott történelemóráink után fel sem merült bennem, hogy ez itt maga Lemberg. És körötte Halics és egy közös Monarchia-béli múlt, a múltunk. És hogy lengyel terület maradt 1917 után. Csak nekiindultam ártatlanul és tudatlanul a szinte néptelen, széles utcának, ahol egy vedlett állapotban vegetáló, de csodálkozásomra még Odesszánál is európaibb utca vitt a város felé. Végül elértem egy romos, sötétbarna vagy tán valaha sötétbordó neogótikus templomhoz, amelynek bedeszkázott ajtaján nagy felirat díszelgett: Hűtőszekrények (Hologyilnyiki).

Bár nem tudtam, miért, de rossz érzés fogott el, úgy éreztem, fölösleges folytatni a sétát. A csomagom sorsa is nyugtalanított. Visszasétáltam.

A vedlett barna hűtőgépraktár valaha lengyel katolikusoknak épült, ma görög templom, és mögötte állították fel röpke harminc év múlva Sztepan Bandéra ukrán nacionalista óriási szobrát egy diadalívszerű képződménnyel a háttérben. Csaknem tíz nemzetiség véres és dicső múltja tarkítja és terheli a várost: német, lengyel, ukrán, orosz, magyar, örmény, görög... Az ezredfordulón egy énekes tiltakozott egy kávézóban a hangos orosz nyelvű popzene ellen, és agyonverték.

Bandéra nevét soha nem hallottam az odesszai évek alatt, csak azt, hogy banderisták, bandérovci. A kor szokásai szerint nem kérdeztem rá, mi is az, mert suttogva vagy titokra utaló cinkos arccal ejtették ki. A helyzetekből kiderült, hogy ez valami mozgalom, talán az is, hogy ukrán szovjetellenes nacionalistáké, akik a nyugati határ menti sötét területeken működnek. Partizánoknak képzeltem őket. Még az sem derült ki számomra, hogy Bandéra egy ember, azt hittem, a Bandéra ukránul banda. Talán mozgalom. Végül is énekeltük, hogy „bandiera rossa”, az „Előre, proletár” olasz változatában, „a vörös zászlóóót / emeld magasra”. Nem akadtam fenn azon, hogy így a vörös zászló igaz hívei lennének a szovjetrendszer ellenségei. Már kirajzolódott, hogy a szovjet időkben a valódi kommunisták kivétel nélkül börtönben és a Gulagon kötnek ki.

Másik átszállásom alkalmával felmásztam a lvovi úgynevezett fellegvárhoz is, amely kicsi, poros dombnak bizonyult.

Egy alkalommal Kijeven keresztül is utaztam. Kupészomszédom, egy középkorú férfi bányásznak mondta magát, és egy rongyos folyóiratot olvasott. A vas-tag folyóirat külön fogalom az orosz kultúrában, havonta több regényre rúgó anyagot közöltek, volt és van is belőle vagy tíz jelentősebb. A peresztrojka idején több milliós példányszámban jelentek meg a hetvenévnnyi cenzúra alatt kiadatlanul fiókokban maradt vagy elkobzottan a KGB-archívumokban lapuló művek. Komoly kihívás volt már lépést tartani ezzel, havonta végigböngészni és már kiválogatva elolvasni.

A bányász a *Moszkva* folyóirat sárga, apróbetűs lapjait olvasta elmerülten. Mikor rákérdeztem, mit olvas, kiderült, hogy *A Mester és Margaritát*. A regényt először 1966 novemberében és 1967 januárjában két folyóiratszámában hozták le, könyvalakban később jelent meg kint, mint Magyarországon. Az 1966. decemberi szám azért maradt ki, mert észbe kaptak a nagy sikertől, és egy kicsit megnyirbálták a második részt. Szóval a bányász a vonaton Bulgakovot olvasott. Ahhoz már hozzászoktam, hogy a szovjet értelmiség, elsősorban a műszaki értelmiség rettentő művelt. Egész könyveket tudtak betéve. A fejüket nem lehetett cenzúrázni. Kiemelten olvasott réteget alkottak az elithez tartozó fizikusok (gondoljunk Andrej Szaharovra) és a geológusok. Utóbbit az magyarázza, hogy akik akarva vagy akaratlanul kilógtak a társadalomból, szabad életformát kerestek, ezt a hegyek között találták meg, a saját etikai kódex szerint élő geológusok között. Joszif Brodskij és számos más író is geodétaként dolgozott évekig. De a közemberek is nagy adagokban fogyasztottak minőségi szépirodalmat, leginkább a túrt kategóriából, de betiltott szamizdatot is, és egész kultuszt varázsoltak némely író vagy költő köré, és csak idézték és idézték, vég nélkül.

Szóval a bányász Kijev felé vonatozva éjjel Bulgakovot olvasott, én pedig Kijevben csupán két dolgot néztem meg a reggeli érkezés és az esti továbbutazás között. A túl nagy és szovjetes városban nem találtam magamnak semmi szerethetőt. A Lavrát persze abszolváltam, de a szláv kereszténység bölcsőjénél sokkal nagyobb benyomást tett rám az onnan nyíló végtelen kilátás a széles Dnyeper fölött. Megkerestem az Andrejevszkij-lejtőt is, ahol Bulgakov született és töltötte gyerekkorát. A nem túl nagy faházat csak a bennfentesek ismerték, még emléktábla sem jelezte, nemhogy múzeum, mint ma, és előtte sem ült még ott az író szobra. Ahogy ma sem biztos, meddig ülhet. A 2022-es háború elején homokzsákokkal vették körül a kijeviek, hogy megvédjék a bombázástól, majd ráébredtek, hogy az író nem volt korrekt az ukránokkal (a zsidókkal sem, egyébként), és a szobrot becsomagolták. Alkotója nem más, mint második férjem féltestvérének a férje, bár ezt nem tudtam mostanáig. Az a második életem, és másik történet lesz, ha lesz.

A Bulgakov család nyaralója a város külső villanegyedében nem maradt fenn, de 2011-ben ott is emlékművet állítottak. Ezt 2022 augusztusában bontották le, már a háborús deruszifikálás lázában. A villanegyed neve immár nem Bulgakovot idézi fel, de világszerte sokáig nem fogják elfelejteni – Bucsa.

Séták az öbölben

I.

*Eszembe jut egy régi-régi kép:
apám állt előttem, s az égig ért,
idegen férfi lépett mögüle
elő – s nem szólt hozzám, ki tudja, mért.*

II.

*Kik meghaltak, élnek álmaimban,
alakjukban fény és vágy alig van,
kihúlt kezekkel kotornak felém,
és illatuk édes, árva illat.*

III.

*Étel nem telít, álom nem szül újra.
Mint fészekből a fióka, kihulltam
a vágy sűrűn font ballonkosarából –
s ami van, épp alakot bont a múltban.*

IV.

*Tölts még bort a pohárba, idézd fel
perc-rágta, kimúlt alakunk, évek
hosszu sorát, mialatt alig élt
bennünk, árnyék volt csupán az élet.*

V.

*Szürke rongyok az égen, szomorú
párát lélegzik, míg visszavonul
a homályba már végképp a világ:
az árnyék nem szolgál, a fény nem úr.*

VI.

*Mielőtt kihajt fölénk a világ,
s rajtunk a halál vízként zuhog át,
teljen ki szűz vitorlánk, hasadjon
hajónk nyomán az égszínkéék magány.*

VII.

*Az esőt, és együtt az őszt vele,
hagyd arcodra rásimulni – vegye
ki perceit álmunkból a halál.
A gondolat a bánat pótszere.*

VIII.

*Pipacsok, kertem lány kurváí,
a szél s az idő arcomba váj,
ébredő, szép fejem bimbóban
hervad el, letépett vadvirág.*

IX.

*Mennyi ócska helyre jártam, ócska
emberek közé, magam is ócska
díszlet voltam csupán, ártatlan és
gyerekes – templom helyén a jósda.*

X.

*Kit isteni vágy szült, mit várhat itt?
Kiket gondolat szennyes árja vitt,
hulladékot hordanak halomba:
a szerelem torz, új oltárait.*

XI.

*Az év legsötétebb napján jöttem
a világra, délben, ütődötten,
mint földre hullt gyümölcs, árnyék nélkül –
csönd vett körül, és én üvöltöttem.*

XII.

*A vízre már leszállt a köd, s most a
város magára maradt, ólmosra
meredt romjaival a világban:
partját a felejtés vize mossa.*

XIII.

*Romok közt járunk, ajtók csapódnak
a múltban, mint bezárul valótlan
álmunk során az átjáró magunk
felé – s új arcot fest ránk a holnap.*

XIV.

*Kereslek a forgatagban – hol vagy?
Járják a halált, s összeomolnak
az élettől, akik körülöttünk
mozdulnak, hívásra várva, sorban.*

XV.

*Szajkók hozták a hírt: ébredni kell.
Arcunk fehér, akár a kő, amely
a vízből meztelenül a partra
került, s múltjában többé nem fogy el.*

SOMORJAI RÉKA

Lombik

*megyek, megyek, mentem, mondom
a pupillák mögé beszorult fénynek.
biztatásuk az enyém. gyöngye ujjaik.
a tüben is én. a szavak mindkét oldalán
szelep hordoz. rátermettebb szemcséit irigyli tőlem az Úr.
egyre nehezebb kitapintani, és az elveszettség
e pontján már jólesik nem keresni többet.
egy beszorult kis sejt volt, apróbb
az észrevehetőnél, kő vagy kavics. éles,
ami képes felhasogatni a fát is, jól eltanulta
az aprítás képeskönyvéből. figyel a mozdulatra.
a folyosóról emberek nézik ezt a csodát,
ami lehetne tévedés is, az Úr hibázott.
valami elakadt bennem, nem most,
még mielőtt megszorítottam a kezét,
beleszorítottam egy kézfogásba.
és most mindenki ugyanarra gondol,
hogy a teremtés csodája megismételhető.*

lemezek rögzítik a tapasztalást.
megyek, megyek, mentem, mondom
a kórház udvarán a nőnek, aki nem ismeri
beültetésem történetét. hova megy
kérdi a magányos ezen a pontján.
botlatókőre lépnek bennem a sejtek.
szóval előtük is voltak itt valakik.

Az én apám

amerre zöld skodáját hajtja
utat képzél a kanyarok mögé utat
a kocsmáig és vissza a hálószobába
utat ami minden férfinak kijár
az én apám hosszan elégedetten
mutatja a házát házában anyámnak
hűlt helyét nem adja ki másnak

ha virraszt is álom feszül torkának
hal gerincéhez a kés
az én apám menedéke
sósnyelvű idegen nők
mialatt elnézést kér a teremttől
félretekint az én anyám
olvas rá hosszú átkokat

így őrzi a házhoz a kertet
mint a tárna van hogy nem szól évekig
olyankor éber bennem a félelem és elfogadás
valami iránt amiben szapora
csomók kelnek két osztódó-
szövet közé és én kérem
ne nyiss ennyi utat
benne Uram
mégse nyiss

Az én anyám

nyarakkal rakta ki a tömbház
második emeleti teraszát
és nem tudott betelni
a színes virágok ősztől
tavaszig tartó halálával
az én anyám kertje hibátlan
hólyagokban törte fel bőrét
kitelelt és rátavaszkodott
muskátlik futották be a blokkot
pergolában gázolt térdig a kerület
ami évekig nem nyílt
megette az én anyám
erkélye olyankor üres volt
mint hasában magház
miután kiköpte Marcit
ha lány lett volna engem

az én anyám azután özönvizeket látott
apám nagy esővízzel telt kék hordóit
amikben arcot mosni jó volt mosni
száradt virágkoponyákat
és csak gyúlt-gyúlt belé

az én anyám bosszús
sose volt apám miatt
lett neki nehéz
mint a traverz és szidta
szakadj ránk súly
mert nem hiszünk
a te elnyomásodnak
hosszú holdas kifliket tört
mintha új eget rakna egy régi helyett
s új egén a poros kuvasz
a talpig fekete ház
nem választott magának csillagot
köd volt aznap és nyirkos felhők
haraptak a betonútba
gyertek siettetett maga előtt
hiába mert nem jött utánunk
az én apám akkor sem
amikor másnap nem mentünk haza

Ismeretlen bolygó

*Olyan volt,
mint egy földről is látható bolygó,
nem jutott el hozzá a teremtés,
és nem is élt volna meg rajta semmi,
aminek bármilyen hibája van.
Kilenc hónap alatt
sem lehetett megközelíteni,
nem volt rajta levegő a beszédhez,
amikor először akartam
neki mesélni egy fiúról,
bekapcsolta a porszívót,
és takarítani kezdett.*

*Ha sírva fakadtam,
gondosan letörölgette a könnyeimet
a könyvekről, az asztalról, az ágy
támlájáról,
nehogy megmaradjon rajtuk a folt.*

*Nem mondott magáról soha semmit,
de néha visszaverte más égitestek fényét,
ha elértem valami sikert,
napokig dicsérte magát.*

*Nem tudtam megmagyarázni,
felnötként miért nem látogatom meg többször.
Egy idő után miért nem vágytam már arra,
hogy egyszer földet érjek rajta
pedig semmi rosszat nem tett velem,
és ha panaszkodnék rá, én is olyaná válnék,
mint azok a magányos emberek,
akikkel senki sem törődik,
ezért elmennek a rendőrségre
hamisan bejelenteni,
hogy megtámadták őket,
vagy elloptak tőlük valamit.*

Kulcsok

Még nem éltünk együtt,
amikor egyszer részt vettünk
egy csoportos utazáson.
A közös reggelinél
odaült hozzánk egy középkorú férfi,
egyedül volt, alig lehetett szóra bírni.
Mivel még mi sem ismertük elég jól egymást,
egyenlő oldalú háromszög volt körülöttünk a csönd.

Végül ügyetlenül beszélgetni kezdtünk,
de minden kérdésünket ő válaszolta meg.
Akkor semmit sem utálhattunk volna
jobban nála,
mégis sokat jelentett nekünk,
mert ő lett az életünkben az első közös dolog.

Mostanában sokszor eszembe jut,
legszívesebben magammal vinném
minden hosszabb útra,
talán már jobban figyelnék rá,
hoznék neki is péksüteményt,
vagy nem önteném
véletlenül a nyakába a kávéét,

mert ő lesz az utolsó dolog, amire
emlékszünk majd egymásból.
Mint egy szégyenletes titok a családjunkban,
amit sokáig nem mertünk elmondani egymásnak,
vagy egy rossz tulajdonság, amit úgyis
minden soron következő emberben megtalálunk

és bárhogy is próbálunk
szabadulni tőle az évek alatt,
biztosak lehetünk benne,
hogy mindig nála hagyunk valamit,
amit ő hoz majd utánunk,
mint aznap a reggelizőasztalon felejtett
szobakulcsaink.

Túl közel

Akkor már lángolt a hajad,
de egy gyufásskatulyában kényszerültél
nyugovóra térni minden este
ott, ahol a csúszómászók olyanok voltak,
mint egy isten alvás előtt levetett karperecei,
és túl közel nőttek egymáshoz a fák,
a legkisebb szélről
összegabalyodtak az ágaik,
verekedő testvérekre emlékeztettek,
az ég madarai pedig a víz közelsége miatt
itt kezdtek alacsonyabban szállni,
akár a gyerekek
ügyetlenül eldobott papírrepülői.
Ott volt anyád,
aki szerint neked kellett volna lelkifurdalást
érezned, ha már apád nem érzett.
Pedig akkor még ti öten
összetartoztatok,
mint a lottón hetente megjátszott számok,
és amikor veszekedni kezdtek,
a kezedbe vettél egy könyvet
évek múlva tudtál csak figyelni arra, amit olvasol
de már berregtek a rímek a versben,
mint az indulás előtt beindított motor.

Döglött kivi

Sir Walter Lawry Buller élete és munkássága

(részlet)

Akár hiszitek, akár nem,
Balaton egy település Új-Zélandon,
ott születtem egy kisebb tó,
a különlegesen nagy méretű
lilerajaíró (Charadrius obscurus) ismert
Taharoa szomszédságában
1838. július 20-án,
egy egyébként elátkozott napon,
Jóapám ugyanis aznap tudta meg,
hogyan nem térhet vissza Cornwallba,

honnán ő és Jóanyám is származott,

St. Austell lelkészének,
mert az új püspök,

előbb jóbarátja, majd,

miután Jóapám,
ez az örökmozgó kolibribogár kiszámolta,
hogy Truro és Exeter püspökségek összevonásával
évi nyolcvanezer fontot spórolhatna az egyház
az adminisztrációs és reprezentatív költségeken,

élete végéig rosszakarója,

nem neki adta a parókiát,
mikor a nem is olyan öreg,
de kétszer annyira alkoholista Baston meghalt,

illetve kihalt,
ahogy Jóanyám mondaná,
de Jóapám rászólna,

*hanem elrendelte, hogy
mivel hittérítői feladatát
oly sikerrel vitte végbe az elmúlt esztendőben,
kiküldetése meghosszabbíttatik,
hogy a' bennszülött vad népek körében
továbbra is terjessze az igaz szót
Anglia Egyháza
és őfelsége Alexandrina Viktória királynő
dicsőségére, ámen,
hát ezen a napon születtem én.*

*

*Jóapám örült,
felvett a kezébe,
megköszönte Jóanyámnak a kiváló munkát,
bocsánatot kért,
hogy itt kellett megszületnem,
aztán elsírta magát.*

*

*A szubtrópusi Északföldjén évezredes korú,
fenséges kaurifenyők büszke erdei állnak őrt
az aranyló tengerparti főveny
szélfúttá sziklákba kapaszkodó,
girbegurba, piros virágú
pohutukawafái fölött,
míg a termőföldek zöldellő dombjainak
hullámozása alatt a vidék
mókány vulkáni tevékenységét
rejtegeti.*

Itt kellett tehát felnőni.

*

*Az ezerarcú Nyugat-Balaton
évezredes korú mocsarait szegélyező
óvatos ligeteken és szélzergette mezőkön túl
süllyedékekben búvó patinaezüst víz
csapkodja hirtelen hullámain
a szőlőtől duzzadó dombok lábának,
s e dombok hullámozása alatt a vidék
mókány vulkáni tevékenységet
rejteget.*

Itt kellett tehát felnőni.

*

*Azon az őszön egy csapat házi veréb (Passer domesticus)
a gyerekszobám eresze alá fészkelte,
és délutánonként, ha már minden más
kudarcot vallott,
ők csíp-,
 csíp-, csíp-,
csíp-,
 csíp-
ogtak álomba engem.*

*Jóanyám szerint ezzel
kezdődött minden.*

*

*Mi a karácsony, kérdeztem volna
az üres virágosládának támasztott fenyőfát
konyhakéssel faragó,
és e szokatlan tevékenységtől izgalomba jött
göndörszőrű kutyánkat,*

*ilyen göndörséget azóta is
csak egyszer láttam (pina),*

*lábával rendre odébb tessékelő Jóapámat,
ha nem lett volna végeredményben
teljesen mindegy.*

*Mi a karácsony?
Az, ahogy erre visszaemlékszem.*

*

*Pohutukawamag vagyok,
Ültess el és öntözz meg engem,
Ha elegendő fényt kapok,
Hát a magból mi serken?*

*A földből apró vessző hajt ki,
Belőle egy nagy fa nő majd ki,
Virágai színe whero,
Szülőhelye Aotearoa.*

Pohutukawafa, pohutukawafa,
Új-zélandi karácsonyfa,
Szívemet megtölti az aroha,
Szülőhelyed Aotearoa.

*

*Az első szilveszteremkor Jóanyám
kivitt a Balaton jegére,
és amíg Jóapám forralt bort főzött,*

*a bennszülöttek legnagyobb megrökönyödésére
fehér borból, mert bizonyítani akarta,
hogy nem érdemes a végletekig, mindenáron
és görcsösen ragaszkodniuk a megszokotthoz,*

*addig Jóanyám elesett velem,
eltörte a karját,
és a cselédlány hozott haza mindkettőnket,
mert Moana erős maori lány volt, és szép is,*

erről majd máskor,

*Jóapám mindenestre kénytelen volt
meginni a fehér forralt borát egyedül,
ezért aztán éjjélkor,
a himnusz éneklése közben
rádőlt a szoba közepén álló,
J. & W. Carry-féle 1816-os világföldgömbre,
és eltörte a karját,
így hát engem életem második évében
hónapokig csupán a cselédlány vett kezébe,
ennek pedig,*

mint később kiderült,

mélyreható következményei lettek.

*

Aludj, aludj, kis birkózó,
Aludj, aludj, kis birkózó,
Hoki mai māmā, āpōpō,
Hoki mai māmā, āpōpō.

Spirál

*Néhány éve azt hittem, verset írtam
a részveétről. Megvolt benne minden:
pucér seggű hajléktalan, Black Friday,
monotonitás, monotonitás, monotonitás.*

*Szagok, Nyugati tér, hideg beton. Még
egy holttestet is kiemeltek a földből.
Most, hogy leveszem róla ezt a terhet,
arról a régi szövegről, melyben azt*

*hittem, a részveétről beszélek, mintha
hitelt vennék fel, hogy törlesszem
meglévő hiteleimet. Le a spirálon, míg
ki nem húzható minden magyarázat.*

Kambodzsai tél

*Az utazás napján rád bíztam a növényeket.
Itthon még tombolt a nyár. Kambodzsában
az évszakok felosztása a csapadék
mennyiségétől függ. Fél éve készülünk
megnézni az esőerdőt. Január van, ez
a legszárazabb hónap, a fák mégis élnek,
húsos leveleiken megtörik a fény.
Meddig jutottál a lakástól lakásig tartó
úton? Vagy még te is csak tervezed, mint
mi itt, bátorságot, felszerelést gyűjtesz,
és talán egyszerre indulunk majd, hogy
a szárazság különböző hatásain
ugyanúgy csodálkozzunk.*

Első hónap

Egyre többet dolgozol a külsőségeken,
pedig napról napra kevesebbszer gondolsz rájuk.
Mintha gyanúba keverne, titkolod a benned
keringő idegen anyagot, a túléléshez kötelező
tűket még otthon beléd szúrták. Öriülsz
a köhögésnek, nyugtat a bőrpír. Álmodban
kihullanak a fogaid, kopott mosdókagylóban
gurulnak szét, érzed az ajkaid mögött maradt
puha ínyt, a tökéletesség üres helyét. Aztán
valaki azt követeli, engedd, ne beszélj tovább,
a kemencéket már előkészítették, a hamvasztásról
nem lehet késni. Ébredéskor minden a helyén,
a napi munka olyan, mint eddig. Kockázatos
lenne másokkal az álmok jelentéséről beszélni.
Hazatelefonálni nem lehet, végül is
róluk szól az egész.

A versbeszélő

kifordul a sorok közül, megáll előttünk.
A betűk összekoccannak, akár a porcelán-
szobrok: gémekek, balerinák és a többi.
A szöveget törekeny lesz, mint mikor
a frissen mosott ruhák megfagynak
a szárítóköteleken. „Ne nézzetek!”
– mondja kislány hangon, és törökülésbe
ereszkedik. Mintha idegen nyelven írták
volna, feszül, terpeszkedik szemünkben
a vers. Vagy mint egy örökölt szemölcs,
ami a család minden tagján ott van,
és miután meghal a legidősebb, egyedül
maradsz hordozója. Levágni, lefagyasztani.
Jelentés nélkül ne éktelenkedjen többé.
Néhány perc múlva feláll, kissé sápadt,
elővesz egy inzulininjekciót. Már
az sem zavarja, hogy még mindig
bámuljuk őt, tehetetlenül.

Teknős

*Ki lenne teknősbéka, ha választhatna?
Egy alig mobilis kemény zsemle, egy négyvezetős sisak,
távolról sem enyhe a kockázat, amit vállalnia kell,
evezni a fű felé, hogy megehesse.
Esetlenül halad, mintha egy útiládát
vonszolna maga után, és szerény reményeit
szinte minden lejtő meghiúsítja. Még ha gyakorlatias is,
gyakran tengelyig elakad az élelemhez
vezető úton. Ha minden optimális,
kikerüli az árkot, ami a páncélját
mélytányérrá változtatná. Ez a lányteknős
szerencseszint alatt él, eszébe se jut,
hogy valami lottónyeremény
szárnyakká változtatja cserepét.
Egyetlen szórakozása a türelem:
az egyértelműen megzabolázott dolgok sportja.*

Roncsmentés

*A roncs
az tény.
Megtörtént
a legrosszabb.
Visszatértek
az autómentők,
fütyörészve válogatnak,
pakolják halomba
a menthetőt.*

Kay Ryan (1945) amerikai költő, oktató. Mindeddig nyolc önálló, továbbá egy válogatott és új verseket tartalmazó kötete látott napvilágot. 2008 és 2010 között az USA koszorús költője volt. Verseit a váratlan képek és logikai ugrások éppúgy jellemzik, mint a meglepő rímek és ritmusok. Költészetének különös sajátossága, hogy zabolátlanul tűnő költői nyelvét képes aprólékosan komponálni, nagy sűrűségű miniatűrökké alakítani.

*Ismét hálát adva
Istennek
– a kivethető elemekért,
amelyek nem
hordozzák a fájdalmat,
– ezért a periódusos rendszerért,
amivel az autodidakta
autómentők
elgondolhatatlanná,
szerelik
az elképzelhetlent.*

Cipeljük a létrát

*Mi valóban
mindig
egy láthatatlan létrát
cipeliünk.
Csak
annyit tudunk,
hogy valami gond van:
egy értékes dolog
tönkremegy; egyszerű ajtók
bizonyulnak átjárhatatlannak.
Vagy túlpörög a testben
a motor, vagy a
súlyponton kívüli gravitáció.
Az elmében pedig
a hatótávolságon kívüli
almák
mámoros
megközelítése. Mintha
ez lenne a módja annak, hogy megússzuk
a bajt,
a mentegetőzést.*

Miért kell küzdenünk

*Ha nem küzdöttünk
teljes erőbedobással
olyan keményen, amennyire csak lehet,
akkor miként fogjuk megérezni
veszteségeink alakját,
hogyan jövünk rá, mi az, ami
a legtovább életben tart, hogy
mibe kerül nekünk a változás,
ha kimondjuk, milyen furcsa,
amikor a bajban
énünk egyik része
a másik helyébe lép,
hogy aktivál a veszteség
egy lappangó kettőst,
miként táplálkozhatunk,
ahogy a nektárból,
a szükségből.*

GYUKICS GÁBOR fordításai

KI BESZÉL?

Wirth Imre beszélgetése¹

III. rész

„Azt hittük eddig, hogy néma vagy!”

Wirth Imre: – Előző beszélgetésünk azzal a mondatával zárult, hogy „ne csak szégyenkezsem amiatt, hogy magyar vagyok”. Ez a vágykép, a méltó régi, nagy híréhez, a sóvárgás a tiszta önérzet, egy becsületes, hiteles és nem szűkkeblű közösség iránt talán a török idők óta velünk él. Az egyik gyerekversében azért választja, hogy a játékban magyar lesz, mert senki sem akar az lenni („és mi történik: Amikor aztán rám került a sor, / azt mondtam – Magyar! / Elsőnek dobtak ki, jól jártak velem, / mert ügyetlen vagyok, és mégse / fedezem magam.”²) Elég disszonáns, sebzett állapot, szinte pontos. Áldozati szerep? Dacból is? Miközben, ha valami, akkor '56 felcsillanhatta a reményt. Egy hónappal a tizennyolcadik születésnapja előtt tört ki a forradalom. Mi történt akkor Magával?

Takács Zsuzsa: – Egyik napról a másikra felnőttem. Nem ért váratlanul, persze, a forradalom kitörése. '56 tavasza, a Nemzetközi Liszt Ferenc Zongoraverseny, osztályunkban a kis és nagy szünetekben rendszeresen felolvasott *Irodalmi Újság* cikkei, versei, tanáraink kommentárjai, az óvatosság, a lelkesedés és a mély hallgatás már jelezték a változást. A véres poznaí előjáték, aztán hirtelen a Műszaki Egyetem diákjai által megfogalmazott 16 pont. '56 elmélyítette önazonosságomat, de nem mondható, hogy ne lettem volna kezdetről érzékeny arra, hogy magyar vagyok. Az első gyerekkötet megjelenése évében, az 1986-os *Eltékozolt esélyem* verseskötetben a *Vonatút*, a *Január*, az *Ünnep* háttérében ez a számomra evidens nyomasztó és fel-emelő tény áll. Hadd idézzem. „De mi már annyi újszülöttet / láttunk szörnyeteggé nőni, / és

¹ Az interjú gépeléséért köszönet illeti Merhán Orsolyát.

² Kidobós, in: *Rejtjeles tábori lap*, Móra, 1987.

annyi vért folytattunk el magunkért, / hogy már lassan azt sem akarom: / a zászlókat márciusban”.³ Október 23-a, a napsütéses, szinte tavaszi keddre esett. Piros belügyminiszter⁴ mindenfajta gyülekezésre vonatkozó tiltása, majd a váratlan engedélyezése után gondolkodás nélkül álltunk be az egyetemisták mögé. Humor és elegancia, fogalmaztam futólag, de azonnal át is adtam magamat a parttalan lelkesedésnek. A jelszavak mágija: a „Miniszternek buta. Mondjon le a Bata!”⁵ – bár én találtam volna ki a tiszta rímet, gondoltam magamban. A „magyaroknak magyar ruhát, / vessék le a gimnasztorykát!” vagy a „Lengyelország utat mutat. Kövessük a lengyel utat!” Megálltunk a Petőfi-szobornál a Március 15-e téren (a görögkatolikus templom emlékező harangzúgásával szemben), áthömpölyögtünk a Margit hídon, a Bem térre érve ránéztem az órára, és megrémültem, anyám halála aggódja magát. De látogatónk volt, édesanyám legkisebb bátyja, Szeredás András⁶ apja. Szó sem esett a késésemről, természetesnek vették, hogy ott voltam a tüntetésen, szerepcsere történt: csillogó szemmel ők kérdezősködtek.

– *Másnap pedig már nem volt iskola – mintha szimbolikusan is lezárult volna a gyerekkor.*

– Volt viszont egy váratlan látogatóm, az a fiú, akit még a nyár végén meghívtam a Károlyi-kertbe a Közalkalmazottak Szakszervezete által rendezett hangversenyre, mivel Emese⁷ anyja is kapott két ingyenjegyet, de ő az unokabátyjával ment. Kellett hát sürgősen találnom egy fiút. Én a nyári könyvtári munkán megismert Füzéki Istvánt⁸ hívtam meg. Nem tetszett egyáltalán, félszeg volt, dadogott, de szükségem volt egy kísérőre. Azon a bizonyos szerdán, köszönésképp a meghívásért (és némi udvarlási szándékkal) átnyújtott egy angol nyelvű Michelangelo-albumot. Épphogy megköszöntem, már el is tűnt. Csütörtökön a Parlament előtt az oroszok vagy a Földművelésügyi Minisztérium tetején megbújó ÁVH-sok a tömegbe lóttak. Hónapokkal később hallottam, hogy ott állt ő is a Rákóczi-szobor mellett, és több fiatalal együtt ott vérzett el ő is. Néhány napja, hogy elmeséltem a történetet Schmal Alexának,⁹ kiderült, hogy a napot illetően téves volt az információm. Nem október 25-én, hanem a forradalom leverése után két nappal, november 6-án a nemzetőrként még ellenálló csoportból kiemelték, és mert az őket lefasisztázó szovjet tiszt szemébe vágta, hogy ők a fasiszták, „mi a hazánkat védjük”, eltűntették, lelőtték vagy agyonverték egy másik társával együtt. A történethez hozzátartozik, hogy Füzéki István öccse az emlékére 2002-ben díjat alapított. Mindketten Sztahlo-gyerekként vészelték át a háborút.¹⁰ A jezsuiták mentették őket negyven-ötven más zsidó gyerekekkel együtt.

– *Megint milyen emlékrétegek rakódnak egymásra, szinte mindegyik mozzanat szóért kiált, hogy beszélni kellene róla. Bennem például most tudatosult, hogy a Jogi Kar oldalában az emléktábla rá vonatkozik.*

– De azért ne becsüljük le a felejtés fontosságát se. A gimnáziumban volt egy biológia-tanárnőnk, aki azt mondta egyszer, hogy a felejtés akadályozza meg, hogy „emlékeink egyszerre rohanjanak meg minket”. Ezt a mondatot egy életre megjegyeztem, gondolkodtam rajta, elvettem, majd visszavettem. Egy biztos, hogy mégis a lehető legpontosabban akarok emlékezni a velem történetekre. De ez a törekvés kétszeresen is kudarcot vall. Van-e hitele az emlékező szépirodalomnak, ha a fehér foltokat önkéntelenül is betölti, át-színezi, s azontúl arra a képre emlékeztet, amit a hiány betöltésére kitalálunk? Egy életraj-

³ Január, in: *Eltékozolt esélyem*, Szépirodalmi, 1986.

⁴ Piros László (1917–2006) hentessegéd, kommunista politikus, belügyminiszter (1954–56).

⁵ Bata István (1910–1982) honvédelmi miniszter (1953–56).

⁶ Szeredás András (1938) dramaturg.

⁷ A barátnő, aki disszidálásra biztatta.

⁸ Füzéki István (1934–1956. november 6.) a forradalom mártírhalált halt könyvtárosa.

⁹ Schmal Alexandra (1969) szerkesztő.

¹⁰ Sztahlo Gábor (1909–1974) evangélikus lelkész, 2000 ember megmentője, Gaudiopolis megálmodója (1945–50), a Világ Igaza (1972).

zi ihletésű novellában megírtam egyszer, hogy a leghidegebb, legsötétebb ötvenes évek elején, amikor egyetlen kis vaskályhával fűtöttünk, és egyetlen szobába költöttünk össze télen, és mi, gyerekek már ágyban voltunk, apám egy kolléganője késő estébe nyúlóan ott ült a zongoránál és Fibich *Poéni*-ját játszotta.¹¹ De hiszen nem is volt zongoránk! – tiltakozott a nővérem. Mondanom sem kell, neki volt igaza. Akkor lett zongoránk, amikor egy rokonai családot kitelepítettek és néhány értékes bútort, köztük a márványlapos kis és nagy faragott pohárszéket, a zongorát, a kakukkos órát hozzánk menekítették. Vagy itt van a *Végnapok* című vers, melyben a szerelmeimnek állítok emléket. „Most átlótt homlokkal fekszel a téren. / És nem volna helyed itt a versben, / ha nem alakulna egy rémült kör körülötted, / ha nem lépnének hátra a többiek. / A színhely zavaros, mert vérzik a szemed...” – írom.¹² Először még a keresztnevét is pontatlanul idéztem, úgy emlékeztem, hogy Lacinak hívták, holott István volt. Jelenléte a képzelt és valóságos szerelmeimről szóló versben éppoly vendégszereplés, mint amilyen a szerdai látogatása és november 6-i végleges halála volt. Legalábbis a hatóságok által sohasem dokumentált, de a lakcímére eljuttatott, halálát sejtető iratok alapján.

– Szerintem nem lehet hiteltelenségről beszélni. A vers pontosan arról „beszél”, hogy a színhely zavaros. A vér pedig az emlékezet valósága. De akkor, szerdán még mit sem lehetett tudni erről.

– Nem, hiszen mámoros, sötét árnyékként követték egymást a naponta változó valódi hírek és a félreértések. A politikai foglyok szabadon engedése például.

– Emese apja is kiszabadult?

– Kiderült, hogy a börtönben meghalt.

– Azért ez... Így érthetőbb, hogy nem akartak itt maradni.

– A döntést november 4-e után hozta a család. Akkor kezdtek menekülni az emberek, a terrorhullám miatt, ami persze bekövetkezett, a *konyha szegletébe* való visszakotródás várható fejleménye miatt, a besúgók és a bosszú elől futva. A csodálatos tíz napban volt persze rettenetes mozzanat is. A lincselés a Köztársaság téren; apám sápadt arca, amikor beszámol róla otthon. De boldog és bizakodó volt jobbára minden. Következett volna a kibontakozás. Mindenki tervezgetett, tízéves öcsém hátára vette az iskolástáskát és „element az iskolába”, de valójában villamossal beutazta a várost, amire mindig vágyott, és anyámnak nem is tűnt fel, hogy nincs tanítás, de ő mégis iskolába megy. Apámat a kollégái megválasztották a Széchényi Könyvtár forradalmi bizottsága elnökének. Aztán eljött november 4-e, a hirtelen ébredés a szó eredeti és átvitt értelmében. Vasárnap hajnalban ágyúszó, lövések zaja ébresztette a várost. Az ablakokra irányított ágyúcsővel orosz tankok vonultak az utcánkban is, az egyirányú Petőfi Sándor utcán az ellenkező irányban. A Parlamentből elhangzó Nagy Imre-beszéd: „az orosz csapatok ma hajnalban... azzal a nyilvánvaló szándékkal...”. Olyan, mintha verset idéznék. Álmomból fölébresztve is tudom a szöveget, és hiányolom, ha a nyilvánvaló jelző kimarad a szövegből. 30-án a döbbenet, hogy a Magyarországról szóló híradás a második helyre szorul, mert a Szuzei-csatorna megszerzéséért indított támadás köti le a világ figyelmét. Apámat „rendelkezési állományba” helyezik, fizetését azontúl nem kap. Minden hó elején diszkrét kis csengetés, a kollégák által összegyűjtött, a fizetésével pontosan megegyező összeget többnyire egy kedves kolléganő adja át.

– Zsuzsa, ugye tudja, hogy egyszerre elkezdett jelen időben beszélni? Mintha az az örök jelen lenne.

– Igen? Önkéntelenül.

– Alig lehet ezt felfogni, hogy hetekről beszél, nem pedig hosszú évek történéseiről. Hiszen „nemsokára” visszaül az iskolapadba. Vissza lehet?

¹¹ Toll Piroska, in: *A megtévesztő külsejű vendég. Önéletrajzaim*, Magvető, 2012.

¹² In: *Eltékoztolt esélyem*, Szépirodalmi, 1986.

– November közepéig, első harmadáig még nincs tanítás. Apám hol itt, hol ott éjszakai szállóvendég. Mészöly Dezsőéknél,¹³ Rácz Edit kolléganőnél (akinek a vőlegényét valamelyik náci haláltáborban ölték meg) és ki tudja, még hol, hogyha jön a karhatalom érte, ne találják otthon. Egy november közepi délelőtti váratlanul felszalad hozzánk Emese, papírt kér és tollat. Odaadom új golyóstollamat, amit a szüleim hoztak Bécsből még tavasszal. Sose láttam még ilyet: műanyagból van, világos- és sötétké, évekgig használok, javíttatom, ha szükséges, a szélből is óvom, hiszen tudom, hogy számunkra nincs többé Bécs, és nincs utazás. „Zsuzsukám”, írja Emese a magyar nyelvatlasz már aktualitását veszített szócikkeinek perforált hátoldalára. „Holnap reggel egy teherautó elvisz a határig, neked is foglaltunk egy helyet. Ha úgy gondolod, hogy velünk jössz, hajnali 5-kor légy a házunk előtt. Mama tud rólad, ő is velünk lesz. Bécsbe megyünk, aztán Kanadába.” Át nyújtja a levelet: *csak akkor olvasd el, amit írtam, ha már elmentem* – teszi hozzá, ezzel el is köszön. Kővé dermedve állok, aztán rájövök, hogy nincs vesztegetni való időm. Bemelegyek a szüleimhez és bejelentem, hogy disszidálok. Nem tudom, milyen szavakkal, milyen arc kifejezéssel; elszánt és elkeseredett lehetek. Mindenesetre szeretném, ha megtiltanák, hogy menjek. Apám kérlelni kezd, hogy ne tegyem, de édesanyám, jó taktikai érzékkel, azonnal beleegyezik. „Nem, nem megyek”, mondom rémülten, hiszen azonnal eszembe jut a gyerekkori traumaszorozat végén a csattanó, a tervezett, de végül megghiúsult vöröskeresztes segélyakció. És itt folytatom a történetet, az előbb idézett vers után következő, és ahhoz szorosan kapcsolódó másik verssel, az *Esély, omló partok* utolsóelőtti szakaszával. Itt persze már újra a barátnőmről van szó, akkor is, ha egy képzeletbeli férfiről-fiúról, vagy a modellként szereplő már halott F. Istvánról beszélek. „Én hozzá képest gyerek voltam, / minden ajtófélfába belekapaszkodtam, és nem tudta volna / a kezemet letépni a végén már véres házfalakról. / Nem nyílt volna út előttem, csak ez, csak itt.”¹⁴ Elég is ennyi, bár maga a történet folytatódik a novelláskötetben.¹⁵

– *Éppen ezért beszéljen is róla!*

– Emese és a nővére hetekig várták a Mamát egy bécsi menekülttáborban, ugyanis ő útközben valahol leszállt a buszról, mert magához akarta venni a vidéken elásott ezüst evőeszközkészletet. Mire a lányai után ment volna a családi „vagyonnal”, a határon lelőték. Végül a két lány eljutott Kanadába, de csak a behajózáskor értesültek anyjuk haláláról, mégpedig az üdvözlésükre összesereglett tömeg *a magyar árvákat* köszöntő transzparensei láttán.

– *Ismét egy előérzet, mint amikor nem akart Pestre menni? Mikor tudta meg, mi történt Emese mamájával?*

– A hír bejárta a világsajtót is. Aztán megérkezett Emese levele is, amelyben mindenről beszámol, arról is, hogy az Ontariói Egyetem Textilmérnöki Karára iratkozott be.

– *Hiába tudható, hogy drámai volt ez a pár hét, mégis... Így, az emlékezet sűrítésében tragikus... Ismét megkérdem: hogy lehetett így tovább élni, újra iskolába járni? Negyedikes gimnazista volt a Veres Pálné Gimnáziumban, következő tavasszal, 1957-ben az érettségi várt Magára.*

– Hogyan él az ember egy véres diktatúrában, hogyan egyezik ki a valósággal? Csonkán, hősiesen, gyáván, hazudozva ki-ki. Lélegzetviasszafojtva és felejtve: „nehogy az emlékei megrohanják”. Elkezdődött a tanítás, és mindannyian hallgattunk a történekről. Kiderült, hogy az osztály egyötöde disszidált. A forradalom leverése után apám, civil tiltakozásként, kisbetűvel írta alá a nevét minden hivatalos levélben és dokumentumon. És ez az élete végéig így maradt, mert nem érthette meg az orosz csapatok távozását. Az iskolában megszűnt az orosztanítás. Beiratkoztam a Régiposta utcában sebtében nyílt Lengyel

¹³ Mészöly Dezső (1918–2011) író, költő, műfordító, dramaturg, egyetemi tanár.

¹⁴ Esély, omló partok, in: *Eltékozolt esélyem*, Szépirodalmi, 1986.

¹⁵ Egy másik kezdés, in: *A bűnök számbavétele*, Jelenkor, 1998.

Kultúra ingyenes nyelvkurzusára. Életem legjobb nyelvtanára, Varsányi István¹⁶ tanított. Míg oroszul megszólalni sem tudtam volna hat év gyötrelmes tanulás után, néhány hét múlva már boldogan próbáltam beszélni lengyelül. Bizonyos értelemben nyelvet váltottam. Jelentkeztem az orvosira, de épp, amikor az iskola meleg ajánlással továbbította volna a jelentkezésemet, addig bujkáló apámat „begyűjtötték”, azaz letartóztatták.

– *Bocsánat, de bele kell kérdeznem: miért épp orvosi?*

– A Veres Pálné elit iskola volt, az osztályba rengeteg orvosgyerek járt. Talán ez az egyik ok, a másik pedig, hogy anyám millió betegsége részvétet ébresztett bennem és sok időt töltöttem vele. Továbbá érdekelt a biológia. A szüleim azt mondták, hogy majd én gyógyítom a szívüket, és ez büszkévé tett. Nem riasztott sem a sebek, sem a halottak látványa. Tizenöt éves lehettem, amikor a nővérem őszinte döbbenetére hosszasan szemléltem a megnyúzott nyúl látványát, amit a hentes, reklám céljából fellógatott a bejárat mellé. *Fúj, undorító*, mondta és elranciaigált onnan. *Meg kell szoknom a látványt*, válaszoltam, teljes elszánással. Talán szembe akartam nézni a valósággal.

– *Térjünk vissza: előbb azt mondta, hogy apja mindig máshol aludt. Hogy fogták el mégis?*

– Úgy, hogy nyilas-ávós érzelmű, hájas és rugalmas házmasterünk azonnal felhívta a rendőrséget, mihelyt az első éjjel itthon aludt. Éjjel háromkor megállt a lift az első emeleten, pillanatokon belül megszólalt a csengő, néhány karhatalmista állt, mit állt, lépett be teljes otthonossággal a lakásba, majd utolsónak Schóber bácsi, a házmaster is benyomakodott. Felforgattak mindent, nővérem szerelmes leveleit hangosan, kacarászva olvasták fel egymásnak. *Hova viszik az uramat?*, kérdezte anyánk, amikor végeztek. *A Deák téri rendőrségre*, válaszolták készségesen. *Ha érdeklődöm, név szerint kit keressek? Remete elvtársat*, válaszolták. Micsoda humor: Remete elvtárs! Anyám még megkérdezte azt is az ávóstól, hogy nem szégyelli-e, hogy ilyen munkát végez, *amikor látom, hogy jegygyűrűt visel, és nyilván nő*s. Másnap a rendőrségen semmit sem tudtak, sem apámról, sem Remete elvtársról. Ilyen néven senki nem dolgozik nálunk, mondták.

– *Ez az emlékfoszlány szerepel A hóhér lánya című novellában is,¹⁷ beágyazva egy másik, kiszolgáltatottságról szóló történetbe. Ahogy bolyongunk a labirintusban...*

– Ahol senki se várná, hogy épp ott emberséggel találkozik. Öt nap múlva ugyanis átjött Emma néni, a szomszédunk, karján egy halom tűzifával. *Tessék befűteni a firdőszobát*, mondja anyámnak. *Gellért páter telefonált, hogy összetalálkozott a doktor úrral a villamoson, és jön haza*. Mint kiderült, be akarták szervezni apámat, hogy rendszeresen jelentsen a kollégáiról. Eszembe jut Bibó államminiszter utolsó üzenete a Parlamentből: „a leigázott nemzetek szabadsága érdekében... éljen a passzív ellenállás összes fegyverével”. Apám élt is vele. Kihallgatónak azt válaszolta, hogy fél a veréstől, aláír mindent, de mihelyt kiengeedik, öngyilkos lesz. Biztosan betartotta volna a szavát, bár mondanom sem kell, elfogadhatatlannak tekintette az öngyilkosságot. A megaláztatást azonban tűrte. Visszaminősítették alkönyvtárosnak, és a Parlamenti Könyvtár olvasószolgálatába helyezték. Targoncával hordta ki aztán a rendelkezési állomány hónapjai múltán a többnyire egyetemista olvasóknak a kért könyveket. Így ismerte meg Pór Péter¹⁸ évfolyamtársamat, a későbbi irodalomtörténész, aki Szent Ágoston *Vallomások* című könyvét kérte ki és ezért apám nagyra becsülte, továbbá későbbi rendszeres besúgómat: Wolf Évát.

– *Apja mikor mesélte el ezt a szervezési históriát? Emlékszik még rá, mit gondolt akkor? És tulajdonképpen ki ő, az életét oly sokáig kísértő besúgó?*

¹⁶ Varsányi István (1913–1981) műfordító, nyelvtanár, tankönyvíró, szótárszerkesztő, úttörő nyelvtanítási módszere volt, hogy latin alapozással kezdte a tanítást.

¹⁷ In: *A megtévesztő külsejű vendég. Önéletrajzaim*, Magvető, 2012.

¹⁸ Pór Péter (1940) irodalomtörténész, Franciaországban él.

– A szabadulása után rögtön elmondta nekünk, hogy mit válaszolt a beszerzési ajánlatra. Ami pedig későbbi feljelentetőmet, Wolf Évát illeti, őt akkor ismertem meg, amikor az ELTE olasz–spanyol szakos vendéghallgatója lettem '57 szeptemberében.

– Akkor hadd foglaljam össze: a forradalom jelen idejű emlékével sikeresen érettségizik, nincs még tizenkilenc éves, apját megalázzák, első „szerelme”, barátnője, Emese disszidál, az egyik fiú, aki – bár nem tetszik Magának – udvarolni próbál, mártírhalált hal. Mit ír akkoriban? Hogy néz szembe ezzel a csüggesztő reménytelenséggel? Vagy volt remény?

– Van bennem valami kemény mag. Ami nem elválasztható a hidegségtől mint szakmai erénytől. Tudtam, hogy tovább akarok tanulni, tudtam, hogy költő és műfordító akarok lenni. Tudtam, hogy van tehetségem hozzá. Az orvosegyetemről könnyen lemondtam, bár ezért tanultam annyi biológiát és fizikát. Lelkileg is készültem az orvosi pályára, lásd a megnyúzott nyúltetem tanulmányozását a hentesboltban. Hadd idézzem Rilket: „A Képek Könyvével foglalkoztam (ma végre elküldtem), s ez, ha nem is szó szerint a munkámban, de azért mégis felhevített, ez mégis csak olyasmi, amit minden hidegségem után is értékelni tudok” – írta 1889-ben a feleségének. Levelében az *Új versek* tárgyiasására utaló hidegség néven nevezése hálával tölt el ma is. Csakúgy, mint Pascal utalása Montaigne hideg szívére. Mert túlzott, szinte szlávos érzelmességem ellensúlyozására szükségem volt a hideg szívre. Nélküle nincs tisztánlátás, a belőle áradó didergés fájdalommal tölti meg az írást, felébreszti az olvasó riadalmát, sajnást hagy hátra, akárcsak ha ütés érte volna.

Ha volt rejtegetni való, de mégis felszínre törekvő szándék bennem, biztosan annak a felismeréséből következett, hogy lehetetlent kívánok: azt, hogy megértsenek és elfogadjanak. „A Kreatúra könyörög, (...) megadja magát / A Kreatúra, Az-Ami / könyörög, mutatja magát” – írja Pilinszky¹⁹ –, és így képzelem én is a befogadás és a kimondás működését. A kisgyerekként átélt háború, a pincében töltött hetek, az azt követő évek kellettek ahhoz, hogy az igazság kényszeres keresése kialakuljon bennem, vagy nem is tudom, talán kisgyerekkoromtól jellemzett az igazság kimondásának kényszere.

Emlékszem, egyszer anyám visszaküldte a felpár kesztyűjét újra és újra elvesztő nővéremet a havas utcára, hogy keresse meg (pesztonkánkknak közben odaintett, hogy menjen utána), én azt hittem, hogy egyedül indul majd el a sötét és havas utcán. Zokogva tiltakoztam, azt vágtam a szemébe annak, akit a világon a legjobban szerettem, hogy „neked nem való gyerek!”. Hálám a későbbiekben apámnak is (és kedvenc szerzőinek, mondjuk, Arisztotelésznek), aki az igazságosságot a legfontosabb erények közé sorolta. Talán a családunkat érő s egyúttal mindenkit érintő elnyomottságunk tudata váltotta ki bennem a kimondás kényszerét. Továbbá a megfogalmazás és kimondás gyönyöre. Amiért vigasztaló vagy éppenséggel életkedvet ébresztő multság ma is Thomas Bernhardot, Kafkát vagy Baudelaire-t olvasnom. Ezért nyűgözött le annak idején Shakespeare 129. szonettjében,²⁰ és leginkább a sorok között, és nem a szavak jelentéséből kiszűrhető visszautasítás, a szellem elborzadása a test fölött (ráadásul a férfi szellemé a női test felett). Ezért vonz épp a fenti szonett fordítójának, Szabó Lőrincnek híres-hírhedt verse, a *Semmiért egészen* brutális őszintesége, hiszen nem kívánhatjuk, hogy az olvasó, így én is, egyetlen lépést se

¹⁹ „A Kreatúra könyörög, / leroskad, megadja magát”, Nagyvárosi ikonok, in: *Nagyvárosi ikonok. Összegyűjtött versek 1959–1970*, Szépirodalmi, 1970.

²⁰ „A szellemet mocskokban tékozolni / Kéj, amíg tesszük; s már előtte kéj, / Becstelen, gyilkos, véres, szörnyű, talmi, / Vad, állati és hazug szenvedély; // Mihelyt élvezted, már csömöre éget; / Észbontó inger, s mihelyt megkapod, / Észbontó undor, mint lenyelt csalétek, / Mely őrjíti, akit csábított; // Őrjít, ha elérted, s ha csak kívánod; / Vágyd, élvezd, ott hagyd: érzed viharát; / Próbálva áldás, kipróbáltan átok; / Előbb ígért üdv, aztán délibáb. // Mindezt tudjuk; de kerülni ki tudja / A mennyországot, mely e pokol útja?” In: *Shakespeare szonettjei*, ford. Szabó Lőrinc, Franklin, 1948.

tegyen a szakadék szegélyén, úgy élje át a katarzist, hogy közben nem görbül egyetlen haja szála sem.

– Ezzel válaszolt az első beszélgetésünk felvetésére is Szabó Lőrinc kapcsán. És én el is hallgatok most.

– Ne hallgasson el, inkább válaszolok a kérdésére a „hétköznapi” reménytelenséggel kapcsolatban is. Vendéghallgatóként bejártam a Színművészeti Főiskola dramaturgiaóráira és az ELTE spanyol-olasz szakára. Szüleim nagylelkűségének köszönhetően nem kellett nyolc órát dolgoznom valamilyen hivatalban. Csaknem boldog voltam. Az egyik dramaturgiaórán Gorkij darabjáról volt szó, az *Éjjeli menedékhelyről*, viszont a darabot egyedül én láttam, összeszedtem hát a bátorságomat és válaszoltam Gyárfás Endre²¹ levegőben lógó kérdésére. *Jé*, mondta Molnár Gál Péter,²² aki arról volt nevezetes, hogy közkívánatra krokodilkönnyeket ont, *te tudsz beszélni? Azt hittük eddig, hogy néma vagy*. Csak mellékesen: később, a rendszerváltás után tudtam, tudtuk meg, hogy ő a színházi világ egyik legismertebb besúgója volt.

²¹ Gyárfás Endre (1936) író, költő, tanár.

²² Molnár Gál Péter (1936–2011) színikritikus, újságíró, dramaturg, színháztörténész.

A VÁKUUMTÓL A KARTONFIGURÁIG

A szerephagyományt felforgató drámai-színpadai testekről

Nem látják, de nézik.

A színházi előadás befogadásában a vizualitás a meghatározó mozzanat, ám a közönség, nézők, kritikusok, politikai aktorok bár ugyanazt nézik, nem ugyanazt látják. Abban a szempontban, hogy mit látnak, számos tényező játszik szerepet. Ezek közül a továbbiakban a színre vitt test különböző megjelenéseivel és ezek recepciójával foglalkozom, néhány reprezentatívnek tekinthető példán keresztül. Nem történeti áttekintésre törekszem, hanem felvillantok egy laza tipológiát, az elmúlt bő fél évszázad magyar színházi előadásiból és drámairodalmából véve példákat.

A test és a látás, illetve a látott test a folytonos alakulás állapotában van – különösen igaz ez a színházra. E metamorfózisra is vonatkoztatható Merleau-Ponty megállapítása, miszerint „a széteszlás és a megszűnés azonnal egy új megjelenésnek adja át a helyét”.¹ Másutt arra hívja fel a figyelmet, hogy „[a] dolgok és a test viszonya különleges, teljesen egyedi: testünk idézi elő, hogy olykor leragadunk a látszatoknál, de neki köszönhetjük azt is, ha néha mégis sikerül eljutnunk magukhoz a dolgokhoz”.²

Hatalom és test kapcsolatáról gyakran Michel Foucault ide vonatkozó elemzéseivel találkozhatunk, aki a hatalomnak az alávetettek irányuló és a peremvidéken megmutatózó működésének vizsgálatát szorgalmazza. Mint írja, „a hatalmat nem a szabályozott és legitim formáiban, nem a középpontban kell elemezni”.³ Tegyük mégis azt, amitől Foucault eltanácsol bennünket, és vegyünk szemügyre olyan drámai-színházi példákat, amelyekben ez a felsőbbség megmutatkozik.

Örkény István *Pisti a vérzivatarban* (1969/1979) című drámája II. részének kezdő jelenetei a II. világháborút követő éveket idézik meg. „Vége a háborúnak! Felszabadult az ország!” – mondja Rizi.⁴ Kezdődik egy új korszak, amelynek kezdetén Pisti mint vákuum születik meg. Testetlenül, a hiányával van jelen, és a hamarosan bekövetkező – forradalmi minak titulált – korszakban (melyről a Tevékeny kijelenti, hogy „a forradalom legfőbb akadálya az ember”⁵) egyszer csak ott találjuk e láthatatlan szereplőt a hatalom csúcán, fenn valahol a magasban. A színen lévőket ütemes tapsal köszöntik: „Pisti, Pisti, Pisti!” skandálják. A Tevékeny pedig kiadja az utasításokat, és a Szőke Lány a következőket jelenti: „Egy utcát, egy habos tortát, egy stadiont és egy vörös bort neveztek el Pistiről. Valamint a bécsi szeletet ezentúl Pisti szeletnek hívják”.⁶ A Tevékeny újabb utasítást ad:

¹ Maurice Merleau-Ponty: *A látható és a láthatatlan*, ford. Farkas Henrik és Szabó Zsigmond. Budapest – Szeged, L’Harmattan – SZTE, 2007, 54. – kiemelés az eredetiben.

² Uo., 20.

³ Michel Foucault: *A hatalom mikrofizikája*, ford. Kicsák Lóránt, in: Uő.: *Nyelv a végtelenhez*, Debrecen, Latin Betűk, 1999, 307–330., 321.

⁴ Örkény István: *Pisti a vérzivatarban*, in: Uő.: *Drámák*, Budapest, Szépirodalmi, 1982, II. 230.

⁵ Uo., 237.

⁶ Uo., 238.

„Több millió gipszből öntött, hatszor hat centiméteres szoborra van szükség”.⁷ Pistiben pedig már az egész országban mindenki hisz – egyetlen ember kivételével.

A hatalom csúcán lévő vákuumPisti pontosan illeszkedik a mű dramaturgiájába, amely a felcserélhetőségre és a behelyettesíthetőségre épül. Itt sem a hatalmat úrként „megtestesítő” személy kiléte a lényeg, hanem a struktúra, amely önmagát épp a benne lévő hatalmi pozíciók behelyettesíthető betöltésére alapozza, és ezért tud folyamatosan, változásában is permanens módon fennmaradni. A személyi kultusz groteszk képét megrajzoló Örkénynek arra is van gondja, hogy a láthatatlan láthatóságának kérdését szóba hozza. Amikor a Szőke Lány a valahol a magasban található Pisti hollétét fürkészi, szomorúan konstatálja, hogy „hiába meresztem a szemem. Én őt nem jól látom”. A Tevékeny erre így válaszol: „Csak magára vessen. Miért a saját szemével nézi, kedvesem?” A Szőke Lány visszakérdez: „Hanem hogyan? Tessék megmondani”. Erre a Tevékeny így felel: „A többiekével”.⁸ Ez a párbeszéd a dráma eredeti, 1969-es, betiltott változatában szerepel, az 1979-es engedélyezett (azaz cenzúrázott) változathoz hiányzik.

A *Pisti a vérzivatarban* kulisszák mögötti történetéről negyven könyvoldalnyi dokumentum olvasható az 1982-es háromkötetes Örkény-drámák kiadásban.⁹ Ezekben az író egyértelműen közli, hogy a vákuum-jelenet a Rákosi-korszak ábrázolása. Másutt erről a jelenetről kijelenti, hogy a létra – amelynek a vákuumPisti a tetején foglal helyet – „nem a szocializmust jelképezi, ami teljesen világos a szövegből, hiszen a létra tetején ülő, nem létező »Pistit« ünneplik, órála neveznek el utcát, és öntenek milliószámra szobrokat. A végén pedig lerázzák a létra tetejéről”.¹⁰ Furának tűnhet ez a magyarázat, de itt Örkény voltaképpen a Rákosi-korszakot választja le a Kádár-korszakról azzal, hogy az előbbi elhatárolja a szocializmustól. Ez a magyarázat (vagy inkább magyarázkodás) „Javítási javaslatok” címen szerepel, azaz az író itt hatalmi pozícióban lévő személy(ek) kifogásaira reagál, amikor például az idézett védekezést megfogalmazza.

De vajon mit láttak a drámabeli jelenet Pisti-kultuszát éltető, tápláló alakok (élükön a Tevékenyvel), és mit látott vagy nem látott a Szőke Lány, és mit láttak a *Pisti* cenzorai? Erős a gyanúm, hogy a jelenetben szereplők, akik a vákuumPistit éltetik, és az 1969-ben (meg a következő évtizedben) a darabot betiltók ugyanazt látták, vagy valami lényege szerint egyezőt. A vákuumPisti üressége a propagandára és manipulációra épülő hatalom testetlen üressége. Egy olyan hatalomé, amelynek gyakorlói nemlétező dolgok (tények, jelenségek, folyamatok) létezését állítják, láthatónak állítanak be egy hazugságokból felépített világot. Ennek a hatalomnak a látás a legnagyobb ellensége. Azzal, hogy a Szőke Lány nem látja vákuumPistit (amit némi eufemizmussal úgy fogalmaz meg, hogy nem jól látja), veszélyezteti a hatalom önállóságát. Mivel ennek a fajta hatalomnak uniformizált alattvalókra van szüksége, akik minden hatalmi közlést és cselekvést elfogadnak. Azaz olyanokra, akik nem látnak, nem látnak át a propaganda és a manipuláció léttelen világot barkácsoló rendszerén. Ahogy vákuumPisti is a maga léttelen, identitás nélküli voltában bármikor és bárkivel behelyettesíthető, épp így ennek a hatalomnak ugyanilyen alattvalókra van szüksége. Akik nézik mindazt, amit a hatalom eléjük tár, és azt látják, amit – ahogy a Tevékeny fogalmaz – a többiek szemével látni lehet, de semmi esetre sem a saját szemükkel. Hiszen az fenyegetést jelent a rendszer számára.

Örkény István *Pisti a vérzivatarban* című drámájának ez a jelenete, amely nem általában a hatalom, hanem az önkényuralom néhány sajátosságát viszi színre, a hiányként, itt-nem-létként középpontba állított testetlen Pisti alakjával, nemcsak a megidézett Rákosi-korszakról, hanem a Kádár-korszak hatalmi jellegéről is mélyreható képet fest. Örkény az

⁷ Uo., 238.

⁸ Örkény: *Drámák*, 682.

⁹ Uo., 585–625.

¹⁰ Uo., 592.

1969-es *Pisti*-ben úgy próbál paktumot kötni a befogadóval, hogy az a Szőke Lány nézőpontját kövesse, de nem kalkulál azzal, hogy az önkényuralom képviselői – mint az efféle hatalom gyakorlói – pontosan tisztában vannak azzal, hogy mit művelnek. Ebben az esetben azzal, hogy folytatói a Rákosi-korszak hatalmi működésének, amit tagadnak ugyan, de épp a betiltással leplezik le önmagukat. Örkény az említett „Javítási javaslatok”-ban a jelenet védelmében érvek nélkül magyarázkodik. Ezt írja: „Lehet, hogy van valahol egy félreérthető mondat, de én ilyent kétszeri elolvasás után sem találtam; ha mégis volna, szívesen törölöm, mert ellenkezik az írói koncepcióval”.¹¹ Amit végül majd töröl, az nem egy mondat, hanem ez a fent idézett párbeszéd arról, hogy mit is kell(ene) a Szőke Lánynak – a hatalom elvárása szerint – látnia. Az a tény, hogy ez a részlet kimarad az 1979-es változathoz, igazolja, hogy a cenzúra kifogásolta a vonatkozó dialógust, és Örkény ki is hagyta a bemutató érdekében.

A *Pisti a vérziatarban* említett jelenetében egy hiányzó test és a hozzá való viszonyok hozták mozgásba a hatalmi működést, megakadályozva a darab színrevitelét, azaz, hogy a performativitás közegében reflektálhasson a korszak uralmi sajátosságaira (persze a darab más mozzanatai ellen is kifogást emelve). A következő példában azt láthatjuk, hogy a korszak (az 1970-es évek) egyik magyarországi bemutatója egy teljesen konkrét testazonosítást, megfélemlítést hajt végre az eredeti mű központi alakjain.

1977. február 11-én került sor Alfred Jarry *Übü király* című 1896-os darabjának első magyarországi kőszínházi bemutatójára a Pécsi Nemzeti Színház nagyszínpadán. Az előadást Paál István rendezte, aki akkor a társulat tagja volt (1975-től 1977-ig). Ebben a minőségben ez volt az utolsó pécsi munkája. Jarry *Macbeth*-paródiaként is értelmezhető drámája nyersen és durván, poézismentesen állítja elénk a hatalomvágy brutális eszközökön keresztül történő beteljesítését, amikor nem képességeik nyomán privilegizált alakok, hanem infantilis, primer ösztöneik által vezérelt tahók törnek pozícióra. Paál egészen direkt módon osztályozza és azonosítja a Jarry darab két főszereplőjét, Übü Papát és Übü Mamát, amikor patkányként viszi őket színre.

A házaspár patkány mivolta nem pusztán a testüket borító szőrös jelmez révén kap kifejezést. Az előadásban minden patkányperspektívából látszik. A színpadkép ugyanis a patkány testméretéhez és nézőpontjához viszonyítva óriási méretű épület- és utcacészlelet ábrázol. Egy házsarkot, kétoldalt hatalmas lefolyócsővel, a ház előtti járdán csatornanyílással. A patkányként színre lépő színészek ezeken a nyílásokon át közlekednek. Übüék patkányként való ábrázolása nem nélkülözi a didaxist. Nem ez az előadás egyetlen könnyen megfejtendő analógiája. Übü papa a darab során gyakran használt két eszközét, a pfinánckardot és a szaharvágót az egyik jelenetben egymást keresztezve a feje fölé emeli, és a két tárgy úgy néz ki, mint a sarló és kalapács. A zárójelenetben, amikor hajóval menekülnek a Balti-tengeren, egy ponton Übü papa átveszi a parancsnokságot, és a következő utasítást adja: „Kormányt jobbra! Kormányt balra!” A két mondat között azonban Übü papa elővesz egy kis piros könyvecskét, és abba (mint párttagkönyvbe) pillantva módosít az irányon, azaz nem jobbra, hanem balra. Míg a színrevitel patkányperspektívája és patkányvá degradált hősei a bemutatót követően változatlanul megmaradtak, ezek az említett esetek a pfinánckarddal és a hajó irányával kikerültek az előadásból. Magam a főpróbán még láttam ezeket, de a másnapi bemutaton már mindkét fricska kimaradt az előadásból.

A bemutató Cseh Tamás prólogjával kezdődött, aki a függöny előtt elénekelt Jarry *Az agyatlanítás nótája* című versét. Majd ezt néhányszor újra előadta, kezdeti frakkjából mindinkább lerongyolódva, végül a csatornanyílásból lemeztelenedve előbújva. A dalnokot is magába olvasztotta a csatornalények csatornavilága.

¹¹ Uo., 593.

De vajon mit kezd a kritika ezzel a nyilvánvaló, látványként eleve evidens megfeleléssel, hogy a hatalomra törő tahók, azok patkányok? Tanulságos az a distinkció, ahogyan az előadásról részletes beszámolót író Mihályi Gábor igyekszik leválasztani a produkciónak ezt a rétegét az akkori (1977-es) jelen hazai hatalmi-politikai rendszeréről, és máshova delegálni a színpadon láthatót, hogy a cikk olvasói ne azt lássák az előadásban, amit az egyébként teljesen világosan demonstrál. Érdemes hosszabban idézni.

„A rendező elvont történelemfilozófiai, etikai mondanivalója, az übüség morális bírálata nem fordítható le vagy át a »politikai kabaré« nyelvére. Nincsenek kulcsok. A nézők kísérlete, hogy napjaink vagy a közelmúlt eseményeire aktualizálja a látottakat, egyes elhangzó mondatokat, óhatatlanul zsákutcába vezet. [...] A csatorna világában csak negatív szereplők mozognak. [...]

A nézőtérre érkező közönséget, ezúttal Paál rendezéseitől eltérően, leeresztett függöny várja. Hangsúlyt kap a nézőtér és a színpad elválasztása. Ami a színpadon lejátszódik, az nem a nézőtér valósága, hanem csak egy történelemfilozófiai lehetőség. Méghozzá egy olyan lehetőség, amelynek nem szabad bekövetkeznie. A színpadi előadásnak éppen az a katartikus célja, hogy az Übü-világ felmutatásával, leleplezésével, a valóság következmények nélküli, játékos átélésével segítsen a magunkban rejtőző übüség felismerésében és kiátkozásában.”¹²

A kritika a következő sorokkal zárul: „Paál rendezése már a bemutatón is megosztotta a közönséget. A modern irodalmi és színházi törekvésekben tájékozottabbak, főleg a fiatalok lelkes tapssal fogadták az előadást. A klasszikusok tiszteletéhez szokott, a hagyományos színház emlőin nevelkedett nézők viszont szembetűnően zavartan feszengtek helyükön, alig tapsoltak, volt, aki már előadás közben elment. Valószínűleg úgy érezték magukat, mint elődeik Párizsban, nyolcvan évvel ezelőtt.”¹³

Mihályi nyilvánvalóan az előadás védelmére kel, érvelése apologetikus, elutasítja a látottak befogadói aktualizálását, azaz a saját tapasztalatokra történő lefordítását, ehelyett valamiféle univerzális, elvont közeget jelöl meg, amelyre az előadás vonatkozatható. Ennek a „semmi köze mihozzánk” érvelésnek a meghökkentő mozzanata, hogy az előadás azért nem a nézőkről szól, mert használja a függönnyt. Aminek mindjárt ellent is mond, amikor azzal folytatja, hogy a színpadi történések „játékos átélésével” önismeret-hoz juttatja az előadást a nézőt. A cikkhez epilógusként kapcsolódó beszámoló a közönség reakciójáról (csillag választja el a szövegtörzstől) igazolhatatlan feltételezésekbe bocsátkozik a nézők iskolázottságáról és ízléséről, amivel épp azt a kérdést kerüli meg, amivel az előadást is védeni véli az előzőekben. Mert ebben a megosztottságban nem lehet nem feltételezni azt, hogy a befogadói reakciók a fennálló rezsimre vonatkoztatott, azt elutasító és azt elfogadó attitűdök alapján is magyarázhatók. Mihályi Gábor írása jól illeszkedik abba a kritikusi magatartásba, amelyet Herczog Noémi az ügyvéd-kritika fogalmával jellemez a Kádár-kori színikritikát elemző kötetében. Az ügyvéd-kritika „a hatalom szempontjából problematikus műalkotást jellemzően védelmezi”.¹⁴ A Paál-rendezés patkányai tehát nem az itteni hatalom lévő, hatalombitorlók, hanem valamilyen téren és időn kívüli, történelemfilozófiai példázat alanyai. A patkánytestbe bújt Übük nem rólunk szól. A védelmező kritika 1977 májusában jelent meg. Akkor a színház már nem játszotta az *Übü királyt*, és az évad végével Paál István távozott a Pécsi Nemzeti Színháztól.

Paál Pécsről Szolnokra ment, ahol számos jelentős rendezés fűződött a nevéhez. Ezek egyikét a jelen elemzés szempontjai okán választottam. A színházi testhasználat egyik meghatározó mozzanata az a kiindulópont, hogy egy szerep melyik, illetve milyen színészre van kiosztva. Már a szereposztás is értelmezés, és a testi attribútumok felhasználá-

¹² Mihályi Gábor: *Übü király, az avantgarde klasszikusa?*, *Színház*, 1977/5, 24–28., 26.

¹³ Uo., 28.

¹⁴ Herczog Noémi: *KUSS! Feljelentő színikritika a Kádár-korban*, Pécs, Kronosz, 2022, 133.

sa, működtetése meghatározó tényezője egy-egy előadás performativitásának. Akkor is, ha a színre lépő személy teste a maga fizikai adottságaiban, változatlanul, nem módosítva kerül játékba, és akkor is, ha a színész saját teste a szerep kapcsán protézisekkel, maszkokkal, viselettel stb. módosul. A kiválasztott példa egy szerephagyomány felforgatását jelentette, amikor Paál István az 1981. december 11-én Szolnokon bemutatott *Hamlet* esetében a címszerepet Kovács Lajosra osztotta. A szerephagyomány domináns példáiban a Hamletet alakító színésznek a szerephez társított karakterjegyei az intellektuális, melankolikus habitus, a vékony testalkat, nemegyszer a „szőke dán” képe.

Az előadás hatástörténeti áttekintésében is megfogalmazódik, hogy „a Hamlet szerepét játszó Kovács Lajos sem megjelenésében, sem játékstílusában nem hasonlít a 60-as években Gábor Miklós által ikonikus alakká formált, Lawrence Olivier-módra szőke parókat viselő törékeny, vagy a 70-es évektől megjelenő atletikus, haragos, fiatal Hamletekre (Székhelyi József Ruszt rendezésében, Cserhalmi György Bódy Gábor rendezésében)”.¹⁵ A szereposztás és az alakítás nyilván az előadás egészének kontextusában értelmezhető, de előbb összpontosítsunk a Kovács Lajosról szóló leírásokra.

Az előadásról részletes elemzést író Nánay István a címszereplőről a következőket fogalmazza meg. A koncepcionális hangsúlyok és a dramaturgiai beavatkozások nyomán „nem egy magányos hős, hanem Ophelia–Hamlet–Horatio generációjának tragédiája kerül az előadás középpontjába. A generáció reprezentánsa természetesen Hamlet. Kovács Lajos dán királyfia minden ízében és tökéletesen ellentéte mindannak, amit környezete megtestesít. Nemcsak szerepe szerint. Játékmódjában, a feladathoz való viszonyában is különbözik színésztársaitól. [...] Kovács Lajos kivételes emberi és színészi érzékenysége ellentétben van robusztus természetével, súlyos mozdulataival, rekedtes hangjával. Nem annyira az intellektuális figura hangsúlyozódik a szerepformálásában, mint inkább a nonkonformizmus, a környezetétől való különbözősége, kívülrállása és egyedülvalósága. [...] Olyan felzaklató, a színpad kereteit szétfeszítő a színészi jelenléte, hogy a hatalmas szöveggel való birkózását, az alakítás közvetlenül észlelhető eszközeinek kiütközését is már-már felejtetni tudja. [...] Kovács Lajos és a rendező úgy gazdálkodott a színész energiáival, hogy nem a szerep ívének, hanem a figura konstans magatartásformájának, a sajátos színészi létezés-mód feltételeinek és körülményeinek megteremtését tekintették elsődlegesnek”.¹⁶

Koltai Tamás pedig a következőképpen jellemezte Kovács Lajos Hamletjét: „Kovács lomha, darabos, nyers erejű és lassú belső ritmusú Hamlet. Csakugyan »megérzik rajta a vad íz«. A legkevésbé sem »udvarfi, hős, tudós« [...], hanem romlatlanul, faragatlanul és korszerűtlenül becsületes bolond. [...] Kiszámíthatatlan, hogy mit fog csinálni a következő pillanatban. Megértjük zihálásait, hirtelen ritmusváltásait [...] megértjük, hogy a tudatos és ösztönös, szigorúan megkomponált és elveszette dekoncentrált színészi pillanatok összességükben robusztus egysége egy hajthatatlan, hajlíthatatlan, a világ manipulációit fölfogni is képtelen, hozzájuk alkalmazkodni végképp alkalmatlan jellemet teremt. Akit nem lehet lassan felőrölni. Akit meg kell semmisíteni”.¹⁷

Amiről az idézett írások nem tesznek említést, azok Kovács Lajos testének azon sajátosságai, hogy a homloka fölött jól láthatóan kopaszodik, az előadás egyes részeiben nyitott zubbonyban látható, amikor szőrös mellkasa és kövérkés hasa is látszik. Ezek a testi adottságok olyan szubverzív mozzanatok, amelyek kibillentik a Hamlet-képet a megszokott kereteiből. És nemcsak vizuálisan, hanem az előadás rendezői koncepciójával összefüggésben is. Paál István értelmezésében a drámabeli történések mozgatója, az esemé-

¹⁵ Schandl Veronika: *Paál István: Hamlet (2014.6), 1981*, hozzáférés: 2022. 10. 09., <https://theatron.hu/philther/hamlet-2/>

¹⁶ Nánay István: A manipuláció csapdája – Hamlet Szolnokon, *Színház*, 1982/3, 18–22., 21.

¹⁷ Koltai Tamás: „Rút cselg gyanítok...” Shakespeare: Hamlet, in: *Uő.: Színváltozások*, Budapest, Szépirodalmi, 1986, 58–59.

nyek manipulálójá Polonius, az államgépezet feje. Besúgók és megfigyelők hálózata a helsingöri udvar, az első jelenet Szellemét például – Polonius utasítására – a Színész király alakítja, és így tovább. Nem szükséges itt a koncepció következetlenségét hangsúlyozni, azt, hogy mivel Polonius a dráma közepén, a III. felvonás 4. jelenetében meghal, ezért az ez utáni történeteknek nem lehet a manipulátora. Választott szempontunkból fontosabb az, hogy ez a Hamlet-alak „nem a szőke fürtös »intellektuális«, tette képtelen álmódzó; megjelenésében, érzékenységében, őszinteségében, minden megnyilatkozásában gyökeresen eltér az őt körülvevőktől”.¹⁸ A Kovács Lajosban megtestesülő Hamlet-figura nem egy tanulmányait befejezni képtelen harmincéves egyetemista, nem egy kifinomult entellektüel, aki állandóan a könyveket bújja („szó, szó, szó”). Nem egy olyan értelmiségi tehát, akitől az önkényuralomnak nem kell tartania. A figurából sugárzó nyersség, faragatlanság, indulatvezéreltség őt nem hercegnek, hanem a rendszerrel szembe szállni képes lázadónak mutatja, aki e tulajdonságai révén jelent fenyegetést az elnyomó rezsimre. Alkata olyan, amire még Gertrude sokat vitatott szavait is el tudjuk fogadni, amikor a Laertessel folytatott párbajban így szól Hamletről: „Tikkad, mert kövér”.¹⁹ A Kovács Lajos alakában és habitusában rejlő potenciált Paál István olyan erősnek és szuggesztívnek találta, hogy a *Hamlet* kiválasztása során nem a drámához keresett szereplőt, hanem a színész miatt rendezte meg a darabot. Paál egy interjúban a következőt mondta erről: „Talán eszembe se jut a Hamlet, ha nem találkozom egy teljesen deviáns, rendkívüli fickóval, Kovács Lajossal”.²⁰ Rajta keresztül sokkal élesebb kritikát fogalmazhatott meg a fennálló rezsimről, mint a szereposztási hagyomány folytatójaként tehette volna.

Jeles András 1980-as évekbeli színházi (és filmes) munkái is szoros kapcsolatban állnak az itt tárgyalt témával, a hatalom és a test, az előbbi által az utóbbit korlátozó és eltorzító működés színrevitelével. E helyütt az 1985-ös *Drámai események* című munkáját érintem, de ehhez szükséges kitérni az előadásban felhasznált szöveg és hagyománytörténete ismertetésére is.

A Monteverdi Birkózókörrel színre vitt – eredeti címén *Szélvihar* című – Dobozy-darabot 1985-re már a feledés homálya fedte be, de 1957-es megírása és 1958-as bemutatója után még éveken át jelentős műként kanonizálta a Kádár-korszak kultúrpolitikája. A színházi intézet műhelyében készült *A színház világtörténete* című kötet például az alábbi kontextusban tett említést a *Szélviharról*: „A tematikus, sematikus követelmények megszűnésével a magyar drámairodalom nagyszabású történelmi önvizsgálatba kezdett. A késedelem nélkül bemutatott új művek aktualitása megragadta a közönséget, amely önsorsát látta újra peregni a színpadokon. Vészi Endre *Fekete báránnya* nyitotta meg a sort, ezt követte a Vígszínházban Mesterházi Lajos *Pesti emberek* című nagyszabású tablósorozata és Dobozy [sic!] Imre *Szélvihar* című, a közelmúlt eseményeit felidéző, a falu konfliktusait feltáró munkája”.²¹ Dobozy-nak ez volt az első darabja – mint Siklós Olga az 1945 utáni évtized drámaíról írott kötetében említi: „Dobozy Imre *Szélvihar*-jával avatott a Jókai Színház közérdeklődésű új drámaíró”.²² A darabot 1958. április 4-én („a felszabadulás ünnepén”) egyszerre mutatta be a budapesti Jókai és a szolnoki Szigligeti Színház, a műnek 1958–59 folyamán nyolc bemutatója volt.²³ A *Szélvihar* évtizedeken keresztül sze-

¹⁸ Nánay, i. m., 18.

¹⁹ Arany János fordítása. Az eredetiben: „He’s fat, and scant of breath”.

²⁰ Bérczes László: *A végnek végéig. Paál István*, Budapest, Cégér, 1995, 110.

²¹ Hont Ferenc (főszerk.): *A színház világtörténete I–II.*, Budapest, Gondolat, 1986, 2., bővített kiadás, II. 630.

²² Siklós Olga: *A magyar drámairodalom útja 1945–1957*, Budapest, Magvető, 1970, 384.

²³ A színházi adattár szerint, hozzáférés 2022.10.15. https://szinhaztortenet.hu/results/-/results/page/a01fa046-686e-4d92-a5af-228aaeeadb71/solr/1/24/compound/publishDateOrderString_ASC?p_auth=HxWEDE8i#displayResult

repelt a *Mai magyar dráma* című középiskolás drámaantológiában számos kiadásban, és megjelent a szerző *Ősztől tavaszig* című drámakötetében is.²⁴

A *Szélvihar* 1956 októberének eseményeit nemzeti tragédiaként, és a hatalomra került új politikai rezsim érdekében, nézőpontjából látatja. A műről az 1974-es kiadás a következő összefoglalást adja a borító fülszövegében: „Hogyan álltak helyt e nehéz időkben a magyar falu legjobb emberei, hogyan védtek meg a szocialista tulajdont, hogy folytatták tovább az életet a vihar utáni napokban?” A darab középpontjában álló egyszerű falusi embereket a mű ellenforradalmi manipuláció áldozataiként mutatja be. A darab művészi és műfaji értelemben nem dráma. Az információk zömét a szerzői instrukciók hordozzák, az alakok között nincs viszonyrendszer. Az ő drámabeli szerepük az, hogy ideológiai ki nyilatkozatokat tegyenek, és nem az, hogy egymással kommunikációt folytassanak. A darab egésze sem más, mint politikai deklaráció, amelyet sematikus társadalomszerkezettel és didaktikus elemekkel fejez ki a szerző. A darab középpontjában egy apa és fia eltérő, ellentétes véleménye áll az 1956 októberében zajló eseményekről. A fiút a darab úgy festi le, mint akit „ellenforradalmárok” (ex-burzoá emberek) manipulálnak, aki kel lőképpen naiv és tapasztalatlan ahhoz, hogy higgyen a szocialista rendszer ellenségeinek. Az apa próbálja meggyőzni a fiát, hogy számukra ez a legjobb világ, de a fiút a társadalmi ellenségek megtévesztik.

Bár a *Szélvihar* mellett további darabok is érintették vagy tematizálták 1956-ot (így mindenekelőtt Darvas József *Kormos ég* című drámája vagy érintőlegesen Mesterházi Lajos *Pesti emberek* című darabja – egyébként árulkodó módon mindkettő szerepel a már említett diákantológia egyes kiadásaiban), Dobozy műve azért érdekesebb a többinél, mert 1985-ben Jeles András színre vitte a *Szélvihart*, *Drámai események* címmel. Noha az előadás során a Dobozy-mű valamennyi szava elhangzott – az instrukciókat is beleértve –, a színházi esemény mégsem tekinthető a *Szélvihar* előadásának. A színrevitel a darab ürességét, hazug mivoltát, manipulatív természetét tette láthatóvá. Ezzel a színházi átér telmezéssel Jeles a kommunista rendszer és a hivatalos (udvari) művészet embertelen és torz természetét demonstrálta.

A Dobozy-mű színházi eszközökkel végrehajtott dekonstrukciója, a cselekvéseknek a szavaktól történő elválasztása, a szöveg disszeminálása, az alkalmazott artikulációs, mimikus és gesztikus eszközök a darab bizarr ürességét jelezték, anélkül, hogy az előadás során közvetlen politikai utalásokra vagy megnyilatkozásokra került volna sor. Azzal a színházi jelrendszerrel, amellyel a rendező a szöveget ellenpontosította, átfordította, azzal nyilvánvalóvá tette – legalább az észlelés, az érzékelés szintjén –, „hogy a modern korszak apologetikus [...] művészete bizonyos esetekben a hazugságnak olyan fokozhatatlan stá ciónjára érkezik, ahol a valótlanágnak önkéntelenül is kifejező, leleplező ereje van, végső- kig fetisiztikus, hazug voltában az igazságot halljuk”.²⁵

A darab instrukcióit fekete kosztümbbe öltözött manöken suttogja mikrofonba, mintha egy folyamatban lévő divatbemutatóról adna tudósítást, vagy mintha rádióközvetítést adna egy színházi előadásról. A falusi szereplők rongyokba vannak öltözve, és az énekbe- szédell rokon artikulációival kommunikálnak. Az előadásban – a darab sajátosságaival egyező módon – nincsenek személyközi viszonyok, Jeles sem hoz létre relációt a színpadi alakok között. Az egész produkció inkább operai jellegű, egyrészt a stilizálás, másrészt az időkezelés (a „lassú színház” jelleg) miatt. A színpadkép statikus, a szereplők lassan vagy alig mozdulnak, a gesztusok repetitív jellegűek. Az előadásban alkalmazott kellékek kö zött mezőgazdasági szerszámok, politikai jelképek (vörös csillag) egyaránt szerepelnek.

²⁴ Így például: *Mai magyar drámák*, Budapest, Szépirodalmi, 1965; illetve: Dobozy Imre: *Ősztől tava- szig*, Budapest, Szépirodalmi, 1974.

²⁵ Balassa Péter: *Drámai események: félelem és részvét a nyolcvanas évek művészetében*, in: Uő.: *A másik színház*, Budapest, Szépirodalmi, 1989, 287–305., 288.

A test-kérdés kapcsán kiemelendő, hogy az előadásban „a szereplők szedett-vedett, sem egymáshoz, sem a darab fiktív idejéhez, sem az előadás korához nem passzoló, elnyújt, néhol szakadozott ruhadarabokat viselnek; ezeket viszont több rétegben is, néhányan kitömött figuráknak hatnak”.²⁶ Az öltözékekkel eltorzított testek mellett a testi megnyilatkozások verbális és fizikai regisztere is torzul. A szereplők időnként tablóba rendeződnek és „dermedt mozdulatlanságba” (Schuller) merevednek. „Az előadás fő szervezőelvévé a látvány és a hang, valamint a szöveg értelmi-érzelmi dimenziói és az előadás akusztikus rétege közötti diszkontinuitás válik.”²⁷ A *Dramai eseményekben*, miként Jeles későbbi színpadi munkáiban, a koherens és kongruens színpadi jelenlét és teremtett világ dekonstrukcióját tapasztalhatjuk. Megbontja a test-hang-dramatikus személy egységét, a test és a hang egységét, a képet és a szöveget montázsszerűen kapcsolja össze.²⁸

Intézményen kívüli (fél-amatőr, fél-professionális) volta miatt az előadást nem kőszínházakban, hanem alternatív helyszíneken, „szubkulturális” befogadói közegben játszották (bár magam például a kaposvári színházban láttam, valamilyen szokatlan „matiné” időpontban). A Dobozyt dekonstruáló Jeles a politikai rendszert szembesítette saját deklarált preferenciáival, a közösséggel (a tömeggel), amelyet az előadás valódi hőisévé avatott (zárójelbe téve az individuumot), a baloldalisággal, a politika mindent átítató voltával, és Dobozy szövegén keresztül (annak színházi jelek révén történő lebontásával) kibontotta és láthatóvá tette a rendszer egészének tartalom nélkülségét, öncélúságát. Mindezt a testhasználat, a kommunikációs regiszterek formabontó és felforgató alkalmazása révén, anélkül, hogy a színrevitelben sor került volna valamilyen aktualizálásra vagy politikai megnyilatkozásra.

Az 1990 utáni időszakból az első színházi előadás, amelyet érintek, az előzőektől eltérő módon kezeli a testkép eltérítését. Nem magukat a színre vitt testeket alakítja, változtatja át, hanem a testek percepciójába avatkozik bele. A *kínai* 1992 februárjában került színre a budapesti Katona József Színházban. A Halász Péter által írt és rendezett előadásnak a teljes címe: *A kínai, avagy ahogy a Katona József Színház színészei megpróbálják színre vinni A csodálatos mandarint*. A műsorfüzet tájékoztat arról, hogy a *kínai* bemutatója eredetileg New Yorkban volt, angol nyelven, 1985-ben. A mű egy 25 perces jelenetként illeszkedett a *Life and Death in New York City* című produkcióba, és később fejlődött önálló darabbá, amit 1987-ben a kettévált Squat Színházból a működését új néven folytató Love Színház keretében hozott létre Halász. A Katona színpadán bemutatott előadás tehát egy remake, ami számos jegyét magán viseli az öt évvel korábbi amerikai produkciónak. Mindez csak az előzmények szempontjából érdekes, itt nem összehasonlításra törekszem, csak jelzem az említett '87-es változat létét. A Franz Kafka, Sántha Ágnes és Anthony Nunziata szövegeinek felhasználásával készült, Halász Péter által írt és rendezett budapesti előadásban a színház mint a nézés helye provokatív felforgatásnak van kitéve, mivel a produkció a láthatóságot, annak mértékét, milyenségét korlátozza. Mintha csak Merleau-Ponty megállapításának színházon keresztüli igazolását kínálná, aki szerint „a látható test mintha önmagában befejezetlen és hiányos volna”.²⁹

A színház történetileg azzal az illúzióval szolgál, hogy rajta keresztül a láthatóvá tétel a szó észlelési értelmében is kiemelt pozícióban van jelen. A *kínai* azonban szándékolt korlátozást – a testre vonatkoztatva: csonkítást – hajt végre az észlelésen, amikor lehetlenné teszi a színre vitt testeknek a maguk egészében történő észlelését. Az előadás képi-leg és a narratív dramaturgia tekintetében is alkalmazza a *mise en abyme* kompozíciós

²⁶ Schuller Gabriella: A színészi test Jeles András rendezéseiben, in: *Alternatív színháztörténetek. Alternatívok és alternatívok*, szerk. Imre Zoltán, Budapest, Balassi, 2008, 337–352., 341.

²⁷ Uo., 339.

²⁸ Uo., 349.

²⁹ Merleau-Ponty, *A látható...*, 166.

technikáját. Az előbbi esetében azzal, hogy a produkció vizuálisan is megteremt a színház a színházban illúzióját, amikor az előadás kezdetén a szétnyíló színházi függöny mögött egy kicsinyített színházbelsőt látunk, egy vászonra festett – leengedett függönyű – színpadnyílást és körben az operai páholyokra emlékeztető nézőteret (a színpad felé forduló, hátulról ábrázolt nézői fejekkel). A belső színpadnyílás függőnye is szétnyílik ezután, és láthatóvá válik a színtér. Ekkor derül ki, hogy a színpadnyílás egy körülbelül másfél méter széles és egy méter magas „ablak”, amelyen keresztül a nézők a játéktérre látnak.³⁰

Ezzel a technikai megoldással, a színpadnyílás lekicsinyítésével az előadás képileg csonkolt testeket hoz létre. A szándékolt szövegromláshoz hasonló módon ezúttal a színpad médiuma, az emberi test vizuális hozzáférhetősége elé gördül akadály, a láthatóság akaratlagos korlátozása révén. A színre vitt csonka, kitakart testek kapcsán okkal juthat eszünkbe Samuel Beckett darabjainak világa, amelyben az életmű előrehaladtával az emberi test radikális felszámolásának, redukciójának folyamata következik be. Beckett azonban már magában a fikcióban csonkolja a színre vitt testeket – ami természetesen együtt jár azzal, hogy ezek a testek a percepcióban is csonkán mutatkoznak meg.³¹ *A kínában* csak az utóbbiról van szó.

Ez a fajta kicsinyített színpadi világ, amelyben az egész(ek) sosem, mindig csak a részlet(ek) látható(k), méretei révén szoros kapcsolatban van a bábszínház hagyományos műfajaival. Ugyanis ott is általában csak a részletek kerülnek a nézők szeme elé. A mozgatott bábok azok, amik láthatók, legyenek azok kesztyűs, pálcás, figurális bábok, tárgyjátékok stb., viszont rejtve maradnak a mozgatók, akiknek teste nélkül a bábok mozdulatlan, „élettelen” tárgyak maradnának csupán. (Természetesen vannak olyan – mind gyakoribb – színrevitelek, ahol a bábosok teljes mértékben láthatók, miközben a bábokat mozgatják, a mozgatót eleve láthatóvá tevő bábműfajokról nem is beszélve.)

A színpadnyílás mérete vizuálisan levágja a szereplők testének valamelyik részét, mert vagy deréktól felfelé láthatók, vagy attól lefelé. A hiány, a láthatatlan testrész révén a néző adott esetben nem ismeri fel a szereplőt, mert nem látja annak fejét, és majd az ily módon „darabjaira bontott” testet a saját tudatában rakja össze. Ez a képi töredezettség, amely a színre vitt test láthatóságában észlelhető, összhangban van az előadás intermedialis jellegével és a jelenetfűzér *bricolage* voltaival. A mozgó- és állóképek (film és dia) váltakoznak a színen lévő testekkel, vagy rávetülnek azokra. Az előadás egyes jelenetei önmaguk színházi mivoltát prezentálják és egyben ironizálják. A szövegvilág és a zenei világ is hibrid. És a produkció nem is törekszik ezek „összefésülésére”. Képi és szövegi fragmentumok sorozata az előadás, amelynek ebben a töredezett voltában a képileg töredezett, csonkolt testek a központi médiumai.

Az előadást szemlélő Radics Viktória a cikkét a következő sorokkal zárta: „A kucskálószínház, a televízió, a dia, a video, a film, a képzőművészet, a fotó, a zene keverékében hova lett a színház? Ami »több mint színház«? A színész, aki – mint Udvaros Dorottya mondta álmatagon a Táncoadó szerepében – »több mint színész«? [...] Az amerikai Halász Péter posztmodern, csavaros, idézetekkel (megidézésekkel) játszó, művi »gesamtkunstwerkje« zavarba hoz, kételyeket és tévova kérdéseket hagy maga után Budapesten, és valódi, nem csupán megjátszott színház – egyáltalán a színház lehetősége, esélye – után kiált, meglehetősen reménytelenül”.³² A kérdések látszólag a kritikus kérdései, de valójában az előadásnak a kérdései ezek. A tradicionális színházi működé-

³⁰ A színpadnyílás méretei az előadás műsorfüzetében szerepelnek.

³¹ Beckett darabjainak e vonatkozásáról korábban már értekeztem: P. Müller Péter: A test felszámolása és centralizálása Samuel Beckett drámáiban, in: Uő.: *Test és teatralitás*, Budapest, Balassi, 2009, 242–259.

³² Radics Viktória: Zavar, tévova kérdésekkel. Halász Péter: A kínai, *Színház*, 1992/5, 5–6., 6.

sen kívüli terepen mozgó Halász Péter a főváros vezető művészsínházának kamara-helyszínén, a Kamrában szembesített bennünket (immár harminc éve) ezekkel a kérdésekkel, benne azzal, hogy a test színrevitele milyen kihívásokkal néz szembe egy mediatisáltság uralta világban.

Az eddigiekben vizsgált esetekben a színre lépő szereplők ép testtel és ép kifejezőeszközökkel rendelkeztek, és a színpadi testhasználatnak ez a vitathatatlanul szinte kizárólagos formája a színházi gyakorlatban. Szoros kivétlélként azonban arra is található példa, amikor a színre vitt szereplők rendhagyó testi adottsággal és/vagy kifejezőképességgel rendelkeznek, illetve ez utóbbiak közül némelyeknek híján vannak. Halász Péter és Jeles András 2000-ben a Józsefvárosi Színház működtetésére kiírt pályázat elnyerését követően Városi Színház néven vitte a színházat, amelyben Jeles végül egyetlen produkciót hozott létre, a 2002 áprilisában bemutatott *Színház a színházban – Play Molnár* című előadást. Ennek színrevitele során a rendező olyan színészekkel dolgozott, akik valamilyen baleset vagy szervi ok miatt nem voltak birtokában a színpadon megszokott verbális kommunikáció hiánytalan képességének.

Az előadás Molnár Ferenc *A testőr* című darabját vitte színre, amely a színészi játék valóságalkító erejét példázza (hasonlóan a *Játék a kastélyban* életvalóságot megváltoztatni képes írói mindenhatóságával). Ezúttal azonban ezt a molnári, színházat tematizáló társalgási példázatot Jeles szubverzív módon, de ugyanígy a színház lehetőségeire reflektálva állította színpadra. Ahogy Forgách András fogalmazott az előadásról, Jeles „vesz egy népszerű színdarabot, és rábízta olyanokra, akik ennek a népszerűségnek és közérthetőségnek, hogy úgy mondjam, negatív lenyomatai, ha tetszik, áldozatai, ha akarom, totális ellentételezései”.³³ Ez a kifordítás, felforgatás, ellehetetlenítés – a színházi elvárásokat felülíró és keresztülhúzó elidegenítés – abból ered, hogy az előadás megváltozott képességű, rendhagyó – eltérő – testi adottságokkal rendelkező, fogyatékkal élő embereket állít színpadra, akik egy társalgási dráma (alapvetően a „szövegelésre”, azaz a verbális regiszterre épülő) eljátszására a meglévő befogadói elvárásoknak és a színházi tradíciónak megfelelő módon nem képesek.

Az előadást beharangozó szövegben a rendező nyíltan meg is fogalmazta ezt a célt, törekvést, amikor így ír: „produkciónk valódi vesztesékekkel dolgozik, olyan színészekkel, akik túl vannak azon a lehetőségen, hogy sorsuk tragikumát lelezni próbálják. Testük és színészi apparátusuk minden porcikája a valóságos helyzetükről árulkodik. Úgy gondolom, hogy a Molnár-darab, amely üdítően távol van a fentebb érintett megfontolásoktól, ugyanakkor a Színészt mint témát és különös fenomént állítja előtérbe, megfelelő játéktér a mi számunkra”. A megvalósítás során ez a törekvés azt tette felkavaró módon láthatóvá, hogy a sebek feltárhatók, a fogyatékoságok vállalhatóak, sőt, a sérült testtel azonosulni is lehet. Ennek nyomán pedig az eredetileg szórakoztató darabból „így lett valódi egzisztencialista dráma, heroikus küzdelem a szöveggel, harc a beszéden túli önkifejezés megtalálásának lehetőségéért. Arról szolt ez a drámai vergődés, hogy mit tehet a színész, aki elvesztette legfontosabb eszközét (hangjának hangszerét), és hogyan válhat – vállalt vesztesége és fogyatékosága által – testi jelenléte kivételessé”.³⁴ A *Play Molnár* az eltérő testek középpontba állításával kifordította azt az értelmét a címnek, hogy itt a Molnár-darabbal való játéknak valamiféle játékos áthangolásáról volna szó. Olyan értelmet adott annak a gyakran ismételt mondásnak, miszerint a színház véresen komoly játék, ami ennek a közhelyre kopott kijelentésnek tragikusan hiteles valóságtartalmat adott.

A színre lépő, korlátozott testi kifejezőképességekkel rendelkező szereplők mellett (voltaképpen mögött) kétdimenziós testűre redukált árnyjátékot bemutató alakok vesz-

³³ Forgách András: Jeles a jelesben. Színház a Kálvária téren, *Színház*, 2002/7, 33–35., 34.

³⁴ Darida Veronika: *Jeles András és a katasztrófa színháza (egy színházi gondolkodás bemutatása)*, Budapest, Kijárat, 2014, 99–100.

nek részt az előadásban. Mindez a testhasználatnak, a test rendhagyó (nem megszokott) színrevitelének egy újabb dimenziója, rétege a produkcióban. Az árnyjátékot megvalósító színész, aki éppúgy színész, mint a bábmozgató társa, különös eszköztárral tudja megvalósítani a feladatát, mivel meg van fosztva a saját test színrevitelének lehetőségétől, testének „anyagiságától, a mimika kifejezési eszközétől, sőt a természetes gesztusoktól is, hiszen a fényhez közelebb eső testrészt elveszíti a testhez mért arányát és formáját”.³⁵ Ez előtt a néma és vizualitásában korlátozott háttér előtt folyik a színen lévő szereplők küzdelme a verbális kommunikációval és a testi jelenléttel. Míg az árnyjátékosok nem beszélnek, de folyamatosan mozognak, addig „a színpadi térben játszó szereplők beszélnek, énekelnek, artikulálnak, de nem mozognak, mintha koncerten vagy felolvasószínházban lennének”.³⁶ A két közeg külön-külön és egymásra vonatkoztatottan is rendkívül stilizált. Fel sem vetődik, hogy a testeknek ez a fajta színrevitele összekapcsolható volna a legelterjedtebb színpadi játékmódokkal.

Az előadás követi a Molnár-darab háromfelvonásos szerkezetét, de felvonásonként más-más szereplőpárt állít előtérbe. Az első páros két valamikori ünnepelt színész (Madaras József és Monyók Ildikó), akik betegség, illetve baleset következtében elveszítették beszédképességüket. Sokévnnyi küzdelem után jutottak el arra a szintre, hogy valamilyen fokig újra képessé váltak a beszédre, de súlyos artikulációs és hangterjedelmi deficittel. A második felvonás hallássérülteket léptet színpadra, akik ebből adódóan speciális artikulációs bázissal és hangadási képességgel rendelkeznek, és akiknek érthetetlen szavait operaénekesek „tolmácsolják” (íme, két újabb stilizációs kontraszt). A harmadik páros egy fiatal lány (aki hol pöszén, hol tájszólásban beszél) és Hevesi András (a kaposvári színház legendás korszakának komponistája, karmestere), aki ugyancsak átesett a beszédképességét leromboló betegségen, és akinek nehezebbre esik a szövegének felolvasása, többször elakad, újra belekezd, amivel sajátos ritmust ad a megszólalásainak. Az ezek által a szereplőpárok által bemutatott variációk nem csupán a kommunikáció zavarait viszik színre, hanem szembesítenek a színészet mibenlétének kérdéseivel, illetve határait. Vajon az itt felsorolt – különböző fogyatékkal élő – személyek mennyiben tekinthetők a jeleneteikben színésznek? Szerep-e az, amit színre visznek? Vagy a helyzetet fordítva kellene felfognunk, úgy, hogy nem a szereplők bújnak bele a szerepbe, hanem a szerep válik olyanná, amilyenek ők, a maguk eltérő testi adottságaival? Jeles András ezzel kapcsolatban így fogalmazott első színházi kiáltványában: „Ha egy konvenció elfogadtatta azt az álláspontot, hogy a színészek azt játsszák, hogy azonosulnak a szereppel – akkor létezhet egy másik konvenció, amely nem ismeri az imitálást, az azonosulást egészen másként fogja föl, és ezzel a közönséget is merőben más szituációba helyezi”.³⁷

Madaras József, Monyók Ildikó és a siket szereplők nem eljátsszák a saját fogyatékoságukat, rendhagyó testi képességeiket, amikor a Molnár-darab szerepeiben színen vannak, hanem a maguk speciális adottságaihoz igazítják, hasonlítják a szerepeket. Ezzel pedig felforgatják az uralkodó színházi hagyományt, amit esztétikai és intézményi szempontból is tekinthetünk egy hatalmi status quoval szembeni gesztusnak. A *Play Molnár* a befogadói gyakorlatot és rutint is kibillentí, mivel az eltérő testhasználat a re-prezentáció hagyományos felfogásával szemben a prezentációt helyezi előtérbe, és a testhasználat mellett a test-percepciót és a (színházi) látás gyakorlatát is megváltoztatja.

A jelen írás egy színdarabból – Örkény *Pistijéből* – kiinduló gondolatmenetét egy másik drámapéldával zárom, amelyben a testhasználat eltérő módja a fentiekhez képest egy további megoldást alkalmaz. 2018 februárjában mutatták be Tasnádi István *Kartonpapa*

³⁵ Schuller, i. m., 347.

³⁶ Uo., 348.

³⁷ Jeles András: *Töredékek Jeles András naplójából*, Budapest, 8 és fél Bt., 1993, 49–52., 50. Idézi Schuller, i. m., 350.

című darabját a székesfehérvári Vörösmarty Színházban. A mű 2019-ben Kaposváron, 2021-ben a Szkénében került színpadra. Ugyanebben az évben egy pécsi színészképző program is bemutatta. A darabról az író a saját honlapján a következő tömör ismertetőt adja: „A történet pár évvel a rendszerváltás után játszódik. Éva nemrég veszítette el férjét, a nagytekintélyű munkásörparancsnokot. Olyannyira megszenvedi az imádva-rettegett családfő hiányát, hogy egy életnagyságú kartonképmással helyettesíti. A rokonság megegyezik, hogy tapintatból nem teszük szavá Éva különös gyász munkáját, és a kedvéért úgy tesznek, mintha a kartonpapa valóban élne”.³⁸ A fivéréhez s annak családjához vendégségbe érkező Éva és fia „egy életnagyságú kartonpapír férfit hoz magával”,³⁹ akit Miklósként (a nő férjeként, a fiú apjaként) kezelnek, és ugyanezt várják el a házigazdától is. A kikényszerítés politikája behódolásra készíti a vendéglátókat, akik – miként a befogadók – nem látják Miklóst, csak az őt kétdimenziós formában helyettesítő/képviselő kartonpapát érzékelik, ám a házigazdák alávetik magukat ennek az elvárásnak, s úgy tesznek, mintha Miklós valóban köztük volna, megenné a levest, cigarettára gyújtana (ezeket cselekvéseket a fia, Zsolt hajtja végre).

A testvérek, illetve a házigazdák és a vendégek között folyamatosan zajlik a kontroll megszerzéséért és megtartásáért a játszma, illetve a küzdelem. Foucault a hatalomnak erről a fajta összetettségéről úgy fogalmaz, hogy a hatalom „ingerel, ösztökél, elcsábít, könnyebbé vagy nehezebbé tesz dolgokat; végletes esetben kényszerít vagy teljes tilalmat szül”.⁴⁰ Ezt az összetettséget Tasnádi István dramaturgiai gépezetként alkalmazza. Nem hagy kétséget afelől, hogy a családi dráma viszonyai és dinamikája társadalmi szinten is érvényesek. Éva, az özvegy – Miklóshoz való viszonya kapcsán – így fogalmaz: „Akkor érezzük magunkat biztonságban, ha van fölöttünk egy erősebb valaki. És ez a valaki, akinek kiszolgáltattuk magunkat, elégedett velünk”.⁴¹ Ez a bizonyos valaki már a darabban sincs a maga fizikai mivoltában jelen, a kartonfigura csupán pseudo-helyettesítőként szolgál, funkciója olyan, mint a falra helyezett politikusi portréé. Pótlék, a testetlen és „csupán” hatásában jelen lévő hatalomnak az emlékeztető ikonja.

A darab szerint az özvegy nem tud kiszabadulni az elhunyt férje hatalma alól, és az elnyomóhoz való ragaszkodását a többiekre is rákényszeríti. Károly a látogatókra való készülődés során a vendégségbe érkezők magatartásának feltétel nélküli elfogadását kéri a családjától. Mint mondja: „bármit tapasztaltok, fogadjátok, fogadjuk megértéssel!”⁴² Azonban a megértésnek is vannak határai, és a behódolás lázadásba fordul, melynek során a kartonpapát Zsolti felakasztja, majd darabokra tépi. „Vége van, anya! Merj már egy kicsit örülni neki! Szabad vagy!” – mondja ekkor.⁴³ A széttépett apafigura fölött érzett szabadság azonban nem tart soká. Károly lánya, Helga összeragasztja a kartonfigura darabjait, és az így „megelevenedő” alak immár mindannyiójukat önként vállalt behódolásra készíti. A kartonpapát helyreállító Helga lesz az, aki a figura nevében a dráma végén „rendet rak”, utasításokat ad a többieknek. És a kétdimenziós testi épségével együtt a hatalmát visszanyerő kartonpapa az ő hangján mondja a következőket: „Nem mindenki lát engem, nem mindenki hall engem, ezért az ostobák és vakmerők hajlamosak alábecsülni. Pedig itt vagyok, mindig itt vagyok, itt járok közöttetek. Ott vagyok minden sza-

³⁸ <http://www.tasnadiistvan.hu/> – hozzáférés 2022. 10. 16.

³⁹ Tasnádi István: *Kartonpapa*, in: *Családtörténetek. Mai magyar színdarabok*, szerk. Szűcs Mónika, Budapest, Selinunte, 2019, 135–171., 141.

⁴⁰ Michel Foucault: A szubjektum és a hatalom, ford. Kiss Attila Atilla, in: *Testes könyv*, szerk. Kiss Attila Atilla – Kovács Sándor s. k. – Odorics Ferenc, Szeged, Ictus és JATE Irodalomelméleti Csoport, 1997, II. 267–292., 284.

⁴¹ Tasnádi, *Kartonpapa*, 149.

⁴² Uo., 138.

⁴³ Uo., 155.

vatokban, minden gondolatokban, [...] ott vagyok abban, [...] ahogy meghunyászkodtok, ahogy gyűlöltök és ahogy bálványoztok – és jaj annak, aki megkérdőjelezi iszonyú hatalmam!”⁴⁴

Amikor ily módon helyreáll az önkény, a családtagok üdvözlik a rendet, Károly pedig nyugtázza, hogy: „Végre, mint egy normális család!”⁴⁵ Abban a társadalomban, amelyet ezen a családi-rokoni mikrovilágon keresztül megismerünk, a nem létezőt létezőnek, a holtat élőnek lehet – sőt, mint a történet mutatja: kell – elfogadtatni. A percepció manipulálható és manipulált, nyilvánvaló abszurdítások válnak normalitásként elfogadottá. Ahogy a *Pisti* kapcsán a behelyettesíthetőségről és felcserélhetőségről írtam, ami a vákuumPisti esetében egészen magától értetődő, úgy itt, a kartonpapa esetében is arról van szó, hogy ezt a funkciót, ezt a hatalmi megtestesülést bármilyen kellékkal be lehet tölteni. Hiszen van rá fogadókészség: kell legyen valami, illetve valaki, aminek, illetve akinek a szereplők alávethetik magukat. E kellékfigura (2018-ban) éppoly üres, mint a körülbelül ötven évvel korábbi vákuumlény. És mindkettő érzékletesen rámutat arra, hogy az elnyomó hatalommal szemben a drámairodalom testetlen szereplői éppoly pontosan képesek kifejezni egy rezsím esszenciáját, mint a fenti példákban szereplő színházi testhasználatok.

Ha határt vonunk 1990-nel, akkor az azt megelőző időszak itt tárgyalt eseteiben a politikai dimenzió volt a hangsúly, a színpadra vitt testnek és a hatalomnak olyan viszonyáról, amelyben a drámai-színpadai testhasználat a társadalmi berendezkedésre és működésre jellemző hatalmi mezőt vette tárgyba. A testnek az uralkodó testi (benne a színházi) normáktól eltérő volta révén lehetett rámutatni az 1990 előtti önkényuralmi rendszer működésének bizonyos sajátosságaira. Természetesen nem csupán az eltérő, felforgató, provokatív módon ábrázolt, színpadra vitt testekkel, de nagymértékben ezekkel is. A vákuum köré (alá) épülő személyi kultusszal, a patkányléttel azonosított primitív zsarnoki magatartással, egy olyan dán királyfival, aki „elveszíti” intellektuális jellegét, és akinek a fizikuma és az indulatai rajzolják ki a karakterét. Ahogy azt láttuk a *Pisti*, az *Übü király* és a *Hamlet* példájában. A *Drámai események* részben az előző példákhoz kapcsolódik a Dobozy-mű alakjainak különös testábrázolásával, de egyben már át is vezet ahhoz az 1990 utáni korszakra inkább jellemző művészi magatartáshoz, amely átteszi a fókusz az esztétikai, teatrális dimenzióra, és ezek eszközeivel gyakorol kritikát az uralkodó kifejezésmódok és szakma-hatalmi működések felett, miként az *A kínai* és a *Play Molnár* esetében látható volt. A *Kartonpapa* családi kamaradramaként tematizálja test és hatalom kérdését, a fentiekben tárgyalt módon, de nem hagy kétséget afelől, hogy az önkény a családot/rokonságot övező társadalomnak ugyanúgy meghatározó jegye és működése. A kartonpapa nevében elhangzó – fent idézett – zárómonológ pedig nyilvánvaló visszaütést tesz Illyés Gyula 1950-ben keletkezett versére, az abban leírt, mindent átítató zsarnokságra.

A fentiekben leírt és elemzett valamennyi példa egy-egy változatot kínál és mutat fel hatalom, test és performativitás kapcsolatára a magyar drámában és színházban az elmúlt fél évszázad időszakából. És egyben tematizálja azt a kérdést, hogy mit és miként tesz láthatóvá abból, amit a hatalmi működés a propaganda és a manipuláció eszközeivel igyekszik másnak láttatni vagy láthatatlanná tenni.

⁴⁴ Uo., 170.

⁴⁵ Uo., 170.

AZ ÁRKODI PIMPERNEL

Szabó Magda és a Pimpernel-franchise

Legutóbb éppen a *Jelenkorban* olvashattunk arról, hogy Szabó Magda neve, prózájának újabb keletű külföldi sikere összekapcsolódott a kortárs magyar irodalmi termelés egyik jellemző, de nehezen leírható jelenségegyüttesével, a middlebrow irodalom fogalmával.¹ A middlebrow metaforikus terminus eredendően a frenológia 19. századi, később hitelét veszített tudományából származik, amely szerint a magas homlok a kiemelkedő intelligencia jele, az alacsony ennek az ellenkezője, a közepes pedig az átlagos.² A middlebrow irodalom röviden a közérthető, de gondosan megírt, irodalmi igényű, szórakoztató műveket jelöli.³ Krusovszky Dénes írása e jelenséggel hozta összefüggésbe, hogy Szabó Magda világsikere szembeállítható a hazai kritika fanyalgásával. Szabó Magda külföldön azért lehet nagyon sikeres, mert a nyugati kiadóknak évtizedes gyakorlatuk van a minőségi szórakoztató irodalom piaci képviselésében. Itthon viszont tovább él az az igény, hogy az író teljesítményét a legmagasabb rendű szépirodalomként ismerjék el, s ennek a magyar kritika nem akar mindenáron megfelelni.⁴ Megfigyelhető azonban, hogy a részletesebb értelmezések gyakran vizsgálják az életmű kötődését a klasszikus irodalmi mintákhoz, ami alapvetően a highbrow irányából teszi megközelíthetővé azt. Meglátásom szerint a middlebrow fogalma felőli vizsgálódás azért is lehet termékeny, mert ráirányíthatja a figyelmet Szabó Magda prózájának regisztrált, de kevésbé értelmezett intertextuális vonatkozásaira, valamint a vizuális párhuzamokra, amelyek a XX. század első felének populáris kultúrájához köthetők.

Az életmű intertextuális szempontú rétegzettségére jó példa lehet, amikor a *Für Elise* elbeszélője, Magdolna az ifjúkori olvasmányait veszi sorra, amelyek között a *Illász* éppúgy szerepel, mint az *Egy magyar nábob*, a *Don Carlos* vagy a *Homburg hercege*, de emellett megjelenik itt Orczy Emma bárónő regénye, a *Vörös Pimpernel* és Margaret Mitchell 1936-os sikerkönyve, az *Elfújta a szél* is. Ez utóbbi a regényvilág szempontjából már csak azért is jelentős, mert Scarlett O'Hara és Melanie Hamilton kettőse jó eséllyel lehet az inspirálója Szabó Magda vissza-visszatérő, öntörvényű önéletrajzi figurájának, amely mellett – ahogyan V. Gilbert Edit fogalmaz – mindig ott van a szőke, lány, finom, nőies másik, akiért az ambivalensen rajong, vagy éppen nem tud szabadulni tőle.⁵

Margaret Mitchell regényét és Orczy Emma műveit egyaránt lehet a middlebrow és a populáris kultúra részeként tárgyalni, az előbbinél a történelmi románc, az utóbbinál a detektívtörténet és a kalandregény műfaji kategóriáit is figyelembe véve. A továbbiakban Orczy Emma Pimpernel-történeteivel, valamint a Pimpernel-franchise viszonylag kései darabjával, a Leslie Howard rendezésében és főszereplésével készült, 1941-ben bemutatott

¹ Schein Gábor: Az *Abigél* műfaji kódjai és emlékezetpolitikája, *Jelenkor*, 2022/6, 676–682. Hasonló problémafelvetés: Szilágyi Zsófia: Szabó Magda határai, *Alföld*, 2019/12, 136–144., 139.

² Diana Holmes: Introduction: European Middlebrow, *Belphegor*, 2017. 11. 13. <http://journals.openedition.org/belphegor/942>; DOI: <https://doi.org/10.4000/belphegor.942>

³ Krusovszky Dénes: Mitől boldogtalan a magyar író? *Magyar Narancs*, 2018. október 13.

⁴ Uo.

⁵ V. Gilbert Edit: Szabó Magda, a hiányzó folytonosság, in: *Szabó Magda száz éve*, szerk. Soltész Márton – V. Gilbert Edit, Széphalom – Orpheusz, Budapest, 2019, 316.

Modern Pimpernel (eredetileg „*Pimpernel*” Smith, az Egyesült Államokban *Mister V*) című filmmel vetem össze Szabó Magda egyik legnépszerűbb regényét, az *Abigélt*.

Előtte azonban érdemes néhány szót szólni a Pimpernel-figura megteremtőjéről, Orczy Emma bárónőről, aki 1865-ben született Tarnaörsön, báró Orczy Bódog és Wass Emma grófnő gyermekeként, s önéletrajzának tanúsága szerint őseit egészen a honfoglalásig vezette vissza. Némi brüsszeli és párizsi kitérő után tizenöt esztendőes korában szülei végleg Londonban telepedtek le. Ifjúkorát a zene, a színház és a festészet iránti rajongás jellemezte, majd az írás felé fordult. Angliát tekintette új szülőhazájának, s angol nyelven hozta létre közel hatvan kötetből álló életművét. Műveit számos nyelvre lefordították, a *Pesti Hírlap* tudósítása szerint „könyveit óriási példányszámban kapkodták szét s a nagy gőzhajókon, a svájci vasutak kupéiban, a finom hotel-hallokban és a hatalmas Cook-kocsik ülésein mindig talált az ember néhány előkelő ladyt, aki az Orczy Emma valamelyik legújabb regényét tartotta a kezében”.⁶ S ez nem volt feltétlenül múlt siker. A *Vörös Pimpernel* 2018-ban az Oxford World’s Classic-sorozatban jelent meg Nicholas Daly szerkesztésében és részletes bevezető tanulmányával.⁷ Közkeletű megállapítás, hogy Orczy Emma a legolvasottabb magyar író a világon.

Amint Strickland-Pajtkó Ágnes megjegyzi, Orczy azok közé a magyar anyanyelvű alkotók közé tartozik, akiknél maradéktalanul sikeres volt a nyelvváltás. Az identitásváltás mellett ugyanakkor magyar gyökereit is hangsúlyozta. Ennek egyik jele, hogy bár megtehetette volna, de nem vette fel angol férje, Montagu Barstow családnevét, hanem megtartotta az Orczy Emma/Emmuská szerzői nevet.⁸ Irodalmi pályáját mesékkel, s Conan Doyle történeteitől inspirálódva, detektívtörténetekkel kezdte, ám a világsikert a Pimpernel-sorozat hozta meg számára. Az első darabját, *A Vörös Pimpernel*t 1903-ban, először színpadon láthatta a londoni közönség, s ennek viharos sikere után, 1905-ben jelent meg regényként, majd még tizenhét folytatás követte.

A Pimpernel-sorozat főhőse, Sir Percy Blakeney angol főnemes, aki a francia forradalom alatt az életét kockáztatva menti ki Párizsból a terror üldözöttjeit, majd hajózik át velük a biztonságos Albionba. Sir Percy álarcot visel. Abban az értelemben, hogy bárgyú, flegmatikus, „ostoba divatmajom”-nak⁹ látszik, ám ez az álarc csavaros eszű kalandort rejt. Az első kötet egyik tétje az, hogy Marguerite, Sir Percy felesége felismeri-e saját férjében a „mesésen bátor és vakmerő”¹⁰ férfiút, a „tökéletesen játszott komédia mögött rejlő lebírhatatlan energiát, szinte emberfeletti akaraterőt és bámulatos találékonyt”.¹¹ A Pimpernel-történeteknek a segítőtársak mellett visszatérő szereplője az ellenfél szerepkörét betöltő figura: Chauvelin polgártárs, a francia titkosrendőrség feje, az „emberbőrbe bújt ördög”,¹² aki agyafúrt mesterkedései ellenére sem képes túljárni a Vörös Pimpernel eszén.

Orczy Emma azonban alapvetően a kettős identitású hős prototípusának megteremtésével lett megkerülhetetlen szerző a populáris kultúra történetében. Sir Percy Blakeney később Zorro, Batman vagy Superman alakjának megformálásához szolgáltatott mintát.¹³

⁶ [Sz-y I-n]: A Vörös Pimpernel szerzője, *Pesti Hírlap*, 1916. november 19., 11.

⁷ Baroness Orczy: *The Scarlet Pimpernel*, Oxford World’s Classic, ed. Nicholas Daly, Oxford University Press, 2018.

⁸ Strickland-Pajtkó Ágnes: Báró Orczy Emma *A Vörös Pimpernel* sorozata. A kulturális hibriditás és a kettős identitású szuperhős létrejötte, *Kalligram*, 2022/3, 86–88., A kulturális hibriditás és identifikáció szerepéről lásd Strickland-Pajtkó Ágnes: Baroness Emma Orczy’s Divided Loyalties in the 1910s and 20s, *Acta Philologica* vol. 57 (2021): 135–142.

⁹ Orczy Emma: *A Vörös Pimpernel*, ford. Borbás Mária, Ulpius, Budapest, 2006, 78.

¹⁰ Uo., 9.

¹¹ Uo., 261.

¹² Uo., 252.

¹³ Strickland-Pajtkó: Báró Orczy Emma *A Vörös Pimpernel* sorozata, i. m., 86., illetve Nicolas Daly: Introduction, in: Baroness Orczy: *The Scarlet Pimpernel*, Oxford World’s Classic, ed. Nicholas

Az író magyar gyökerei miatt feltehető a kérdés, hogy a kettős identitású férfiportré megrajzolásában nem lehetett-e szerepe Jókai regényének, a *Szegény gazdagoknak*, amelyet Orczy Emma a századforduló táján már kétféle angol fordításban is olvashatott.¹⁴ Hátszegi báró/Fatia Negra alakja ugyanis visszamenőleg értelmezhető úgy, mint Sir Percy/Pimpernel diabolikus alakmása, s Henriette feladata férje kiismerésében Marguerite-éhez mérhető, csak éppen tragikus következményekkel jár. Filológiai érvekkel azonban egyelőre nem igazolható a Pimpernel-történetekre tett Jókai-hatás.

Az eredeti, mármint a francia forradalom alatt munkálkodó Pimpernel összesen tizenöt Orczy-regény hőse volt. Már Orczy életművén belül is érzékelhető azonban az áthelyezés, a *rewriting*, ami nem változtat a történet alapvető vonásain, ám más korba és környezetbe helyezi azt. A *The Laughing Cavalier* (1914) és a *The First Sir Percy* (1921) főszereplője a 17. században élő Sir Percy-ós, a korabeli magyar kritika által lelkesen üdvözölt *Pimpernel and Rosemary* (1924) főhőse Péter, Pimpernel kései utóda, aki a Trianon utáni Erdélyben gyakorolja áldásos tevékenységét.

A Pimpernel-történet széles körű ismertségét nemcsak a könyvek és a színházi előadások, hanem a különböző filmváltozatok is megalapozták. 1917-ben és 1928-ban némafilm készült belőle, ám a legnépszerűbbnek az 1934-es, Harold Young rendezésében készült változat bizonyult. Ebben Sir Blakeneyt az a Leslie Howard alakította, aki rendezőként, producerként és főszereplőként is jegyzi a *Modern Pimpernelt* („*Pimpernel*” *Smith*), amely az alaptörténetet 1939 tavaszára datálja, s a náci Németországba helyezi. Főhőse Horatio Smith, a szórakozott régészprofesszor, aki – mint ezt többször is hangoztatja – egyetlen nő iránt érez csak vonzalmat, ez pedig Aphrodité istennő általa megtalált szobra. A felvállalt agglegényélet azonban nemcsak a függetlenséget, hanem mások védelmét szolgálja, a tudós „szürkesége” pedig titkos tevékenysége szempontjából kifejezetten hasznos. A professzor a nyári szünet idejére tanítványaival együtt Németországba indul egy ásatásra, ám valódi célja az üldözött tudósok megszőktetése az országból, s átmenekítése Angliába. Az ellenfél szerepkörét itt Von Graum tábornok tölti be, aki egy fiatal lányt bíz meg a Pimpernel leleplezésével. Kohls kisasszonyt, alias Ludmilla Koslowskit a koncentrációs táborban lévő édesapja életével zsarolják. A hölgy rájön Smith professzor titkára, aki megmenti az édesapját és később őt is megszőkteti Németországból. Csodálja a modern Pimpernelt, s a professzor sem marad iránta érzéketlen. A *Modern Pimpernelt* a világháború után folyamatosan játszották a magyar mozik, s később a televízió többször is műsorra tűzte. Azt mondhatnánk, hogy megkerülhetetlen volt, különösen egy olyan Leslie Howard-rajongó számára, mint Szabó Magda.¹⁵

Az *Abigél* magyar recepciójában nem merül fel a Pimpernel-történet mint lehetséges párhuzam. Ezért is lehet érdekes a regény angol fordításának olvasójától származó blogbejegyzés, mely szerint, aki olvasta a *Vörös Pimpernelt*, az korán megfejti Abigél kilétét.¹⁶ Arra, hogy a feladvány nem túl nehéz, egyébként a regény filmváltozatának egyik magyar kritikus is hivatkozik, aki szerint „König tanár úrra nem *feltétlenül* gyanakodni

Daly, Oxford University Press, 2018, XV–XVI., valamint Benyovszky Krisztián: *Megközelítési szempontok a populáris irodalom és kultúra tanulmányozásához*, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara, Nyitra, 2019, 110–112.

¹⁴ Kádár Judit: Jókai regényei angolul, *ITK.*, 1991/5–6, 224–228.

¹⁵ „Mikor tegnap este benyomtam a gombot a tévén, és feltűnt Leslie Howard, tudtam, hogy te köszöntesz. Küldöd a *típust*, Magad helyett Értém én szívem.” Szabó Magda: *Liber Mortis. Naplók 1982. május 25. – 1990. február 27.*, s. a. r. Tasi Géza, Európa, Budapest, 2011, 628.

¹⁶ Fredda Katcoff: *The Scarlet Pimpernel of Axis Hungary: Abigail by Magda Szabo (1970)*, *Second Chances* [blog], 2020. 08. 30. <https://secondchances636.wordpress.com/2020/08/30/the-scarlet-pimpernel-of-axis-hungary-abigail-by-magda-szabo-1970/>

egy ártatlan »krimiíró« iránti, naiv lovagiasság lehet”.¹⁷ A klasszikus detektívtörténet szabályrendszere szerint ugyanis a bűnös – ebben az esetben a titokzatos megmentő – mindig a legkevésbé gyanúsítható személy. Kőnig tanár úr éppen azért lehet „gyanús”, mert egyedül ő nem szerepel Vitay Georgina „gyanúsítottjainak” listáján. A film egyébként a regényhez képest bizonyosan nem spoilermentes, ugyanis rögtön az első jelenetből megtudjuk, hogy miért kerül Vitay-tábornok lánya Árkodra, s az összeesküvők között a Kőnig tanár urat alakító Garas Dezső jellegzetes hangját is hallhatjuk.

Az *Abigél* esetében a Szabó Magdával készült interjúk, a regény keletkezéstörténetét feltáró *Színképelemzés* sem hivatkozik az irodalmi és filmes mintákra, jól látható, hogy Szabó Magda elsősorban a mű autobiográfiai hátterének megerősítésében és nem a lehetséges irodalmi minták feltárásában volt érdekelt. Másutt azonban utal a Pimpernel-történetekre. Az 1997-es *Jelenkor*-interjúban egy hasonlat erejéig, ám a saját életútjára vonatkoztatva, amikor az ötvenes évek kényszerű hallgatását, a *Freskó* kéziratának sorsát részletezi: „Lengyel Balázsék, Kálnoky, Ottlik őrizték, mikor kihez került, úgy éltünk rejtgetett alkotásainkkal akkor, mint a Vörös Pimpernel; amit én írtam, azt életveszélyes volt elolvasni is”.¹⁸ A baráti körben Ottlik Géza érdemi ki a Pimpernelly Nelly titkos nevet, mert ő volt a Vörös Pimpernel közeli rokona. Ottlik ugyanis „állandóan tagadta, hogy bárkit is megmentett volna a II. világháborúban, de emberszabadtítási akciói sorozata anynyira köztudomású volt, hogy csak legyintettünk” – írja az *Adalék az Ottlikíáshoz: Ludány* című írásában.¹⁹ Szabó Magda 1991-ben önálló esszét szentelt a Pimpernel-történetnek, amely jórészt az 1982-es, Clive Donner rendezte filmfeldolgozás szigorú kritikája. Ebből megtudhatjuk, hogy ifjúkorában Orczy Emma műveit (legalábbis az angol nyelvű eredetit) a tanára javaslatára olvasta nyelvgyakorlás céljából.²⁰ Érdemes ehhez hozzátenni, hogy a Pimpernel-sorozat első néhány részének magyar fordítása szinte azonnal elkészült. A *Vörös Pimpernel* már 1907-ben²¹ megjelent könyv alakban, s ezzel párhuzamosan az *Uj Idők* folytatásokban is közölte.

Szabó Magda kritikáját meghatározza a szembesítés gesztusa, gyermekkori kedves olvasmánya, ifjúkori filmélménye mennyiben állja ki az idő próbáját. Az újraolvasás sajnos nem váltja be a hozzá fűzött reményeket. Orczy Emma „kedves dilettantizmusáról” ír, a regényét „nem kell komolyan venni”, „habos-halványkék” írói eszköztára is problematikus. Megmarad azonban két vitathatatlan érdeme. Az egyik a jellemábrázolást érinti: Orczy nem bontotta ketté, hanem mindvégig képes volt egyben tartani Sir Percy jellemét. A másik morális természetű, mert egy „nagyon is hiteles angol etikai követelmény, egy mentalitás rögzítése, amely annak idején megismertette Európával a fair play fogalmát”.²² Szabó Magda az írói névadásban jó érzéssel ismeri fel az Arthur-mondakör egyik szereplőjét (Percy-Percival), a lovagi erények megtestesítőjét. A regény alapvető tanítása: „közünk kell, hogy legyen az emberiség nagy pillanataihoz a magánéletünkben is, ott a helyünk a cselekvők között a nagy történelmi szituációkban, nem számít, hogy brightoni

¹⁷ Galsai Pongrác: *Abigél, Filmvilág*, 1978/10, 29.

¹⁸ Szabó Magda: *Hit és korszerűség. Aczél Judit beszélgetése, Jelenkor*, 1997/9, 817–824.

Másutt, hasonló megfogalmazásban: „A *Freskót*, első regényemet Lengyel Balázs dugta el valahova. Olyanok voltunk, mint egy rakás vörös Pimpernel”. Szabó Magda: *Az ősz. Karácsony Ágnes beszélgetése, 168 óra*, 1997. szeptember 30., 33.

¹⁹ Szabó Magda: *Adalék az Ottlikíáshoz: Ludány, Holmi*, 1994/6, 857.

²⁰ Szabó Magda: *A kalandfilm Pimpernel, Színházi Élet*, 1991/7, 34.

²¹ Orczy Emma: *A vörös Pimpernel*, 1–2. köt., ford. Gineverné Győry Ilona, Singer–Wolfner, Budapest, 1907. Orczy Emma: *Megfizetek*, ford. Marczali Erzs, Singer–Wolfner, Budapest, 1908, Orczy Emma: *Az okos Pimpernel*, ford. Borbély Sándor, Singer és Wolfner, Budapest, 1930. Orczy Emma: *Pimpernel Erdélyben*, ford. Pogány Kázmér, Szt. István Társ., Budapest, 1927. Orczy Emma: *Sir Percy visszaüt*, ford. Pogány Kázmér, Szt. István Társ., Budapest, 1930.

²² Szabó Magda: *A kalandfilm Pimpernel*, i. m., 35–36.

kastélyunk messze van a katasztrófák epicentrumától, és mi biztonságban élünk, nem szabad tétlenül nézni ártatlanok kiirtását, börtönben tartását, egy kultúra megsemmisítését, sem elfogadni, hogy egyesek a nagy számok törvényével érvelve elfelejtsék, hogy az élet emberi jogunk”.²³

A Vörös Pimpernel az „angol banda” feje, Horatio Smith a sebtében verbuvált diákcsoporté, Kőnig tanár úr az árkodi ellenállók vezetője. A csoport egy-egy tagja a vezetőjükhez való viszonyát szinte tételmondatként rögzíti: Sir Andrew és társai bármikor készek az életüket adni a Vörös Pimpernelért,²⁴ a cambridge-i diák szerint Horatio Smith a legkiválóbb férfi, aki valaha élt a földön. Hasonlóan vélekedik az *Abigél* utolsó fejezetében Horn Mici is: Kőnig a legbátrabb és a legtisztább szívű férfi. A legerőteljesebb hasonlóság az *Abigél* és a Pimpernel-történetek között kétségkívül a kettős identitású főhős, Kőnig tanár úr alakjának megformálásában rejlik. Orczy Emma Blakeney-figurájának legfontosabb külső tulajdonságai közé tartozik, hogy „szokatlanul magas” és „kifejezetten erős”.²⁵ Ez előbbit az író nő annyira lényegesnek tartotta, hogy önéletrajzi írása szerint ezért nem támogatta az alacsony termetű Leslie Howard felkérését a filmes főszerepre.²⁶ Kőnig tanár úr testmagasságára akkor történik utalás, amikor Gina először megpillantja: „Magas volt, valósággal kitoronylott a padból”.²⁷ Az ereje pedig akkor tűnik fel a lánynak, amikor a szokásos kísérlet után a tanár elviszi magával az állomásról. Gina „[r]eszketett a két nagy tenyér között, mely váratlan erővel tartotta agyonázott vállát. Kőnig meglepően erős volt, most elkezdte kormányozni visszafele”.²⁸

Bár Sir Percy „szokatlanul jó megjelenésű ember”, mindezt eltorzítja szemének „tunya kifejezése”, a gyakori „üres nevetés”, divathóbortja és intellektuális korlátai. Ez utóbbi feltételezése Gina látószögéből tekintve Kőnig tanár úrnál is megjelenik, aki pont olyan buta, mint amilyennek hitte, a groteszk portré is kiemeli „szellemének sziporkázó élességét”.²⁹ Ugyancsak Sir Percyt idézheti fel Kőnig „álmos tekintete”, s tételyzetben, amikor az őjrjárat az árkodi ellenálló után kutat, a tanár úr is elnyom egy (félvezető) ásitást.³⁰

A Kőnig-figura egyéb jegyei inkább Horatio Smith alakjára emlékeztetnek. Mindketten tanárok, s az ókori görög-római kultúra és irodalom csodálói, amely szembeállítható Hitler birodalmával és később a háború pusztításával. Kőnig agglegény, akárcsak az angol professzor, aki így – önvallomása szerint – nem felelős senkiért, s az árkodi ellenállót is ez tartja távol Zsuzsannától. Szabó Magda a Pimpernel-történetekhez képest megkettőzi a női főszereplőt. Abigél és az árkodi ellenálló kiléte ugyanis nem csupán Gina, hanem a regény végéig Zsuzsanna számára is rejtély, aki csak annyit tud, hogy van valaki a szobor mögött. Zsuzsanna éppúgy megdöbben a felismerésen, mint a Pimpernel-történetek nőalakjai: Marguerite és Ludmilla Koslowski. Mivel az elbeszélés fokalizációja többnyire Gina tudatához kapcsolódik,³¹ ezért jórészt rejtve marad előttünk Kőnig és Zsuzsanna szerelmének története. A prefekta a kettős dolgozatok leleplezése után, a tanár nagyvonalúságát felismerve adja Kőnigről a következő jellemzést: nemes szívű, megbocsátó és nagylelkű. Horn Mici a regény végén arra hívja fel Gina figyelmét, hogy Zsuzsanna szereti Abigélt, aki már akkor is ráismert és féltette, amikor mindenki elhitte a komédiáját.

²³ Uo., 36.

²⁴ Orczy Emma: *A Vörös Pimpernel*, i. m., 208.

²⁵ Uo., 55. és 62.

²⁶ Orczy Emma: *Links in the Chain of Life. An Autobiography*. <https://gutenberg.net.au/ebooks20/2000341h.html>

²⁷ Szabó Magda: *Abigél*, Móra, Budapest, 2009, 62.

²⁸ Uo., 123.

²⁹ Uo., 125. és 210.

³⁰ Uo., 194. és 388.

³¹ Schein, i. m.

Zsuzsanna az, aki az álarc mögé lát, felismeri Kőnig nemes jellemét, anélkül hogy pontosan ismerné a szerepjátszás indítékát.

Arra, hogy Kőnig – legalábbis részben – szerepet játszik, három részlet is utal a regényben. Az egyik a Matula régi kapusától származó, Torma Piroska által közvetített információ, mely szerint a „Jézus se érti, hogy lett belőle ilyen nyavalyás, nem ilyen volt az fiatalabb korában”.³² A második Zsuzsanna elmulasztott megmentéséhez kapcsolódik: „Kőnig válla megrezdült, a keze is, mintha súrolta volna tudatát a gondolat: ha utánakapna, tán fenntarthatná, míg visszanyeri az egyensúlyát, de csak bámult gyámoltalanul”. Kőnig ezt követően „majdnem a prefekta után ugrott, de csak majdnem, mert aztán megdöngölte magát, csupán odalépett a töltés szélére”.³³ Kőnig testbeszéde értelmezhető az arra irányuló erőfeszítésként, hogy ne adja jelét a Zsuzsanna iránti vonzalomnak.³⁴ A tanár hezitálása arra utalhat, hogy pontosan felmérte a Zsuzsannára leselkedő veszélyt, amely nem volt elég jelentős ahhoz, hogy kilépjen az „Isten gyámoltalanja” szerepköréből. A harmadik ilyen esemény Gina, Kalmár és Zsuzsanna látogatásához kötődik a tanári lakrészben. Ahogy Ginát korábban meglepte a tanár ereje, éppúgy lepi meg most a hozzá tartozó belső tér. A szoba „szép, jó ízléssel berendezett”, nem illik a férfi Gina által felvázolt jelleméhez. Hasonló a jelenet ahhoz, amelyben Marguerite (némi rájátszással a Kékszakállú-történetre) fedezi fel az előle elzárt teret, Sir Percy dolgozószobáját: „Meglepődött a környezet szigorú egyszerűsége láttán, nehéz függönyök, súlyos tölgyfa bútort, semmi nem idézte a lomha világot, a lóverseny rajongóját, a divatdiktátort, vagyis Sir Percy Blakeney külső megjelenését”. A rendezett íróasztal a férfi gyakorlati érzékének bizonyítéka, s Marguerite ekkor jön rá, hogy Sir Percy bárgyúsága, divathóbortja, ostoba élcélődése nem pusztán álarc, hanem nagyon is tudatos szerep.³⁵

A Pimpernel-történetek egyik téje fiziognómiai természetű: vajon milyen testben lakhat az igazi hős? A Matula növendékei erről a *kalokagathia* szellemében gondolkodnak. Számukra a bátorság és a szépség összetartozik, ahogyan a színtelen egyéniség és a jelentéktelen külső is. Ettől eltérően vélekedik a *Modern Pimpernel* női főszereplője, aki az angol nagykövetség bálján próbálja beazonosítani az általa sosem látott hőst. Von Graum tábornok profilalkotása alapján a férfi bizonyára gárdatiszt, társasági ember vagy esetleg felfedező típus, elszánt, hallgatag. A tábornok leírása inkább illik az *Abigél* Kuncz hadnagyára, mint a szórakozott régészprofesszorra. Koslowski kisasszony azért is képes megtalálni a modern Pimpernelt, mert – saját bevallása szerint – agyat keres, nem pedig izmokat.

Természetesen nem lelhetjük fel a Pimpernel-történetek valamennyi tipikus elemét Szabó Magda regényében. Bár Kuncz hadnagy betölti az ellenfél szerepkörét, Kőniggel nincs közöttük a Blakeney–Chauvelin vagy a Smith–von Graum párosához mérhető interakció. Hiányzik továbbá az Orczy-regényekből és a *Modern Pimpernel*ből ismert alakváltás. Sir Percy ugyanis igazi kaméleon, hol katona, hol szénlapátoló, hol parasztasszony szerepébe bújik,³⁶ amiben Sherlock Holmes bravúrjait ismerhetjük fel. A Pimpernel-történetek néhány cselekményszervező elemét viszont némiképp módosítva látjuk. A *Vörös Pimpernel* meghatározó eleme a zsarolás. Chauvelin a testvére, Armand életével zsarolja Margurite-et, ezért cserébe azt kéri tőle, hogy segítsen leleplezni a Vörös Pimpernelt. Ludmilla Koslowskit, mint láttuk, az édesapja életével zsarolják. Vitay tábornok és az árközi ellenálló azonban éppen azt akarják megakadályozni, hogy az apa zsarolható legyen a lányával. A Pimpernel-történetek másik, visszatérő eleme az adott szó szentsége,

³² Szabó Magda: *Abigél*, i. m., 201.

³³ Uo., 194.

³⁴ Nagy Csilla: Tér- és testpoétika Szabó Magda *Abigél* című regényében, in: *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*, szerk. Körömi Gabriella – Kusper Judit, Líceum, Eger, 2018, 166.

³⁵ Orczy Emma: *A Vörös Pimpernel*, i. m., 187–189.

³⁶ Strickland-Pajtkó Ágnes: *Báró Orczy Emma A Vörös Pimpernel sorozata*, i. m., 88.

hiszen Sir Percy nem csupán a lovagi erények, hanem a gentleman-eszmény megtestesítője is. Sir Percy semmilyen körülmények között nem szegi meg az adott szavát, s a modern Pimpernel is számít a bizalomra: ha megígérte, akkor vissza is fog térni Koslowski kisasszonyért. Ez az etikai norma az *Abigél* esetében leginkább Torma Gedeont jellemzi, viszont mély hitéből fakad, hogy szentnek tekinti a tábornokkal történt megállapodást, és semmilyen (e világi) fenyegetés hatására nem hajlandó eltérni tőle.

A történet végére súlytalanná váló, akaratlan árulás, amely *A Vörös Pimpernelben* Margurite-hez, a *Modern Pimpernelben* pedig Ludmilla Koslowskihoz kötődik, itt Ginára irányul, s Bánki követi el a Kuncz hadnagynak írott levelével.

Szabó Magda regénye a populáris kultúra világából ismert, úgynevezett „műfaji szóttes”,³⁷ amelynek egyik meghatározó, de nem kizárólagos eleme a detektívtörténet és a kalandregény műfaji jegyeit ötvöző Pimpernel-imitáció. A Pimpernel-történet ugyanakkor nemcsak a jellemábrázolásra, hanem a regény történelemábrázolására is hatással van. A klasszikus és modern Pimpernel tipikus helyszínei, az összeesküvés színtere a kiskocsmák és a báltermek világa. Sir Percy és Horatio Smith könnyedén szabadítja ki a foglyokat a rabságból, ez utóbbi esetében a koncentrációs tábor jobb minőségű ifjúsági szállásnak látszik. Mindketten lenyűgöző szócsatát vívnak ellenfelükkel, s valamennyi történet biztos úton van a happy ending felé. A *Modern Pimpernel* végén csupán egy rövid, ám baljós utalást találunk arra, nem biztos, hogy a diákok visszatérnek majd az iskolapadba, lehetséges, hogy más feladatok várnak rájuk. A *Modern Pimpernelnek* és *A Vörös Pimpernelnek* sem célja a hiteles történelmi ábrázolás, s az előbbin ez már csak keletkezési ideje miatt sem számonkérhető, hiszen a film alkotói a koncentrációs táborok működéséről és feladatáról csak töredékes információkkal rendelkeztek.

Az *Abigél* emlékezetpolitikája szempontjából jogos Schein Gábor kritikája: Magyarországon nem volt olyan kiterjedt és szervezett polgári és katonai ellenállás, mint amelyet a regény sugall, a református iskolákban pedig különösen erős szegregáció érvényesült a zsidó diákokkal szemben. A kép, amit Szabó Magda elénk fest, éppoly világos, mint amilyen hamis,³⁸ ugyanakkor a Pimpernel-történetek sematikus történelemábrázolását tekintve nem igazán meglepő. Más kérdés azonban, hogy a hatvanas-hetvenes években egyáltalán cselekményesíthető-e a második világháborúhoz kapcsolódó eseménysor a Pimpernel-narratíva segítségével. Orczy bárónő regényét ugyanis a korszak népszerű, Keleti Márton által rendezett vígjátéka, *A tizedes meg többiek* (1965) is ironikus kontextusba helyezi. Híres, Alberttől, a komornyiktól (Major Tamás) származó bonmot-ja szerint „[a]mi az imént eltűzelt széket illeti, báró Orczy Emma regényében, *A Vörös Pimpernelben* van egy vandál jelenet... De nem ismertetem”.

Valószínű, hogy a kortárs kritika döntően negatív értékítélete³⁹ is közrejátszott abban, hogy Szabó Magda később nem a tanúságtétel, hanem az emlékállítás gesztusát hangsúlyozta: „Mindent beleírtam az *Abigélbe*, amit nekem kellett volna megtennem, aki tanú voltam és kortárs, de nem lettem több egy büntudatos szemlélőnél. Ha vádirat lett, magamat vádolom és a magamhoz hasonlókat, ha elismerés, azoknak szól, akik kicsérélték az okmányokat, megmentették számtalan Bánkit, számtalan Vitay Georginát, átprogramoztak énekmutató táblákat, átfestették a feliratokat, meggallerozták a szobrokat”.⁴⁰ Hasonló módon emeli ki ezt Leslie Howard filmje, amelynek felvezető szövege szerint mindez kitalált történet, ám a cselekmény valóban létező, bátor emberek tettein alapszik, akik folya-

³⁷ A „műfaji szóttes” fogalmáról lásd: Benyovszky, i. m., 88.

³⁸ Schein, i. m.

³⁹ A regény és a film fogadtatásáról lásd: Soltész Márton: Debreceni Georgikon. Közelítések Szabó Magda *Abigél* című regényéhez, *Kortárs*, 2017/10, 77–88.

⁴⁰ Szabó Magda: Színképelemzés: *Abigél* (II.), *Élet és Irodalom*, 1978. december 30., 4.

matosan az életüket kockáztatták és kockáztatják mindazokért, akiket a náci irtanak és sanyargatnak. Filmjét a szabadság e bajnokainak szenteli.

Leslie Howard azonban Szabó Magdával szemben nem maradt meg az események külső szemlélőjének pozíciójában. A háború alatt rendszeresen fellépett az angol katonáknak adott harctéri színelőadásokon, a rádióban és a sajtóban is küzdött a náci diktatúra ellen. 1943. június elsején a Luftwaffe lelőtte a Lisszabonból induló, Ibis nevű polgári repülőgépet, amelyen Leslie Howard portugáliai és spanyolországi útjáról tért volna haza. A színész-rendező halálával kapcsolatosan Richard Raskin szerint három elképzelés létezett. Az első közvetlen kapcsolatot feltételez a film és a haláleset között: lényegében kivégzés történt, a németek a *Modern Pimpernel* miatt gyilkolták meg Leslie Howardot. Ezt az elképzelést valószínűsíti a színész fia, Ronald Howard is, aki szerint Goebbel kifejezetten vadászott a magyar-zsidó felmenőkkel rendelkező Howardra. Egy másik elmélet szerint a németek későn vették észre, hogy polgári repülőgépre lőnek. A harmadik variáció azt valószínűsíti, hogy a német ügynökök a gép másik utasát, Howard munkatársát tévesztették össze az éppen hazatérő brit miniszterelnökkel. Winston Churchill visszaemlékezései is ezt az elképzelést erősítik meg.⁴¹ Bár Leslie Howard tragikus halálának körülményei máig sem tisztázhatók teljes bizonyossággal, a *Pimpernel*-film fikciója és tétje összekapcsolódott a valós, második világháborús eseményekkel. A háború után szinte egyszerre érkezett meg a film a magyar mozikba, s jelentek meg a Howard haláláról szóló tudósítások, amelyek közvetlen kapcsolatot feltételeztek a kettő között.

Az is közzismert, hogy a *Modern Pimpernel* mintaként szolgálhatott Raoul Wallenberg számára, aki 1942 telén a stockholmi brit nagykövetségen látta egy zártkörű filmbemutatón. Nina Lagergren, Wallenberg féltestvérének visszaemlékezése szerint a hazaúton azt mondta, ez lenne az, amit szívesen csinálna, s a sors különös fordulatának köszönhetően később meg is kapta erre a lehetőséget. Bár Richard Raskin tanulmánya (Nina Lagergrennel újra egyeztetve) arra hívja fel a figyelmet, hogy nem árt óvatosan bánni az inspiráció lehetőségével, mégis elképzelhető, hogy a film szerepet játszott Wallenberg elköteleződésében, s részben ez szolgáltatta a mintát a védőútlevelek ötletéhez és a náccikkal való kommunikációhoz. Raskin interpretációja szerint e történet arra utal, hogy a valóság és a fikció közötti határok közel sem olyan egyértelműek, mint ahogyan általában gondolkodunk róluk.⁴² S talán azt a kérdést is érdemes feltennünk, vajon nem becsüljük-e le némiképp a „helyes erkölcsi magatartást tudatosító művek”⁴³ szerepét a történelem formálásában. Annyi bizonyos, hogy a '82-es *Pimpernel*-film naiv ember- és történelemábrázolását kritizáló Szabó Magda számára nem maradt más, csak az esszé zárlatában megfogalmazódó, s akár az *Abigél*re is vonatkoztatható remény és kétely: „Az elért hatás a nézők sikere volt, akik emberségből vizsgáztak, a tiszta szerelem utáni vágyból, a romantika igényéből, a reményből, hogy a probléma megoldódik, a rosszat csak álmodjuk, majd elmúlik, s az ember voltaképpen jó. Adja Isten, hogy a közönségnek és a filmalkotónak legyen igaza. Míg ezeket a sorokat gépelem, valamelyik külföldi hírmagyarozó a Golf-válság civil és polgári lakossága halálözési számarányát ismerteti”⁴⁴.

⁴¹ Richard Raskin: From Leslie Howard to Raoul Wallenberg: the transmission and adaptation of a heroic model. *P.O.V. The Danish Journal of Film Studies*, Nr. 28, 2009. december, 99–101.

⁴² Uo., 102–103.

⁴³ Schein, i. m.

⁴⁴ Szabó Magda: A kalandfilm *Pimpernel*, i. m., 38.

HANG A NÉMÁSÁG HELYETT

Izsó Zita: Bekerített erdő

Izsó Zita első ránézésre ott folytatja költészetét, ahol legutóbbi, *Éjszakai földet érés* című harmadik verseskötetében abbahagyta. Nem csupán a hasonlóan kis terjedelem és a Scolar Kiadó jellegzetes arculata teremti meg a folytonosságot, hanem e líra kortárs magyar irodalmi kontextusai, valamint jellegadó témái és poétikai megoldásai is. A trauma és a test középpontba állítása, a játékoságot, humort, intertextuális rafinériát és regiszterkeverést mellőző újkomolyság, a kitüntetetten női tapasztalatok előtérbe helyezése továbbra is alapvető viszonyítási pontja az Izsó-lírának. Ahogy az alanyisággal szemben az elsősorban szenvedést megélő beszélők szerepeltetése és a költői képek közül a hasonlat előnyben részesítése is változatlan. Szerencsére azonban szó sincs arról, hogy ez a költészet megrekedt volna: empátiája, érzékenysége új és új jelenségekre lesz figyelmes, és kisebb-nagyobb elmozdulások is megfigyelhetők.

A legfeltűnőbb, hogy témái között visszaszorultak az előző kötetben elsődleges szerepet betöltő globális krízisek és katasztrófák, mindenekelőtt a menekültválság és a háborúk. Nem mintha ne lenne továbbra is indokolt ezek szerepeltetése, ám az is érthető, ha valaki felhagy a tárgyalásukkal: könnyen válhat erőltetetté, az olvasó együttérzésére a téma súlyánál és aktualitásánál fogva apellálóvá az ilyen témájú költészet. Ugyanakkor az új versekben is hangsúlyos a politikum, olyan traumák megjelenítése, amelyek társadalmi jelentőséggel, vonatkozással bírnak. Akár azért, mert részben strukturális szabadsághiányból, igazságtalanságból, egyenlőtlenségből fakadnak, akár azért, mert még mindig tabu a róluk való beszéd, és ha mégsem, gyakran bagatellizálás, áldozathibáztatás jellemzi. A versek megszólalói közé tartoznak a kapcsolati erőszak, a szülői bántalmazás, a tanári abúzus elszennvedői, de ide kapcsolhatók a súlyos beteg családtagokkal rendelkezők is. A szóban forgó költemények narratív-szituatív jellegűek: az áldozatok elbeszélik, mi történt velük, az átélt szituációk egyértelműen megragadhatók. A kötet egy másik jellegzetes verscsoportjában viszont sokkal kevésbé körvonalazható a beszélő és viszonyrendszere. Mintha elmagányosodásról, a családi kötelek meglazulásáról, egy személy elvesztéséről, távolság kialakulásáról, szakításról, szorongásról vagy depresszióról lenne szó a szövegekben, de nem állapítható meg, hogy pontosan milyen külső és belső történések zajlanak le, és kik között.

Még sincs hatalmas távolság a, ha úgy tetszik, „közéleti” és „privát” versek között: Izsót leginkább az emberi határhelyzetek foglalkoztatják, amelyeknek egyaránt lehet társadalmi és magánéleti dimenziójuk. Olyan történések ezek, amelyek egyszer csak rátörnek az emberi egzisztenciára, és

Scolar Kiadó
Budapest, 2022
64 oldal, 1990 Ft

attól fogva minden addigit felülírnak, megváltoztatnak, és minden továbbit meghatároznak. A kötet verseit nem a magyarázatok és a megoldások érdeklik – távol áll tőlük bármiféle analízis, ehelyett egyszerűen azt vizsgálják, hogyan lehet élni határhelyzetben, egyáltalán lehet-e. Vagyis ez a költészet nem pusztán lajstromba veszi az emberi szenvedéseket – annak eredménye általában a fekete giccs –, hanem a továbbélést, egyáltalán a történetekkel való szembenézést és a határhelyzettel óhatatlanul együtt járó önszenbesülést firtatja. Ráadásul sajátos értelmezést és értékelést is ad a kötetben megjelenő határhelyzetekről, amennyiben komolyan vesszük a könyv élén szereplő mottószerű verset vagy egyszerűen szövegrészt (ez sem az első ilyen szerkezeti megoldás Izsónál). Akár a versek olvasását, a bennük kirajzolódó viszonyok felfogását finoman terelgető javaslatnak is tekinthetjük e sorokat: „Már nem őrzünk magunkban mást, / csak a te fényed melegét, Uram, / mint a lapos szikla, / amire órákon át süttött a nap, / mert te vagy a forrás, / mi pedig a rég összetört lázmérőből / szétszaladó higany, / aminek minden cseppje visszatükrözi arcodat” (5.). A teológiai horizont eddig is jellemző volt Izsó költészetére – ami itt kifejezetten érdekes, az az a kérdés, hogy kinek is tulajdonítsuk ezeket a szavakat. A versek beszélőinek aligha: ahhoz túl sokfélék, és máskülönben is távol áll tőlük a kifejezett vallási-hitbeli megnyilatkozás. Így arra kell gondolnunk, hogy a kötet metabeszélője jut itt szóhoz a versbeszélők nevében, vagy a saját maguk számára sem nyilvánvaló transzcendencia-viszonyokra rávilágítva. Vagyis mintha az a gondolat fogalmazódna meg, hogy a határhelyzetben lévők megőrzik Isten fényének melegét, jelentsen az bármit is: szeretetet, vigaszt, vagy egész egyszerűen az életben maradáshoz szükséges erőt. De nem csak a hasonlat figyelemre méltó: a szétszaladó higanycseppek képe egyszerre fejezi ki az elkülönültséget és a töredezettséget, illetve azt, hogy a beszélőkben, kiben-kiben a maga módján, egyaránt tükröződik Isten. A mottó felől olvasva a verseket egyszerre irányulhat a figyelmünk az életük fordulópontjához más-más módon érő szereplők hasonló méltóságára és a transzcendens megtartó erő észrevétlen jelenlétére.

A mottó metaforái és a versekre jellemző fogalmi-leíró nyelvhasználat ellenére a kötet uralkodó, leginkább szembevetendő és a legfőbb poétikai teherbírással felruházott trópusa a hasonlat. Ez kezdettől fogva meghatározó Izsó költészetében, és kijelöli e líra poétikai helyét abban a Telep-csoport óta jellemző kortárs magyar költészeti trendben, amely ugyan csak a hasonlatnak tulajdonít jelentőséget. Nincs ez másként rögtön az első, „közéleti” vonatkozású versben sem. A *Halleves* határhelyzete jól megragadható: a beszélő arról számol be, hogy levesfőzés közben a rátámadó másik hogyan rohant bele a késébe. A vers második fele azt járja körül, ahogy a beszélő lába alól kicsúszik a talaj a tragédia után, és próbál újra kapaszkodókat találni, számot vetve egyúttal a zátonyra futó kapcsolattal. A vers tele van elhallgatásokkal: a beszélő feltűnő módon kerüli, hogy megnevezze, mit is tett, sőt, hogy egyáltalán ki volt a cselekvő: „Ő csak közeledett, / én meg felkaptam egy kést, / apróra kellett vágnom a zöldségeket, [...]. // És akkor belerohant” (9.). Beszédes, hogy a megfogalmazás azt sugallja, a beszélő nem védekezésésképpen, hanem a zöldségek aprításához veszi kézbe a kést, miközben a „felkaptam” hirtelensége inkább az előbbi valószínűsíti. További elhallgatások is tetten érhetők: nem derül ki, életben maradt-e a másik, korábban is támadóan lépett-e fel, mitől romlott meg a kapcsolatuk, milyen érzések, gondolatok töltötték el a beszélőt. Pusztán szövegszerűen az sem egyértelmű, milyen nemű a beszélő és a másik. Itt kerül előtérbe a társadalmi vonatkozás: a társadalmi szerepleosztás és a nőket sokkal inkább sújtó családon belüli erőszak ismeretében mintegy automatikusan következtethetünk arra, hogy a beszélő nő, a másik pedig férfi. A kötet felvonultat egyértelműen női élethelyzeteket, tapasztalatokat és traumákat, tovább erősítve a fiatal magyar költészet egyik igen figyelemreméltó tendenciáját (többek között Turi Tímea, Nagy Márta Júlia, Terék Anna, Simon Bettina, Kállay Eszter, Kustos Júlia, Seres Lili Hanna költészetét lehet megemlíteni ebben az összefüggésben). De Izsó költészetének ez csak az egyik vonu-

lata, számos versben férfi a beszélő, vagy nem eldönthető a neme. Az elhallgatáshoz viszatérve: természetes velejárója a traumatikus élménynek. Az igazán fájdalmas vagy szégyen övezte tapasztalatok aligha mondhatók el egykönnyen. És éppen ebben az összefüggésben válnak beszédessé a hasonlatok a versben: közvetve, áttételesen kimondják az elhallgatottat. Például: „És közben kiabált, / hogy már megint mindenkiel szóba álltam, / a mosolyom illetlen, / mint egy nyitva hagyott slicc” (9.). Mások a hasonlatok heurisztikus, megvilágító kifejezőerejük miatt válnak fontossá: „egyre képlékenyebb a világ, / és már nem tudom, hol vannak a falak, / úgy érzem magam, / mint a zacskóban szállított halak” (11.). Nagyon karakteres, ahogy a hétköznapi elem, a halles, a hal motívummá válik, amely köré a verset építve a felforgató tapasztalat és a beszélő megingó élete mégiscsak megragadható a maga egészségességében – az iménti idézetet folytatva, kiegészítve: „csupa jó dolgot álmodom vele, / [...] azt mondja, soha nem evett még ilyen finomat, / a világ összes íze, / egy egész Atlantisz süllyedt el a hallesemben” (11.).

Az első versben tehát azt látjuk, hogy a hasonlatnak egyszerre van egzisztenciális és esztétikai funkciója. Elárul valamit abból, ami el van hallgatva, kifejezhetővé és megfogalmazhatóvá teszi a traumatikus élményt és költészetileg is figyelemre méltó: érdekes, váratlan, találó vagy egyszerűen újszerű. A hasonlatok esztétikai-költői sikerültségéhez nagyon hozzájárul, hogy túlnyomórészt igencsak távoli jelenségek köréből kerül ki a hasonlító és a hasonlított. Persze ez a tágran értett irodalmi modernség jellegzetes eljárása, már a nyugatosoknál (így Tóth Árpádnál) is jellemző megoldás. Például a *Jég* című, a családon belüli, alighanem az apától elszenvedett erőszaknak kitett kamasz beszélőt szóhoz juttató versben a következő hasonlat szerepel: „cigarettszikkákat nyomott el a bőrömnön, / üdítősdobozokat vágott hozzám, / mindegyik úgy zuhant a földre, / mint egy úrhajó az egész legénységgel, / rokonaimmal, barátaimmal, edzőimmel, / mindazokkal, akiktől segítséget reméltem” (14.). A hasonlat váratlan, noha a föld kétértelműsége (talaj/bolygó) megalapozza az asszociációt. A sci-fibe illő kép sok mindent magába sűrít: felvilágitja a beszélő képzeletvilágát, ezáltal egyénítve az alakját, egyszerre mutatja meg az erőszak elszenvedését és a segítség teljes hiányát, és nyomatékosítja a közeli emberekbe vetett remény csődjét. Ezenfelül a világűr képzetével az egész kötetben végigvonuló motívumot nyit meg, erősítve e költészet koherenciáját, észjárását. A hasonlat azért sem hat keresettnek, mert – abba beleszövődve – a beszélő élethelyzetéből merítkezik, és azt fejezi ki, világosabban, egyértelműbben és közvetlenebbül, mint a fogalmi-narratív beszéd.

Akkor tűnnek kevésbé sikerültnek a hasonlatok, amikor elszakadnak a beszélő világtól, vagy éppen bombasztikusak, így öncélúak. A *Némaság* című vers nagyon tanulságos ebből a szempontból. A költemény ahhoz a szövegtípushoz tartozik, amely nem egy politikai-közéleti dimenzióval rendelkező súlyos traumát állít a középpontba, hanem nehezebben körvonalazható élethelyzetben ábrázolja a megszólalót. Annyi világos, hogy a beszélő elmagányosodott, depresszív állapota már az ébredéskor elhatalmasodik rajta, jóllehet ennél közelebbit – az élethelyzet okát, a beszélő nemét, életkorát, konkrét életkörülményeit – nem tudunk meg. „Ébredés után egy pillanatok / nem tudod, mi az a gravitáció”, indul erős felütéssel a szöveg, és a következő versszakot egy hasonlat alkotja: „És annyira magányos vagy, / mintha egyedül maradtál volna / az édenkertben” (39.). A hétköznapiságtól messze elrugaskodó, nagy igényű kép, de váratlansága, meghökkentő jellege – nem a paradicsomból való kiűzetés ismert toposza, hanem az édenkertben egyedül maradás jelzi a hiánytapasztalatot – hitelesíti. A következő versszak viszont már esztétikai kétségeket ébreszt: „Úgy érzed magad, / mint egy növény, / ami még azelőtt kihalt, / hogy felfedezték volna” (39.). A vegetatív lét és az ismeretlenség benne rejlik a hasonlatban, ennyiben kapcsolódik a megszólaló agóniájához, de a növény érzésekkel való felruházása, megszemélyesítése kimódolt, sok. Ez a fajta antropomorfizáció más versben is feltűnik: „hamar fájni kezdtünk, / mint a szobrok, / amikor rádöbentek ön-

nön meztelenségükre” (*A sodrás iránya*, 37.). Ilyen esetekben mintha a szerző nem tudna ellenállni az ötletei csábításának, pedig ilyenkor a hasonlat mintegy elszabadul, kilóg a szövegből, nem megvilágító, különössége, újszerűsége öncélú. A *Némasághoz* visszatérve: a folytatásbeli hasonlat megint csak kimódolt: „Jólesne, ha most örülne neked valaki. / Magad elé képzelsz egy földönkívülit, / aki olyan arcot vág, mint a politikusok, / amikor köszöntik az év első újszülöttjeit” (40.). A zárlat viszont megrázó, és tökéletesen kifejezi a beszélő világának beszűkültségét, önmagába záródását: „Felülsz. / Hirtelen úgy hallod, / mintha valaki sírna a falak mögött, / de csak képzelődsz, / mert annyira nehéz elfogadni, / hogy itt van veled a szobában / minden, ami létezik” (40.). Szép és tragikus a hasonló tematikájú *Buborék* című vers is. Már az indítás nagyon erőteljes: „Minden reggel úgy érzed, / könnyebb lenne elmozdítani / a tekintetteddel egy tárgyat, / mint felkelni” (45.). A befejezés is pontosan ábrázolja a megszólaló törékeny lelkiállapotát: „Azt mondják, a depresszió jele, / ha sokáig maradsz az ágyban, / mert nem tudják, / hogy amikor esténként lefekszel, / azt képzeled, / benned buborék a hiány, / és ilyenkor kerül középre / tested vízmértékében” (45.). Megrendítő a versben, hogy a beszélő saját belső állapotáról prezízen és plasztikusan képes szólni, míg a külvilágról alig van mit mondania – ezzel is tanúskodva elkülönültségéről, magába fordulásáról. A hiány okairól, az esetleges veszteségről megint csak nem tudunk meg semmit, ahogy megoldási javaslatok sem kerülnek elő: a jelen állapot megjelenítésére koncentráció, a mindenféle analízist kerülő költői szemléletmód szerénysége, józansága különösen rokonszenves a továbblépéshez, gyógyuláshoz útmutatással, receptekkel állandóan egymásra licitáló társadalmunkban.

A politikai dimenzióval is rendelkező traumaversek és a diszkrétebb, privát jellegű, nehezebben körülírható határhelyzet-költemények mellett a kötet felsorakoztat mitikus jellegű, gyakran bibliai képzetek köré szerveződő verseket. Nehéz megmondani, hogy mire megy ki a játék ezekben a szövegekben, rejtélyességük, az életvilágbeli tapasztalatokra nem emlékeztető eseményeik zavarba ejtők, lásd például a *Tiltott sziget* első versszakát: „Egy lakatlan szigetre érünk, / ahol még nem járt előttünk senki. / Szelíd őzek sietnek elénk, / nem értjük, hogyan hihettek ennyire abban, hogy az ember létezik” (57.). Izsó pályatársainál sem ritka a mitikusság, de míg például Nagy Márta Júliánál a teremtésmítoszok felhasználása a természet és a női lét hasonló kiszolgáltatottságát világítja meg, vagy Seres Lili Hannánál a mitikus alakok és történetek megidézése segít felfedezni a jelenbeli figurákban és helyzetekben egy állandó, mintegy időfölötti mintázatot, addig nem világos, hogy a *Bekerített erdő* versei mit várnak a mitopoétikától. Halványan ugyan felde-reng, hogy valamiféle klímakatasztrófa után újraépülő világról lenne szó, amely egyúttal a bibliai édenkert képzetét is magára ölti, ez az értelmezési irány bizonytalan, határozatlan, nincs kellő súlya ahhoz, hogy komolyan lehessen venni. Izsó Zita költészete akkor a legerősebb, amikor azt keresi, hogyan lehet élni a mások miatt bekövetkező rémületes traumák és az egyéni határhelyzetek után, miként lehet beszélni a nehezen mondhatóról, vagy akár az elmondhatatlanról, annak a reményében, hogy az ember valóban olyan fény melegét őrzi magában, ilyenkor is, amelynek nem ő a forrása. Ez az egyéni, jól átgondolt, a költői eszközöket túlnyomórészt biztos kézzel használó, ritka empatikus és figyelmes líra mindenképpen jelentős – Izsó Zitát továbbra is érdemes figyelemmel kísérni.

SZÓLNAK A HARSONÁK

Zoltán Gábor: *Levegőt venni*

„Nem merek hátrafordulni. [...] Körbevesz a fenyegetés, és ahogy hátranézni nem tudok, úgy annak a közeledő rettenetnek a tulajdonságait se próbálom megismerni és rendszerezni” (*Az első író*, 13.). A *Levegőt venni* első novellájában a tanterem előtt sorban álló, orosz tanárra várakozó diákok egyike fogalmazza meg így szorongásait. A kötetegész szempontjából ezek a mondatok azért kiemelendők, mert a novellagyűjtemény éppen olyasmire vállalkozik, amire a gyermekelbeszélő képtelen: hátrafordulni, megismerni és rendszerezni. Ám e hátrafordulás (ahogy az idézetben is) természetesen sokféleképp érthető.

Zoltán Gábor új kötete egyrészt visszatekintés az életműre és (ha nem is szándékosan, de ezen keresztül) a hazai prózanyelv az ezredfordulótól napjainkig tartó alakulására. Másrészt, ahogy különböző formákban az író korábbi alkotásaiban már megszokhattuk, szembenézés az egyéni és kollektív múlttal, annak bűneivel, nyomaival és következményeivel. A kötet célja meglátásom szerint e kettős visszatekintés, mely egyben legnagyobb erénye is, hiszen ez által hordoz egyszerre irodalmi és társadalmi tétet. A következőkben tehát magam is e kettős visszatekintésre fókusz koncentrálni és eszerint rendszerezni.

(a szerzői múlt) Zoltán pályáíve nem szokványos. A kilencvenes években viszonylag késői pályakezdőként, ígéretes novellistaként debütált, amit a kétezres években (egymás között hét év kihagyással) két regény követett, melyek a korabeli recepció alapján inkább némi csalódást, mintsem fokozódó lelkesedést váltottak ki. A valódi irodalmi elismerést és széles körű ismertséget újabb nyolcévnyi szünet után, a 2016-ban megjelent *Orgia* című regényével érte el, amely aztán a rákövetkező két kötettel kiegészülve (*Szomszéd* [2018], *Szép versek 1944* [2020]) nagyszabású és sokat méltatott korfeltáró vállalkozássá bővült. Ilyen előzmények után önmagában is izgalmas, hogy a szerző (huszonhárom év után) ismét novelláskötettel jelentkezik, még akkor is, ha a kiadványban olvasható szövegek (egyét leszámítva) nem újjak.

A visszakanyarodás és az önreflexió szándékát már a *Levegőt venni* cím is jelzi. Egyrészt a *venni* főnévi igenév (új)bóli használata világosan utal az életmű korai szakaszára. Gondoljunk csak a szerző 1997-es első kötetének, a *Vásárlók könyvének* novelláira: *Követ venni*, *Földet venni*, *Elégtételt venni*, *Fejét venni* stb., vagy első regényére: *Szőlőt venni* (2001). Másrészt, mivel a gyűjtemény az 1944–45-ös nyilasterror borzalmainak feldolgozó *Orgia*-trológiát követi, aligha kerülhetjük el a diktatúrával, a hatalmi elnyomással kapcsolatos asszociáció-

Kalligram Kiadó
Budapest, 2022
212 oldal, 3990 Ft

kat. A korszak kapcsán eszünkbe juthat József Attila 1935-ben, a rohamosan fasizálódó politikai közegben íródott *Levegőt!* című verse, vagy (a Zoltán-életműnél maradva) gondolhatunk az *Orgia* emlékezetes ajánlására: *A Dunának*, és mindarra, aminek a folyó a metonímiájává vált a korszakban és a regényben. A cím tehát párbeszédbe lép az életmű különböző szakaszaival, ugyanakkor elbizonytalanítja és feloldja az ezeket elválasztó (vélts vagy valós) határvonalakat, és ezt a törekvést a kötet szerkezete is támogatja.

Ahogy a cím alatt szereplő évszámozás (2019–1999) sejteti, a két évtized szövegei fordított időrendben követik egymást a kötetben. E megoldásnak köszönhetően a gyűjtemény jól átláthatóvá teszi Zoltán Gábor prózapoétikájának alakulását, beszédmódjainak változásait és persze változatlanosságait. Természetesen nem éles fordulatokra, sokkal inkább hangsúlyeltolódásokra, árnyalatnyi különbségekre, tendenciákra kell gondolnunk. Noha a szerző korai kötetei (történetközpontúságukkal és gyakori szociografikus irányultságukkal) nem illeszkednek problémamentesen az ezredforduló időszakának posztmodern prózájába, ezek az eltolódások mégis remekül leképezik az elmúlt huszonegynéhány év magyar irodalmának némely látványos változását. A *Levegőt venni* korábbi (tehát a kötet végén található) írásaira jellemzők a különös (olykor meghökkentő, nehezen beazonosítható vagy épp önreflexív) elbeszélői pozíciók, a többnézőpontúság, és sokkal meghatározóbb a már-már fekete humorba hajló irónia (például: *Levegőt venni*, *Húsparázs*, *Vérfolyam*, *Júni 24.*). A későbbi (vagyis a gyűjtemény első felében olvasható) szövegekben mindez kevésbé figyelhető meg. Azok egyrészt jóval tisztább, szikárabb nyelven szólnak meg, kevésbé játékosak, másrészt előtérbe kerülnek bennük a személyes történetek, a magánéletinek tűnő kérdések, melyek gyakran összefonódnak a történeti kontextussal, legyen szó a nyilasterrorról, a szocializmus első évtizedeiről, a rendszerváltást követő évekről vagy a 2006-os és 2010-es választások időszakának politikai-társadalmi ártrendeződéséről (például: *Az első író*, *Három kő*, *Egy üveg bor*, *Sacher*). Az eltolódások mellett ugyanakkor észrevehetünk számos állandónak tűnő sajátosságot az író életművében. Ilyen például bizonyos stílusjegyek mellett (amelyekre később még visszatérek) a történet szerkesztés fontossága, a múlt és a bűn természete iránti érdeklődés vagy a társadalmi szolidaritás. A kötet inverz szerkesztésmódja tehát óhatatlanul egyfajta oda-vissza irányú olvasásmódra sarkall, ami nemcsak a Zoltán-életmű változásaira, de a kezdetektől meghatározó, változatlan jegyeire is ráirányítja a figyelmet.

A korábbi munkásság oly módon is hangsúlyossá válik a gyűjteményben, hogy a novellák gyakran látni engedik a már kötetben megjelent egyéb művek alakulását, gondolat- vagy szövegelözményét. E funkciót már csak azért is joggal érezhetjük tudatosnak, mert az életmű egyik fontos darabja, a *Szomszéd – Orgia előtt és után* is jórészt az *Orgia* műhelynaplójaként működik. Az írótól tehát nem idegen az alkotófolyamatra, a szövegek alakulására vonatkozó efféle reflexió. Ennek legegységesebb példája a kötetben a *Három kő* című novella második történetrésze, amely bizonyos elemekkel kibővítve, másokat elhagyva az *Orgiában* is megtalálható. A regényben Csöpinék, a novellában Luciának nevezett, különösen kegyetlen, lovaglóruhát viselő nyilas nő anyát és lányát buktatja le egy kihallgatás során: „Lucia egy tizenkét év körüli kislányra lett figyelmes. Az anyjával állt a Városház utcai pártház pincéjének folyosóján. Egy német katonaruhás férfi vallatta. A kislány azt mondta, iskolás. Lucia odalépett, és megkérdezte, hogy hova jár. Azt felelte, hogy az Erzsébet leánygimnáziumba. Hogy hívják a *tisztelendő matert*, kérdezte Lucia, mert ő ismeri. A kislány nem tudott semmit szólni. Kigördült a szeméből egy könnycsepp, és akkor az anya is sírni kezdett. Lucia elnevette magát, és levetkőztette őket. Felváltva verte, pofozta a lányt és az anyját” (*Három kő*, 41–42.). A számtalan kegyetlenséget felvonultató *Orgiában* e rövid jelenet azért nyer sajátos súlyt, mert az anyát és lányát már a szabadulás kapujában leplezi le a nő keresztkérdése: „Zsidógyanúsak, de elég jó papírjaik vannak. És nyugodtan felelgetnek a kérdésekre. A férfi, aki foglalkozik velük, hajlik

rá, hogy elengedje őket. Akkor lép oda a Csöpi becenévre hallgató lovaglónadrágos lány. [...] Csöpi felszólítja őket, hogy vetkőzzenek. Az anya a férfirra néz, aki már majdnem elengedte őket. Az vállat von. Itt már nincs mit tenni” (*Orgia*, Kalligram, 2016, 291.). Másrészt a novella többet árul el a karakter múltjáról és jövőjéről, valamint más kontextusba helyezi a történeteket, hiszen a szöveg a nyilasok által 1944–45 telén elrabolt, a háború után sokaknak jólétet biztosító és azóta is áruforgalomban lévő ékszerekre fókuszál mint a ma is velünk élő bűnök nyomaira. A két szöveghelyre tehát úgy is tekinthetünk, mint amelyek párbeszédbe lépnek és kiegészítik egymást.

Az ehhez hasonló összefonódásokra a kötet legkésőbb (2019-ben) megjelent novellájából, az *Az első író*ból is hozhatunk példát. A helyenként esszészerű, egyébként is sok tekintetben önreflexív szövegben olvashatjuk a következő gondolatokat: „Egy adott kor műveit vizsgálva nem az számít, mekkora tehetség kellett a létrejöttükhöz, hanem hogy létrejöhettek. És meglehetősen fontosabb, hogy mi mindennek ellenében jöttek létre, mint hogy mi által” (27.). E sorok egyértelműen a *Szép versek 1944* koncepciójára és gondolatiságára rimelnek, amely kötetként 2020-ban látott napvilágot, de már egy évvel korábban jelentek meg belőle részletek. A fentiekhez hasonló utalások és összecsengések nemcsak a korábbi művek fellapozására biztatnak, de gyakran a különböző szöveghelyek jelentésárnyalatait is bővítik.

A kötet mindezek alapján (legalábbis ami az írásmódot és a szövegek súlyát illeti) sokkal inkább törekszik a termékeny egyenetlenségre, mintsem az erőltetett (és ekkora időintervallumból merítő gyűjtemény esetében valószínűleg amúgy is elérhetetlen) egyiségre. Ez ugyanakkor azt is eredményezi, hogy a válogatásban helyet kapott néhány kevéssé sikerült novella is, ám hangsúlyozom: nem ezek vannak többségben. Azonban ami a szövegek politikai, társadalmi, etikai alapvetéseit illeti, a gyűjtemény épp az életmű egységét mutatja meg. De ez a kérdéskör már a kötet másik tétéjéhez tartozik.

(a történeti múlt) Zoltán Gábor életművében különösen az *Orgiától* kezdődően vált nyilvánvalóvá a múlt terheivel és általában a hatalom, a bűn és az áldozatiság természetével kapcsolatos kérdések jelentősége, noha már a szerző debütáló kötetében szerepeltek olyan alkotások, amelyek egyértelműen ebbe az irányba mutattak. Sőt, olyanok is, amelyek ezt (legalább részben) a vészorszak és a kommunista rezsim emlékezetén keresztül tették (például: *Követ venni, Földet venni*). Jelen elbeszélésgyűjteményben a legkorábbi szövegektől nyomon követhető ez az érdeklődés.

A múlt elbeszélésének lehetőségei és stratégiái a Zoltántól már ismert módokon és közegekben valósulnak meg. Az elkövető és a kollaboráns nézőpontjából, tárgyilagos hangnemben leírt nyers brutalitással szólalnak meg és idézik fel a zsidóüldözés szörnyűségeit olyan korai szövegek, mint például az *Istenadta* vagy a *Vérfolyam* (előbbi eredetileg 1999-ben, utóbbi 2000-ben jelent meg). A bűnösök jellemzően kisszerű, hétköznapi alakok, akik féltékenység, elfojtott indulatok, társadalmi beidegződések hatására és persze a kor által nyújtott lehetőségeknél fogva a diktatúra haszonélvezőivé, feljelentőkké és gyilkosokká válnak. Az *Istenadta* elbeszélője a némileg sztereotipikus, mindig megalkuvó házmester figura, aki bár jó kapcsolatot ápol a házukban élő zsidó családdal, mégis feljeli őket, míg a *Vérfolyam*ban egy elhurcolt család lakásába beköltöző férfi rémtetteiről olvashatunk. Ám ami a múlt elbeszélhetőségével kapcsolatban izgalmassá teszi a szövegeket, az nem kizárólag és nem elsősorban a mehökkentő elbeszélői pozíciók sokasága, hanem az emlékezet tárgyi hordozói. Zoltán prózájában ugyanis hol szimbolikusan, hol egészen konkrétan a múlt nyomait őrzik a terek, a ruhák, a különböző használati tárgyak, sőt a szavak és az emberi viszonyok.

A terek emlékezetének kitüntetett jelentőségére Zoltán Gábor műveiben nemrégiben hívta fel a figyelmet Vilmos Eszter tanulmánya, amely tüzetesen rámutat a szerző tipikus

helyszíneinek (bérházak, Duna, Városmajor stb.) emlékmegőrző, közvetítő és történelem-lokalizáló szerepére.¹ A terek hasonló funkciója jelen novelláskötetben is számtalanszor megfigyelhető: különös jelentéstöbbletet nyernek a kertek (*Át kell, Hamisciprus*), városi társasházak (*Az áruszállító, Sacher, Húsparázs, Vértolyam, Istenadta*) és séták/utazások (*Túl jó út, Földszag, Próbák könyve*) vagy máskor egy uszoda (*Levegőt venni*), könyvesbolt (*Próbák könyve*) vagy épp iskola (*Az első író*). Ha nem is minden esetben a kollektív múltrol beszélnek e terek, de bizonyosan titkok, szorongató emlékek és gyakran bűnök hordozói. Erről legérzékletesebben talán a korábban is idézett első, esszéisztikus novella értekezik: „Valahogy kialakul benne a rossznak egy polcrendszere vagy katalógusa, és aztán a későbbi rosszak ebben a meglévő katalógusban helyeződnek el. De lehet, hogy nem polc, nem is katalógusszekrény, hanem épület. Iskola. Termek, folyosók és vécék. Ebédlők és aulák. Tornatermek és öltözők. Zsong bennük a rossz, pincétől a padlásig. [...] rossz emlékek szellemhajléka” (*Az első író*, 9.).

Ahogy az épületek, úgy bizonyos tárgyak is a „rossz emlékek szellemhajlékaivá” válnak a szövegekben. Ilyenek például a korábban már említett *Három kő* című elbeszélés ékszerei: „Aranyat, ezüstöt ritkán vetnek a szemébe. Amely tárgyat Juhászné Luciától megvásárolt, nagyrészt itt vannak most is Budán. [...] Sztérítették az ékszereket a Hegyvidéken. [...] Leszámazottai karján, nyakában, fülében csillognak most azok a fémek és ásványok. Meg idős hölgyeken, akik akkor voltak fiatal lányok. Fény utcai piac. Széll Kálmán tér. Böszörményi út. Királyhágó tér. Árkay Aladár sétány” (42–43.). Még szerteágazóbb funkciót töltenek be a képkeretek a *Túl jó út* című elbeszélésben, amelyben az egyik szereplő maga is a képkeretkészítőnél tett látogatás során ébred rá e tárgyak különös jelentésárnyalataira. A keretek a novellában egyszerre jellemábrázoló szerepűek, a történelem alakulásának jelölői, valamint metanarratív elemek: „csak most szembesült a létező és elgondolható keretek sokféleségével. Soha korábban nem kellett számot adnia arról, miféle keretekbe szuszakolja képeit az emberiség. A lakásban, amelyben felnőtt, lényegében kétféle volt: cirádás aranyozottak a második világháború előttről és sima szürkék a háború utáni időkből. [...] Ő viszont rajzszóggal tűzte föl a valamiért fontossá vált képeket szobájában a faburkolatra” (71.). Zoltán novellái rámutatnak, hogy akár az „emberiség képei” a novellában, úgy a múlt eseményei is különböző keretekbe, elbeszélésekbe illeszthetők, melyek mind sajátos jelentéstöbblet és -torzítás hordozói lesznek.

Ám fontosnak tartom kiemelni, hogy bár Zoltán Gábor novelláiban kitüntetett szerepe van a múltfeltárásnak, a *Levegőt venni* alapján érdeklődésének homlokterében legalább annyira a mindenkori hatalom, illetve (számos lehetséges aspektusával) az elnyomás természete áll. Erre a legkézenfekvőbb példa (a vészorszakba helyezett történetektől szándékosan eltekintve) a *Júni 24.*, illetve a kötet címadó novellája lehet. Mindkét elbeszélés a vállalati rendszer és elnyomás közegében játszódik. A *Levegőt venni* elbeszélője középkorú cégvezető, aki élete minden területéről (az öregedéstől a családon át a legalapvetőbb emberi kapcsolatokig) a kapitalista vállalati logikából származó rideg kalkulációkban gondolkodik. Miután uszodába kezd járni, felületes ismeretséget köt egy idegennel, ami mindaddig meglegéddéssé tölti el, amíg ki nem derül, hogy az illető a cégénél dolgozik, jóval alatta a vállalati ranglétrán. Az uszoda tehát olyan közeggé válik, ahol az elbeszélő által természetesnek gondolt hierarchia felborul, a beosztott egyenlővé válik a cégvezetővel, amit az képtelen elviselni. A főszereplő később megkönnyebbül, amikor tudomást szerez uszodai ismerőse halálos betegségéről, ám amikor a férfit végül mégis gyógyultnak nyilvánítják, a medencében történő következő találkozásnál elkerülhetetlen a tragikus (de az elbeszélő számára magától értetődő) végkifejlet. A novella megrázó erővel ábrázolja a lelkileg kiüresedett és az etikai normákat legfeljebb (konkrét és metaforikus

¹ Vilmos Eszter: A tér emlékezete Zoltán Gábor életművében, *Jelenkor*, 2022/5, 571–578.

értelemben egyaránt) csak a felszínen ismerő hatalom belső természetét. A narráció izgalmas sajátossága, hogy a főszereplő végig többes számban szólal meg, ezzel is érzékeltetve, hogy saját, számításokon és ranglétrákon alapuló gondolatrendszerét egyetemes érvényűnek tekinti. A *Júni 24.* című novellát pedig bizonyos értelemben a *Levegőt venni* párdarabjának is tekinthetjük, amelyben a többes számban megszólaló pszichopata-gyanús narrátorral szemben több elbeszélő is szerepel, akik mindnyáján a felettük álló rendszer alávetettjei. Elbeszéléseik egy rejtélyes szeánszba torkolló vállalati tréning eseményeit járják körül, miközben a novella a hatalomhoz fűződő lehetséges viszonyokat ábrázolja az egyes megszólalók perspektíváján keresztül. E két szöveg mellett, hogy napjainkba helyezi az elnyomással kapcsolatos feltárómunkát, a kötet legemlékezetesebb novellái közé tartozik.

A mindenkori hatalmi önkény és a letűnt rendszerek velünk élő nyomainak kérdésköre a legtöbb esetben összefonódik. A legegyszerűbben alighanem *Az első íróban*. Az iskola ugyanis nemcsak „rossz emlékek szellemhajléka” a szövegben, hanem a társadalmi rend, a hierarchia elsajátításának helyszíne is: „Oszlopba rendeződve kell állni. Mint a tornasorban, élől a magasabbak. Miért? Nem mindegy? Nem, mert kevésel később, a katonaságnál is úgy kell majd. [...] Egy oszlop részeként nem igazán lehet gondolkodni. Erőm és figyelmem nagyrészt arra megy el, hogy tartsam rögzített helyzetem” (11–14.). A szöveg továbbá a személyes élmények és a kollektív sors szükségszerű összefonódásáról is tudósít. Vagyis (ahogy a novellával kapcsolatos korábbi példáim is mutatják) Zoltán *Az első íróban* számos olyan témát körüljár és megelölegez, melyek a *Levegőt venni* kötet kulcskérdései. Talán tévedek, de könnyen elképzelhető, hogy e novella írásakor (még ha kezdetlegesen is, de) már körvonalazódtak a novellagyűjtemény tervei. Az mindenestre bizonyos, hogy a tanterem előtt sorban álló, az orosz tanára várakozó diák a kötet (és a Zoltán-életmű) sok karaktere nevében fogalmazza meg: „Nem lenne csoda, ha levegőt se vennénk már” (16.).

(vissza- és körütekintés) Azzal együtt, hogy természetesen nem hibátlan kötetről van szó, hiszen szerepel benne néhány felejthető novella és didaktikusra sikerült mondat, a *Levegőt venni* a tavalyi év egyik fontos kiadványa. Mind Zoltán Gábor életművét, mind pályája tétjeit átláthatóbbá teszi és árnyalja. Azoknak, akik számára kevésbé ismerősek a szerző korábbi kötetei, kiváló bevezetés, azoknak pedig, akik korábban is olvasták Zoltán műveit, az elmélyítés és átgondolás lehetőségét nyújtja.

Mindeddig nem tértem ki a kötet egyetlen korábban nem publikált elbeszélésére, a leginkább mottóként értelmezhető (másként tördelt és a többi novellától elválasztott) *Lamed Wufnik* című rövid bevezetőre. A zsidó hagyományból ismert alakot (harminchat igaz ember, akik miatt Isten fenntartja a világot) és a *Jelenések könyvét* vegyítő szövegben két angyal és az igaz emberek egyike szerepel. Az ember, akiért a két angyal eljött, próbálna kegyelmet kieszközölni a szomszédainak (vagy ha tetszik, az emberiségnek), ám azok nem kérnek ebből. Végül mindössze a macskáját szeretné magával vinni, csakhogy „az utóbbi időben a macska is kezdett elhidegülni tőle. Minthogy mindenki mással foglalkozott, csak vele nem” (8.). Az elbeszélés ezután a következőképp zárul: „– Még egy perc. Hátha meggondolja magát, és velem jön. – Várunk – mondja az egyik angyal. Körös-körül szólnak a harsonák” (8.). A szöveg végpontja az apokalipszis előtti kimerévített pillanat. A várakozás, ahol és amikor van még idő számot vetni a személyes múlttal, a történelem szörnyűségeivel és a ma is velünk élő bűnökkel. Valami efféle kísérlet meg a *Levegőt venni* kötet is.

A FORRADALOM ELODÁZÁSA

Vajna Ádám: *Egyébként is, mit akarhatott itt az őrgróf?*

A magyar irodalmi nyilvánosságban megfigyelhető újabb tendencia a 2010-es évek eleje óta, amely a közélet alakítását, tematizálását a költészetten keresztül látja elgondolhatónak. Ehhez ugyanúgy kapcsolódik a Kemény István (*Búcsúlevél*) és Térey János (*Magyar közöny*) közti (vers)szóváltás 2011 első felében, mint az *Élet és Irodalom* hasábjain a Bán Zoltán András és Radnóti Sándor 2011. novemberi levélváltása nyomán a közéleti költészetről kialakuló vita, melynek mintegy második fordulójaként értelmezhető két 2012-es könyvveti megjelenés, az *Édes hazám* antológia, valamint Szálinger Balázs *Köztársaság* című kötete, és e két könyv szintén vitázó recepciója. Ezenkívül a közéletiség egyre nagyobb teret nyer az egyes kötetkoncepciókban is, hiszen bár nagyon másfajta lírai beszédmódokat mozgat akár Nemes Z. Márió *Barokk feminája* (2019), akár Vida Kamilla első kötete, a *Konstruktív bizalmatlansági indítvány* (2021), amely a kollektív és a személyes identitás összeegyeztetésének kudarcáról számol be, mégis mindkettőnek a politikum a viszonyítási pontja. E szépirodalmi alkotásokban szintúgy közös a történelem revitalizálása és relativizálása, valamint az a belátás, miszerint az írásbeliség háttérbe szorulásával az irodalom is elvesztette jelentőségét a társadalmi cselekvés és cselekedtetés értelmében. Nem az a kérdés, hogy van-e köze a Magyarországon 2010 óta hatalmon lévő politikai rendszernek a politikai változás igényével fellépő szépiírások ugrásszerű megjelenéséhez – hiszen nyilvánvalóan van –, hanem az, hogy képes lehet-e még úgy hatni egy költői szöveg, hogy annak közéleti relevanciája, diskurzusformáló teljesítménye legyen.

Vajna Ádám mindkét verseskönyvére jellemző, hogy határozottan állást foglal a közéleti költészet relevanciájával kapcsolatban. Ezen túlmenően az *Oda* (2018) és az *Egyébként is, mit akarhatott itt az őrgróf?* között a motivikus kapcsolódások, a Szócs Géza¹ és Szálinger Balázs-hatás, a kortárs norvég líra, valamint a magyar romantikus költészet tematikájával, nyelvszemléletével, illetve műfajaival való intenzív párbeszéd is hasonlóságnak mondható.

¹ A Szócs-inspirációról maga Vajna is beszámol egy interjúban (Vajna Ádám: Óhatatlan, hogy lesz humor a versben. Melhardt Gergő beszélgetése, *Litera*, Utolsó megtekintés: 2023. 02. 05., <https://litera.hu/magazin/interju/vajna-adam-ohatatlan-hogy-lesz-humor-a-versben.html>) és egy esszében (Vajna Ádám: Konkrét esszé Szócs Géza lírájáról, avagy egy költészet ki- és besajátítása, *Forrás*, 2021/5, 135–139.), de Mohácsi Balázs szöveg szinten is tetten éri a Szócs Géza-féle versbeszédet Vajna műveiben (Mohácsi Balázs: Kortárs avantgárd? Búvópatakok és fel-felbukkanó tendenciák a kortárs magyar költészetben, *Studia Litteraria*, 2022/3–4, 39.).

Scolar Kiadó
Budapest, 2022
96 oldal, 1990 Ft

A legkézenfekvőbb motívum az ornitológus alakja, aki a szerző elmondása szerint még a készülő verses regényének is főszereplője lesz, így alighanem a Vajna-könyveket összekötő karakterré válik. Szálinger hatása kimutatható akár a poétikai eljárások szintjén egy-egy elvont társadalmi fogalom megszemélyesítésében, a történelmi alakok megelevenítésében (ami Vajnánál az őrgróf, az Szálinger új, *Koncentráció* című kötetében Mikes Kelemen), továbbá akár olyan „versszervező ötletek” szintjén, mint egy gyerektábor élményének megverselése (Szálinger 2018-as 361° című kötetében: *Illattábor Pogányváron*; Vajna új kötetében: *egy nyári élményem*). Persze a romantikával való párbeszéd szintén tovább erősíti a Szálinger–Vajna hatáskapcsolatot, még akkor is, ha a 19. századi költészet hagyománya nagyon máshogy jelenik meg Vajna két kötetében. Míg az *Oda* bonyolult utalásrendszerének egyik rétege az Arany János-hagyományra épül² és a forradalmi szerep elutasítását vonzza magával, addig az *Őrgrófból* rendre Petőfi-sorok hallhatók ki. További különbség, hogy amíg az első kötet tagolatlan egység volt, addig az új kötetben négy ciklus is található (*magyar jakobinus*; *juhász százáron*; *óda*; *a költő epilógusa*). Az *Őrgróf* határozottabb strukturaltsága kifejezetten jól áll a Vajna-féle versnyelvnek, mert a ciklusok biztosítják az egyes darabok közti koherenciát, miközben a verstémák változatossága megmarad. Ráadásul kifejezetten invenciózus vállalásnak tartom, hogy van egy belső ciklus is a könyvben. Bár a tartalomjegyzék nem jelöli elkülönítve ezeket a szövegeket, így ezt nem egy ötödik szakasznak gondolom, hanem olyan, poétikailag az utolsó, negyedik ciklushoz tartozó versfüzérnek, melynek a darabjai az első három egységen belül vannak elszórva. E versek elején és végén egy-egy vízszintes vonal található, a szövegek működési sémája pedig eléggé eltér a kötet többi darabjától. Talán szerencsésebb lett volna elhagyni a vonalakat és nagyobb bizalommal fordulni az olvasóhoz vagy valamilyen találobb, kifejezőbb grafikus jelzést találni a belső ciklus jelöléséhez, mert a differenciáláson kívül nem igazán lehet más jelentőséget tulajdonítani a vonalnak. E belső ciklus szövegeire jellemző, hogy köz- és magánéleti jelenségek egyaránt felbukkannak bennük (s ebből adódóan talán épp e kategóriák szétválasztásának problematikuságára mutatnak rá), illetve, hogy kulturálisan sokszínű utalásrendszert mozgatnak, melyek félreérthetetlen valóságvonatkozással bírnak; találhatók itt ellenzéki rapperek, hard rock CD-k és egy Rammstein-refrén is.³ Ezen eljárásokban mintha az aktualizálás kifigurázását érhetnének tetten, hiszen azok vagy sztereotípiák („egy ismerősöd / naponta posztol valamit róla”), vagy szubkulturális utalások képében jönnek elő, és nem használják ki az egyes szám második személyű beszédmód meg- és felszólításra, közösségteremtésre is alkalmas potenciálját. Ehhez szorosan hozzátartozik, hogy minden versben található valamilyen funkció nélkülű beszédaktus (például egy szükségtelen bocsánatkérés vagy egy külföldön elhangzó magyar szó) vagy a versírás tényének öncélú közlése. Mindkét opció nagyon plasztikusan megjelenik a *ne haragudj, nem írtam fel, milyen határidőt is beszélünk meg?* című szövegben, ahol a címbeli „ne haragudj” kifejezés nem annyira a megszokott, bocsánatkérő funkcióját tölti be, mint inkább a megszólításét; továbbá a vers végén a lírai én arról álmodik, hogy a kimondott szavaknak és a költészetnek újra van jelentősége, ereje: „az előbb azt álmodtad, / hogy megírtad a verset, / ami miatt végre letartóztattak”. Vagyis a szöveg, illetve *en bloc* a negyedik ciklus és az ahhoz tartozó, a kötetben szétszórt művek az érvényes, közös, cselekedtetni képes közéleti versnyelv ígéretéről való lemondásként és a forradalom elodázásaként értelmezhetők. Innen válik érthetővé az is, hogy az *Őrgróf*

² Vö. Smid Róbert: Termelési versek – Vajna Ádám kötetéről, *Pannon Tükör*, 2018/5, 100–102.

³ Azért is lehet előremutató a zenei idézetek vizsgálata, mert azokban felszínre tör a közös kulturális tudás hiánytapasztalata. Márpedig Molnár Gábor Tamás arra emlékeztet épp Petőfi forradalmi versei kapcsán, hogy azok akkor tudták beteljesíteni forradalmi potenciáljukat, amikor elrugaszkodtak a papírtól és szavalatként hangzottak el. Vö. Molnár Gábor Tamás: Hajótörés olvasóval, in: Bónus Tibor – Lőrincz Csongor – Szirák Péter (szerk.): *A forradalom ígérete? Történelmi és nyelvi események kereszteződései*, Ráció, Budapest, 2014, 278.

gazdag hagyománytudatának miért része a Petőfi-hagyomány is, hiszen utóbbi a nemzeti kollektív emlékezet legismertebb olyan pontja, ahol a költészet és a társadalmi szerepváltozás összekapcsolódott. Adná magát a felvetés, miszerint a Vajna-líra a szerző feltámasztása mellett érvel, mégpedig abban az értelemben, hogy a költő személye képes lehet hitelesíteni a versbe foglalt gondolatokat. Ergo mi van, ha a kortárs közéleti költészetet azért érezzük hatástalannak, mert irodalomértésünkben annyira kilúgoztuk a szöveg mögött álló személyt, hogy már nem várjuk el vagy nem a költészettől várjuk el az érvényes közönségteremtő beszédet? Annyi bizonyos, hogy az *Őrgrófnak* van ilyen olvasási lehetősége, viszont ez is csak egy opció, hiszen a versbeszélővel való azonosulás lehetőségének problémája összetett módon jelenik meg a kötetben. Az első ciklus a közéleti költészet azon hagyományát idézi meg, amelyben a történelmi példa válik azonosulási lehetőséggé.

Például a *kora reggel a generális-kaszálón* Petőfi *Vérmező* című szövegének parafrázisaként olvasható. Az 1848 augusztusára datált vers korabeli olvasata nyilvánvalóan a Martinovics-féle forradalmat kívánta aktualizálni. A Petőfi-műben Martinovics a zsarnok uralkodó ellen lázadó, a nemzeti szabadságvágyat megalapozó személyként jelenik meg. Ráadásul mintha a szöveg kívánná a szabadságharcosok emlékhelyéül szolgálni, ugyanis Martinovicsék holttestét majd csak 1914-ben találják meg, így szellemük és szellemiségük a vers szerint a Vérmezőn maradt, amire a hely elnevezése is emlékeztet (hiszen a nyakazásokat követően nevezték át a helyet Generális-kaszálóról Vérmezőre). Érdeemes megfigyelni, hogy a Petőfi-mű olyan groteszk képalkotási technikát használ, amely a lehullás mozgását, vagyis áttételesen a lefejezést imitálja, mintha a helyszínbe beleivódott volna Martinovicsék kivégzése („Magas hegy tetején régi Buda vára, / Merőn állva néz a ballagó Dunára, / Talán azért néz, hogy leszédüljön végre, / És a mélybe essék, a víz fenekére”). A Vajna-vers ehhez képest a kivégzés reggelére megy vissza, amikor még nem nevezték át a helyet a történelmi esemény miatt. Rendkívül érdekes, hogy képalkotási technikájában ugyanúgy megidéződnek a lefejezés előkészületei a két részre osztott szöveg első felében, csak nem lezuhanásként, hanem lehajlásként („mert ki hajol le a nárciszért, / ha éppen szirmaikat hullatják fölé // a megkéssett alkony fái? nem tudom”). E mondat jól példázza a vajnai versmondat sűrűségét, mert az előző versmondattal összehasonlítva („te sem érted / már meg jobban a világot”) olyan költői kérdésként hat, aminek éppen megválaszolatlanságában rejlik a lényege, vagyis, ha szó szerint értjük e sorokat, akkor erre az idilli képre és a nárciszért való lehajlás cselekedetére nincs magyarázat. Ám ha észrevesszük, hogy a cím szerint a vers egy reggeli életképet mutat be, úgy a „megkéssett alkony” kifejezés besötétítheti ezt az idillt, hiszen nem hagyja érvényesülni a hajnalt mint toposzt a újjászületés értelmében. Amennyiben elfogadjuk, hogy a reggeli természet toposza a szövegben nem aktivizálódik, sőt a reggel ellentétes módon épp a halál közelségét sugallja, annyiban a feje hulló szirmok képéből akár a vészesen közeledő pengékre, a kivégzésre következtethetünk. A szövegben eddig titokban maradt a lírai én kiléte a több szám- és személyváltás miatt, azonban a költői kérdés utáni „nem tudom”, mintha Martinovics Ignácot helyezné a lírai én szerepébe. Ezáltal a Petőfi-hagyomány egy másik aspektusát, a szerepvers műfaját is az értelmezési keret részének kell tekintenünk. Ha szerepversként olvassuk a *kora reggel...-t*, akkor magyarázatot kaphatunk arra a kérdésre, miért úgy alakította át a Vajna-szöveg a *Vérmező* képalkotását, hogy a kivégzés előtt álló Martinovics benyomásait helyezze középpontba. Ide tartozik az is, hogy a szöveg korábban elemzett metaforája nem kívülről teszi láthatóvá a fej lehullását, hanem az áldozat szempontjából, pontosabban a virágért való lehajlás képében a kivégzőkor történő lehajlás megszépített jelenetére ismerhetünk rá. Valószínűnek látom, hogy még a sorát-hajlások rendszere is a lehajlás poétikai megjelenítésében játszik szerepet, ami épp az első rész végén tör meg, ugyanis itt található a vers egyetlen egysoros mondata: „isten létezik, és most elfordítja a fejét.” Ez a mondat később megjelenik a hóhér szemszögéből is, a második rész végén, így: „isten létezik, / épp most fordítja el a fejét.” A két egység záró-

mondatai az eltérő sortörésnek és igekötő-használatnak, valamint az „épp” betoldásának köszönhetően egyértelműen az egység és a széthullás értelmében mutatkoznak meg. Vagyis míg Martinovics szólama az Istennel való összenézésként, találkozásként értelmezhető, addig a hóhér-perspektíva a nyakazás pillanatában több részre való test látványaként és az Isten-ember kapcsolat megrendülésének eszmétörténeti (értsd: a felvilágosodásban megképződő deista vagy ateista irányzatok) kulcspontjaként érthető.

Azáltal, hogy a *kora reggel*... kiegészíti a hóhér tekintetével Martinovics kivégzésének kultikus eseményét, nem a megszokott módon nyúl a történelmi példaképeket megidéző és előállító szerepversek hagyományához. Kulcsár-Szabó Zoltán arra emlékeztet a költői szerepjátszás kapcsán, hogy a mai napig Horváth János Petőfi-monográfiája nyomán gondolkodik az irodalomtudomány a szerepvers fogalmáról.⁴ A szerepversek eszerint létrehozzák a lírai én és a szerep kettősségét, valamint feltételezik a kettő azonosíthatatlanságát és a lírai én háttérbe húzódását. Ennek eredményeképpen a szerepversek lényege az olvasó szereppel való azonosulásában áll, így hozva létre a szerepversekre jellemző közösségi élményt. Ám a Vajna-szöveg dupla szereplehetősége (áldozat és hóhér) kibővítve a Horváth János-i szerepvers-konceptióval (lírai én és szerep szétválásával) az azonosulási lehetőségek sokaságát hozza létre, így a nyelvi-történeti alternatívaképzés és az individuuum árnyaltságának tapasztalatában részesíti az olvasót a demagóg történelmi narratívába helyezés helyett. A *kora reggel*... című vers ezáltal egyszerre szabadítja fel a Martinovics-féle mártírkultuszt a Petőfi által is életre hívott sztereotípiái alól és lehetetlenné teszi a nemzeti közköltészet történelmi példaállítását.

A Petőfi-versekben példaértékűnek beállított francia forradalom⁵ és a Petőfi-életmű egyéb motívumai nemcsak az első ciklus több szövegében (*megérkezési gyakorlat; történelem; 1789; kora reggel*...; *kohéziós alap; mezőváros; verdikt; politika; nemzeti gyakorlatok; költészet*) mutatkoznak meg, hanem utóbbi a második ciklus szervezőelvévé is válik. Beszédese a *juhász számaron* cikluscím, hiszen az egyértelműen a *Megy a juhász számaron* című Petőfi-versre utal, ám azzal, hogy elhagyja az igei előtagot, a tehetetlenség és a cselekvésképtelenség hatását kelti.⁶ Horváth János „néprománcnak” nevezi a Petőfi-szöveget, mely egy tragikus helyzetet komikus módon mesél el; a juhásznak meghal a „babája”, aki elkeseredettségében leüti szamarát. Az olvasó azonban nem tudja komolyan venni, tragédiaként kezelni a sorsfordító életeseményt a lírai én szóhasználata és a vers abszurd képalkotási módja miatt, utóbbira példa lehet a nyitókép, melyben a juhász idétlenül lóg le állatáról. Az *Órgróf* második ciklusa több szempontból is párbeszédbe lép e verssel. Egyrészt a verscímek egy tragédia felépítését követik végig: *személyek; expozíció; konfliktus; késleltetés; tetőpont; feloldás*. Másrészt a valódi tragédia Vajnánál sem válik az olvasó számára átélhetővé, viszont nála ezt nem a főhős humoros ábrázolásával éri el a versek. Míg Petőfi helyzetdalaira, néprománcra jellemző az antropomorfizáló nyelvezet, melyben a szubjektum élményvilágát mintegy tartalmazza a külvilág, addig a Vajna-ciklus antropomorfizációs eljárásai gyakran személytelenné teszik a szereplőket, környezetüket pedig a veszély, a fenyegetettség, az erőszak helyszínévé avatják. A *késleltetés* című szöveg öt részből áll, de csak a néhány visszatérő szövegelemből („közel hajol a repedéshez a falon. // egy pillanatra egészen közel hajol”) és a befejezésből („valaki a fűtetlen / reggeli napsütésben, kezében félédes / vörösborral a jövőnkre gondol”) sejthető, hogy a felkelés, kávéfőzés, liftezés és házból való kilé-

⁴ Kulcsár-Szabó Zoltán: „Én” és hang a líra peremvidékén. In: *Metapoétika. Nyelvszemlélet és önprezentáció a modern költészetben*, Kalligram, Budapest, 2007, 85–86.

⁵ A francia forradalom ráadásul nemcsak Martinovics számára bírt nagy jelentőséggel, hanem Milbacher Róbert kutatásai szerint a Petőfi-életműben is kulcsfontosságú. Vö. Milbacher Róbert: Dózsa György unokája. A Nemzeti dal közösségsszemléletéről, 2000, 2014/7–8, 70–81.

⁶ A *Megy a juhász számaron* című Petőfi-versre való rájátszás nem egyedülálló jelenség. Például a Vajna által szintén költői előképként emlegetett Kukorelly Endre *Mennyit hibázok, te úristen* kötetben is található egy parafrázis *A Petőfi Sándor effektív haszná* címmel.

pés eseményei egyetlen személyhez kötődnek. Viszont azáltal, hogy a lírai beszélő „valaki”-ként beszél a vers szereplőjéről, távolságtartást jelez, így az utolsó tagmondat többes száma („jövönkre gondol”) nem annyira a megtervezett és jobbá tehető, mint inkább egy kilátástalan jövő képét vetíti előre. Tehát a *késleltetés* (és a ciklus többi verse is) annyiban folytatója a helyzetdalok hagyományának, amennyiben a versbeszélő egyfajta elbeszélői távolságot képez a vers hőstől és ezt egy tragikus szituációba helyezi, ám annyiban átírja a helyzetdalok tradícióját, hogy a tragikus esemény helyett csak a tragédia fenyegetésével találkozhat az olvasó. E fenyegetettség pedig a már említett antropomorfizmusokban mutatkozik meg: „a kávéfőző ordítása / alatt megbújik egy visszafogott, / már-már erőtlen, de állandó sikítást”, „használt csészék feszülnek / egymásnak”, „megrezzen / egy felfeszegett postaláda”. A vajnai helyzetdalok azért kiváltképp izgalmasak, mert a be nem következett tragédia még esélyt adhatna a világ reformálására, azonban a versbeszélő-szereplő távolsága áthidalhatatlannak mutatkozik, így a helyzetdal nem tud az önfeledt humor és a közösségvállalás, csak a kiszolgáltatottság megörökítőjévé válni.

A *juhász számaron* ciklus tematikailag közéleti és (pár)kapcsolati vershelyzeteket egyaránt teremt, így egyfajta átkötésként értelmezhető az első és a harmadik ciklus között. A harmadik ciklus mind szerelmi tematikájával, mind címével az első kötetre (*Oda*) utal vissza. Az *óda* mondható egyszerre a legviccesebb és a legkevésbé sikerült egységnek, mert a szerelmi költészet paródiája és a változatos formai kísérletezés esik benne egybe, ami nem mindig kínál fel távlatos olvasási lehetőségeket. Például a *szerelmi gyakorlatok* című vers három fázis (szerelem; megszokottá vált együttlét; elválás) kliséit örökíti meg, a részeket pedig a balra, középre és jobbra igazított szövegrendezéssel választja el, s ennek felismerése után nem feltétlenül nyújt további izgalmat a mű. Ám mintha a ciklusban markánsan jelen lévő formanyelvbe és a vallomásos megszólalásmódba vetett bizalmatlanság is egy Petőfi-vers által hangoztatott szerephez való hozzáférhetetlenséget nyilvánítana ki („Szabadság, szerelem! / E kettő kell nekem.”).

Ha összesítjük a ciklusok által felkínált szerepeket, akkor abból egy olyan ív rajzolódik ki, amely a történeti távlatban lévő személyekről az önmagába forduló, semmiféle szerep-, azonosulási lehetőséget fel nem kínáló szövegek felé halad. Szemléletes példája ennek a kötet címét adó figura, az őrgrof felbukkanása, aki az első ciklusnak még a központi alakja, míg az utolsó egységben már nem is szerepel. Mintha a jelenhez való közeledés a közösségvállaló versbeszélői attitűd eltűnésével, a közéleti líra válságának bekövetkeztével járna együtt, mely közeledésre a linearitást megtörő belső ciklus vissza-visszatérően figyelmeztet.

Vajna Ádám második kötete a kortárs közéleti költészet egyik leginnovatívabb és legkomplexebb teljesítménye. A könyv összetettségében mindenképpen előrelépésnek mondható az *Ódához* képest, ami nagyrészt a kidolgozott ciklusstruktúrájának köszönhető, igaz, a versek helyenként – mindenekelőtt az *óda* ciklusban – még mindig ötletszerűnek mutatkoznak. Az *Őrgrof* (akárcsak az első kötet) nagyon gazdag hagyománytudattal dolgozik, mely mások mellett Petőfi Sándor, Szócs Géza, Szálinger Balázs, Kukorelly Endre lírájához, továbbá a kortárs norvég költészetéhez egyaránt kapcsolódik. Kritikámban vállaltan csupán egy kontextust tárgyaltam a felsoroltak közül, mert szerettem volna arra rámutatni, hogy e verseskötet komplexitása nemcsak a hagyománytudat sokszínűségében, hanem az egyes költészeti tradíciókkal való szokatlanul intenzív párbeszédképességben is rejlik. Vajna szövegei arra a paradox helyzetre hívják fel a figyelmet a Petőfi-hagyománnyal való dialóguson keresztül, hogy a romantika politikai költészete nem kínál fel komolyan vehető és folytatható beszédmodot a kortárs líra számára, miközben a közéleti költészet annyira a Petőfi-kultuszra épült, hogy ellehetetlenül az azon való továbblépés lehetősége.

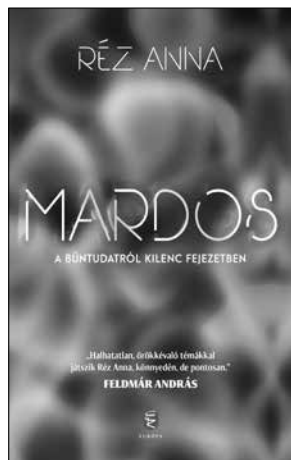
ÉRZELMEINK KULISSZÁI

Réz Anna: Mardos. A büntudatról kilenc fejezetben

Réz Anna *Mardos* című kötete, amely 2022 őszén az Európa Kiadónál jelent meg, a büntudat (és a vele rokon szégyen) érzését állítja a középpontba. Az erkölcsfilozófus szerző vállaltan nem a szakmabeliekhez szól elsősorban: a könyv esszéisztikus formában és személyes hangvételt megütve veszi sorra, melyek azok az élethelyzetek, amelyekben tipikusan büntudatot érezhetnek napjaink – ahogyan Réz fogalmaz – „haladó középosztályának” tagjai (akik, úgy sejtem, egyúttal a könyv célközönségét is jelentik). A büntudat érzésének számos megjelenési formája szóba kerül, többek között a halogatásból származó, a bolygó tönkretétele miatt érzett vagy az anyaként megélt büntudat. A kilenc fejezetből álló könyv ezekhez hasonló konkrét jelenségek kapcsán járja körül, milyen társadalmi normák és elvárások munkálnak a háttérben akkor, amikor büntudatot vagy szégyent érzünk.

A kötet egy rövidebb bevezetőt követően a *Jogos a büntudat?* című, módszertani jellegű fejezettel indít, amelyben Réz Anna határozottan kijelöli céljait és szemléletmódját. Azt regisztrálja, hogy az érzelmekről való gondolkodást napjainkban a pszichológia diskurzusa uralja: önségítő cikkekből és könyvekből próbáljuk megérteni önmagunkat és másokat, fel akarjuk dolgozni múltbeli traumáinkat, ismerőseinknek pedig előszeretettel javasoljuk a pszichológus felkeresését rázósabb élethelyzetekben. A fejezet a (társadalomtudományos diskurzusban egyre nagyobb teret kapó) kritikai pszichológia belátásaihoz kapcsolódik, amikor leszögezi, hogy a kizárólag az egyénre koncentráló pszichológiai nyelv közel sem tartható az objektív igazság letéteményesének: „Ez a nyelv látszólag semleges és tudományos. Ám ha elméleti szempontból közelítünk az érzelmekhez, könnyű észrevenni, hogy ennek a beszédmódnak is megvannak a maga előfeltevései” (19.).

S hogy milyen előfeltevéseket működtet a modern pszichológia? Réz szerint például azt, hogy az érzelmeket önmagukban negatívnak vagy pozitívnak bélyegzi, s arra buzdít, hogy a negatív érzésektől (szomorúság, düh, harag) szabaduljunk meg mihamarabb, helyettük pedig a pozitív érzésekre (öröm, boldogság, elégedettség) törekedjünk. Ezzel szemben a könyv azt állítja, hogy az érzelmeket nem lehet leválasztani azokról a helyzetekről, amelyekben létrejöttek: egy-egy érzelemről csakis akkor tudjuk eldönteni, hogy jogos-e vagy épp indokolatlan, ha ismerjük a kiváltó okát is, vagyis a külső körülményt, amelynek hatására létrejött. Réz abból indul ki, hogy érzelmeink kontextusban történő elemzése fontos tanulságokra vezethet, mert érzelmi reakcióink nyomán megbízhatóan tárhatjuk fel, milyen társadalmi normák és eszmények szerint élünk. Hogy a fülszövegbe is ki-

Európa Kiadó
Budapest, 2022
208 oldal, 4399 Ft

emelt, valóban kulcsmondatként funkcionáló szövegrészt idézzem: „Ha feltérképezzük, mitől és miért érzünk büntudatot, vagy miért szégyelljük magunkat, azzal egyszersmind feltérképezzük korunk értékrendjét is” (21.).

Réz azonban szemmel láthatóan nemcsak feltérképezni, de változtatni is szeretne – vagy legalábbis, első lépésként, segíteni abban, hogy a változtatás elgondolhatóvá váljon. A könyv további részében, az *elvégett és indokolatlan* büntudat példáinak elemzése során a szerzőnek az a hangsúlyos szándéka is megjelenik, hogy alternatívát kínáljon azokhoz a gondolkodási sémákhoz képest, amelyek automatikusan fakadnak korunk és társadalmunk értékrendszeréből. Ezeknek az alternatíváknak központi eleme az a meggyőződés, hogy a büntudat érzését nem egyénileg kell legyőzni: megszüntetéséhez társadalmi változások szükségesek. Amint Réz megfogalmazza: „az elvégett büntudatot és szégyent nem egyéni kórképek, nem múltbeli traumák vagy öröklött viselkedésminták okozzák, hanem egyszerűen az, hogy elfogadjuk annak a társadalomnak az erkölcsi szabályrendszerét, amelyben élünk. [...] Nem minket kell megjavítani, hanem azokat a társadalmi normákat, amelyek elvégett érzelmeket ébresztenek bennünk” (34–35.).

Milyen alakokban ölthet tehát testet az elvégett és indokolatlan büntudat? A könyv további fejezetei ennek példáit veszik sorra. A *Világbüntudat* című arra a kérdésre keresi a választ, hogy miért érzünk büntudatot, ha nem cselekszünk környezetbarát módon. Réz szemléletes példája szerint mondjuk akkor, amikor eldobható, egyszerű használatos betéteket használunk a menstruációnk alatt; de említhetünk univerzálisabb tapasztalatot is, például amikor a papírt vagy a műanyagot az egyszerűség kedvéért a kommunális szemétkosárba dobjuk. A fejezet gondolatmenete szerint a büntudat ilyenkor abból fakad, hogy tisztában vagyunk vele: társadalmi igazságtalanságok közepette élünk, s kényelmes középosztályi létmódunkat valójában mások kizsákmányolása teszi lehetővé, ez a létmód pedig ráadásul még a klímaváltozást is gyorsítja. „Világbüntudatunk” gyökereit a szerző az utilitarizmus, a haszonelvűség filozófiai elméletére vezeti vissza, amelynek alapelve, hogy minél több ember számára kell minél több boldogságot teremteni. Réz szerint alapvetően ma is e szerint az elv szerint szeretnénk élni, mivel azonban globális világunkban egyéni szinten ezt lehetetlen kivitelezni, szükségszerűen kudarcot vallunk – és máris megszületett a büntudat. Ez a büntudat azért válik elvégetté a könyv koncepciójában, mert, amint arra a szerző is felhívja a figyelmet, a haszonelvűség elmélete eredeti formájában nem személyes etika volt, hanem politikai reformprogram; ebből kiindulva pedig óva int attól, hogy a globális válságokat egyéni felelősségként éljük meg. Ha ugyanis így teszünk, az rátelepszik az egész életünkre és egymás ellen fordítja az embereket, ugyanakkor szemernyit sem lesz jobb tőle semmi a világon.

Hasonló tanulságokat hangsúlyoz *Az anyaság mítosza* című fejezet: ez a rész az anyaság kapcsán rögzíti, milyen súlyos következményei vannak, ha egy társadalmi szintű ügyet kizárólag egyéni felelősségként fogunk fel – vagyis ha a gyerekeknevelés minden aspektusát egyedül az anyára hárítjuk. Réz fontosnak tartja leszögezni, hogy „nőiségünkből fakadó elvárások egy adott kor, társadalmi berendezkedés és normarendszer termékei” (145.). Elemzésében az anyai büntudatot az a társadalmunkban uralkodó hitrendszer váltja ki, hogy a gyerekekkel kapcsolatban mindenért az anya a felelős; tovább rontja a helyzetet, hogy a közösségi médiának köszönhetően „[a]z anyai büntudat sikeres memmé vált: ha szorgalmas vagy és elég jó a humorod, komplett influenszerkarriert építhetsz annak kimondására, hogy: 1. Kisgyerekes anya vagy. 2. Olyan dolgokat szeretnél csinálni, melyeket bizonyos emberek szerint egy anyának nem illene [...] 3. Ettől büntudatod van” (143.). Réz pontokba szedve tárja fel, mi mindent fed el kártékony módon az anyaság mítosza: többek között azt, hogy módszeresen leépült az állami intézményrendszer, amely képes lenne az anya terheit csökkenteni; vagy hogy a fizetett munkavégzés és a tartalmas családi élet között valójában feloldhatatlan feszültség húzódik – ahelyett azon-

ban, hogy felmerülne a fizetett munkavégzés átalakítása, az anyáknak egyénileg kell rosszul érzniük magukat, mert ügyetlenek az úgynevezett munka–magánélet egyensúly megteremtésében. A szerző ebben a fejezetben mutatkozik a leginkább harciasnak, s itt sürgeti leginkább a berögzült társadalmi elvárások átírását. Konklúziójában arra jut, hogy az anyaság mítosza magától a gyerektől is eltávolítja az anyát: amikor az anyaságból egyfolytában demonstrált identitás lesz, írja, akkor nem az a kérdés, milyenek a gyerekeink, hanem az, hogy *mi milyen anyák vagyunk*; ez pedig mindössze arról szól, meg tudunk-e felelni egy képtelen társadalmi elvárásrendszernek.

A bűntudat példáit sorra vevő fejezetek közül a *Világbűntudat* és *Az anyaság mítosza* tűnik központi jelentőségűnek: érzésem szerint a szerző az ezekben megfogalmazódó kérdéseket látta a tárgyaltak közül a legfontosabb ügyeknek, amelyek esetében az egyéni gondolkodásmód áthangolására valamifajta közös társadalmi cselekvés érdekében van szükség. A többi fejezet elemzéseiben mintha az a törekvés lenne hangsúlyosabb, hogy a különböző élethelyzetekben levegye az egyén válláról a felelősséget.

Az *erkölcsi én* című fejezet arra a kérdésre keresi a választ, miért válthat ki valakiből szégyent, ha rossznak bélyegzik. A szerző arra jut, hogy noha nem létezhet önmagában vett tökéletes erkölcs, amely független a kortól és a társadalomtól, már az is elég lehet, ha legalábbis adott mércéink szerint el tudjuk *gondolni* a tökéletes szabadságot és igazságosságot, így pedig közelíteni is tudunk hozzá. Szorosabb értelemben az erkölcsnek (vagy legalábbis az erkölcs látszatának) a kérdését taglalja a *Jóemberek* című fejezet is, amely a közösségi médiában feltűnő, fontos ügyeknek adakozó, társadalmi igazságtalanságokon rendre nyilvánosan felháborodó „jóembereket” állítja középpontjába, akik ténykedésükkel bűntudatot kelthetnek másokban – mert azok elszégyellik magukat, hogy ők feleeny nyit sem tesznek a világ jobbításáért. Réz itt roppant kritikus hangnemet üt meg: a közösségi média világjobbítóinak viselkedését erkölcsi öntetszelgésnek írja le, amely nemritkán az anyagi jómód fitogtatásaként tűnik fel, hiszen az tud egyfolytában a világ igazságtalanságain gondolkodni, akinek erre pénze és ideje van. Az erkölcsi öntetszelgők Réz értelmezésében egyúttal uralmat is gyakorolnak mások felett: „az erkölcsi vétkek végtelen szaporítása és következetes betartatása hasonló státuszszimbólum, mint a bőkezű adakozás. Csak ebben az esetben nem a pénzügyi, hanem az úgynevezett »művelt«, intellektuális elit mutathatja meg, mennyivel érzékenyebben és összetettebben látja a világot, mint a nálánál kevésbé iskolázottak” (138.).

A *Szégyellő magad* című fejezet a (főképp női) testünk miatt érzett szégyennek ered a nyomába, s azt fogalmazza meg, hogy a testünkkel való elégedetlenség szintén nem egyéni ügy, hanem társadalmi elvárásainkból fakad. Eszerint a nőnek folyamatosan dolgoznia kell a testén az ideális külső eléréséhez (a szépségért meg kell szenvedni!); a háttérben pedig az áll, hogy „úgy érünk nővé, hogy azt tanuljuk, értékünk egyenesen arányos az általunk kiváltott szexuális érdeklődéssel” (98.). Réz javaslata az, hogy se ne gyűlöljük, se ne törekedjünk arra, hogy „megszeressük” a testünket: inkább ne is gondoljunk rá különösebben, csak éljünk benne.

A *Majd holnap* című fejezet a különböző teendőik halogatása miatt érzett bűntudatról szól. A fejezet elemzése szerint a halogatást hajlamosak vagyunk akaratgyengeségként elkönyvelni, s kárhóztatni magunkat, ha mondjuk ahelyett, hogy elmennénk futni, inkább csak görgetjük a közösségi médiát. Ám, amint Réz állítja, az emiatt érzett bűntudat sem véletlenül tör rá az emberre: oka a társadalmunk minden területén uralkodó hatékonyságkultusz. Ha viszont ki merünk lépni ebből a gondolkodási keretből, átértékelhetjük a halogatást is: nem kell akaratgyengeségnek bélyegeznünk, hanem értelmezhetjük a belátás képességeként: hogy egy-egy aktuális helyzetben nem feltétlenül időszerű és keresztlívhető, amit eredetileg elterveztünk. Réz a hatékonyságkultuszhoz hasonló társadalmi beidegződést fedez fel a *Privilegium-bűntudat* című fejezetben is. Az elemzés szerint a sze-

rencsesebb körülmények között élő emberek azért éreznek személyes büntudatot amiatt, hogy mások sokkal szerencsétlenebb helyzetben vannak náluk, mert nevelődésüket az a meggyőződés kísérte végig, hogy privilegizált helyzetüket *saját* erőfeszítéseiknek és teljesítményüknek köszönhetik – ez a meggyőződés azonban elbizonytalanodik akkor, amikor a világ igazságtalanságaival találkoznak.

A kötet koncepciójához leglazábban az utolsó fejezet kapcsolódik, a *Rólad akkor sem írok* című, amely azt fejtegeti, miért okoz szégyent és fájdalmat a viszonzatlan, epekedő szerelem. Egyik okként arra világít rá, hogy társadalmunkban az ember önértékelésében nagy szerepet töltenek be szexuális és romantikus sikerei és kudarcai; s találó meglátása az is, hogy életünkben a földrajzi helyeket és az eltelt időt is nagymértékben strukturálják szerelmeink.

Réz Anna könyvét könnyen lehet szeretni olyan tulajdonságai miatt is, amelyek miatt általánosságban (főként nőként) dicsérni szoktunk (főként női) szerzőket: szarkasztikus és (ön)ironikus, végig elmésen megírt és csattanókkal teli szöveg, amely provokatív és őszinte módon beszél az anyaságról és a menstruáció körüli praktikus kérdésekről egyaránt. Más belátások azonban talán fontosabbak lehetnek. Számomra kifejezetten üdítő fejlemény, hogy Réz nem hisz a „jófejség” általános ideológiájában, nem gondolja úgy, hogy ne lennének indokoltak embertársaink feletti ítéleteink, nem akar minden kellemetlen érzést pozitívvá varázsolni, és még a jellemhiba szót is meri használni. Ezen túl általánosságban is elgondolkodtatja olvasóját az emberi érzelmek és a társadalom viszonyáról, belátatva, hogy a világ problémáit egyéni terhekként cipelni semmilyen szempontból nem üdvös megoldás. Mindez pedig felszabadító hatású.

Emellett kiemelten fontosnak tartom azt az egész könyvet meghatározó szemléletmódot és törekvést, amelynek lényege, hogy olyan jelenségekre kérdez rá, amelyekről sokszor nem is feltételezzük, hogy rájuk lehet kérdezni. Életünk óhatatlanul tele van olyan hitekkel és belőlük fakadó cselekvésekkel, amelyek automatizmusokként működnek; amelyek „magától értetődőnek”, „természetesnek”, „normálisnak” tűnnek. Számomra ezeknek a normáknak, beidegződéseknek a korhoz kötöttségére és esetlegességére mindig a történeti szempontú vizsgálódások szolgáltatták a legtöbb bizonyítékot, mert annak belátása, hogy valami a múltban egészen máshogy volt, mint ma, együtt jár azzal a belátással is, hogy a ma természetesnek vélt érzések és gondolkodási sémák sem öröktől fogva adottak. Réz Anna könyve sikeresen kérdez rá a „haladó középosztályi” jelenünket formáló, a tudományos élet szűk bugyrain túl gyakran reflektálatlanul hagyott társadalmi normákra és elvárásokra, s tárja fel őket közérthető formában. Ezzel pedig sokat tesz azért, hogy az alapértelmezettnek tűnő jelenségek kritika tárgyává, sőt, megváltoztatandó társadalmi feladattá válhassanak.

ZSOLNAY
KULTURÁLIS
NEGYED

március
23 – 26 2023

CSILLAGÁSZATI HÉT a Zsolnay Negyedben

planetárium vetítések

érdekes előadások

távcsöves bemutatók

VR Univerzum

zsolnaynegyed.hu/planetarium

ZSOLNAY
ÖRÖKSZÉZLET
NONPROFIT RTK

